

Судьянинг онгида - адолат, тилида - ҳақиқат,
дилида - поклик бўлиши шарт.

Шавкат МИРЗИЁЕВ

7/2021

ISSN 2181-8991

ОДИЛ СУДЛОВ

Ҳуқуқий, илмий-амалий нашр

Муассис:
Ўзбекистон Республикаси
Олий суди

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:
Козимджан КАМИЛОВ
Робахон МАХМУДОВА
Ҳалилillo ТУРАХУЖАЕВ
Икрам МУСЛИМОВ
Бахтиёр ИСАКОВ
Холмўмин ЁДГОРОВ
Мирзоулугбек АБДУСАЛОМОВ
Ибрагим АЛИМОВ
Олим ХАЛМИРЗАЕВ
Замира ЭСАНОВА
Омонбой ОҚЮЛОВ
Музаффаржон МАМАСИДДИҚОВ

© Реклама нашри ва тижорий йўл билан босилган матнлар.

Таҳририят фикри муаллиф фикридан ўзгача бўлиши мумкин.

Кўлёмалар, суратлар тақриз қилинмайди ва қайтарилмайди.

Кўчириб босилганда «Одил судлов» – «Правосудие» нашри кўрсатилиши шарт.

Журнал Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2013 йил 30 декабрдаги 201/3-сонли қарори билан докторлик диссертациялари бўйича илмий мақолалар чоп этиладиган нашрлар рўйхатига киритилган.

2017 йил 29 ноябрда Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлигида 0026-рақам билан рўйхатга олинган. 1996 йилдан чиқа бошлаган.

Бош муҳаррир
Камол УБАЙДИЛЛОЕВ

Масъул котиб
Муталиф СОДИҚОВ

Журнал 2015 йилда «Жамият ва мен» республика танловида «Энг яхши ёритилган ҳуқуқий мавзулар» йўналиши бўйича голиб деб топилган.

МУАССАСА МАНЗИЛИ:
100097, Тошкент шаҳри, Чилонзор тумани,
Чўпонота кўчаси, 6-уй
Х/р 20210000300101763001
ХАБ «Трастбанк» Тошкент филиали
МФО 00850, СТИР 201403038

ТЕЛЕФОН: 278-96-54, 278-91-96,
278-25-96, **ФАКС:** 273-96-60

Email: odilsudlov.oliy@sud.uz
Веб-сайт: www: odilsudlov.sud.uz

Босишга 2021 йил 15 июлда рухсат этилди. Қоғоз бичими 60X84 1/8. 10 босма табок. Офсет усулида чоп этилди. Журнал таҳририят компютерида терилди ва саҳифаланди. Буюртма –11. Нашр адади 4350 нусха.

Навбатчи муҳаррир
Муталиф СОДИҚОВ

НАШР ИНДЕКСИ – 909

Сотувда келишилган нархда

«НАКИМА NASHR GROUP» МЧЖ
босмахонасида чоп этилди.
Босмахона манзили: 100 057,
Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани
Ифтихор кўчаси, 117-уй

ОЛИЙ СУД ПЛЕНУМИ ҚАРОРЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг айрим қарорларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги қарори.....3

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Ўзбекистон Республикасининг Иқтисодий процессуал кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми ва Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Пленумининг айрим қарорларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги қарори.....10

САЙЛОВ ҲУҚУҚИ

Р. Махмудова. Сайлов жараёни субъектларининг конституциявий ва ҳуқуқий жавобгарлиги: белгилари, асослари ва санкциялар.....14

ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

З. Нурматов. МДХга аъзо давлатларда жиноят қонунининг амал қилиш доираси: киёсий-ҳуқуқий таҳлил.....20

БОЛА ҲУҚУҚЛАРИ

А. Сейтназаров. Фарзандликка олиш.....26

МУАЛЛИФЛИК ҲУҚУҚЛАРИ

А. Ражабов, Х. Равшанов. Муаллифлик ҳуқуқларини фуқаровий-ҳуқуқий ҳимоя қилиш усуллари.....28

ФЕРМЕР ВА ҲУҚУҚ

А. Сафарова. Фермерлик фаолиятини тартибга солишдаги долзарб муаммолар.....31

СУҒУРТА ҲУҚУҚИ

С. Солиев, Б. Абдурахимов. Суғуртага оид низолар.....36

FUҚАРОЛИК ҲУҚУҚИНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ

Ш. Эрметова. Ўзганинг пул маблағларидан фойдаланганлик учун жавобгарлик.....40

ҚИЛМИШ-ҚИДИРМИШ

Ш. Раззоқов. Ҳаёт сабоғи: у уққанни юксакликка элтади, уқмаганни чоҳга қулатади.....43

ТАРИХ САҲИФАЛАРИДАН

Амин Маалуф. Умар Ҳайёмнинг Самарқанд саргузаштлари.....46

ЮРИСТ КАРТОТЕКАСИ/КАРТотеКА ЮРИСТА.....79

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг
ҚАРОРИ

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ФУҚАРОЛИК
ПРОЦЕССУАЛ КОДЕКСИГА ЎЗГАРТИШ ВА
ҚЎШИМЧАЛАР КИРИТИЛГАНЛИГИ МУНОСАБАТИ
БИЛАН ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ СУДИ
ПЛЕНУМИНИНГ АЙРИМ ҚАРОРЛАРИГА
ЎЗГАРТИРИШ ВА ҚЎШИМЧАЛАР
КИРИТИШ ТЎҒРИСИДА**

2021 йил 20 апрель

17-сонли

Тошкент шаҳри

Қонунчиликка ўзгартириш ва қўшимчалар киритилганлиги, шунингдек, суд амалиётида масалалар келиб чиққанлиги муносабати билан «Судлар тўғрисида»ги Қонуннинг 17-моддасига асосан, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми

Қ А Р О Р Қ И Л А Д И:

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қуйидаги қарорларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритилсин:

1. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Юридик аҳамиятга эга бўлган фактларни аниқлаш ҳақидаги ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида» 1991 йил 20 декабрдаги 5-сонли қарорининг **24-банди** қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«24. Қорақалпоғистон Республикаси суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судларига юридик аҳамиятга эга бўлган фактларни аниқлаш ҳақидаги ишлар бўйича суд амалиётини мунтазам равишда умумлаштириш ва бундай тоифадаги ишларни кўриб чиқиш ва ҳал этишда аниқланган камчиликларни бар-тараф этишга қаратилган чораларни кўриш тавсия этилсин».

2. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Фуқаролик кодексини тат-

биқ қилишда суд амалиётида вужудга келадиган айрим масалалар тўғрисида» 1999 йил 24 сентябрдаги 16-сонли қарорининг **26-банди** қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«26. Қорақалпоғистон Республикаси суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судларига мунтазам равишда судлар томонидан ФК нормаларини қўллаш амалиётини умумлаштириш ва натижалари бўйича уларни тўғри қўллашни таъминлашга қаратилган чораларни кўриш тавсия этилсин».

3. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Маънавий зарарни қоплаш ҳақидаги қонунларни қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида» 2000 йил 28 апрелдаги 7-сонли қарори:

7-банди:

биринчи хатбошиси чиқариб ташлансин; **иккинчи хатбошиси** «Судлар шуни назарда тутиши керакки,» деган сўзлардан кейин «ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотларни тарқатилиши оқибатида етказилган» деган сўзлар билан тўлдирилсин;

17-банди қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«17. Қорақалпоғистон Республикаси суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари судлар томонидан маънавий зарарни қоплаш тўғрисидаги қонунчилик талабларига қатъий риоя қилинишини таъминлаши,

ушбу тоифадаги ишлар бўйича суд амалиётини мунтазам равишда умумлаштириб бориши лозим».

4. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Уй-жой низолари бўйича суд амалиёти ҳақида» 2001 йил 14 сентябрдаги 22-сонли қарори:

5-банди қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«5. Турар жой мулкдори вояга етган оила аъзоларининг розилиги билан турар жойни жисмоний ва юридик шахсларга белгиланган тартибда ижарага беришга ҳақлидир.

Мулкдор ва унинг оила аъзолари ўртасида турар жойдан фойдаланиш масалалари юзасидан низолар (уйга киритиш, уй-жойдан фойдаланиш ҳуқуқини йўқотган деб топиш, уйдан кўчириш, шунингдек, мазкур ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган бошқа низолар) суд тартибида ҳал қилинади.

Судларнинг эътибори шунга қаратилсинки, мулкдорга нисбатан уй-жойдан фойдаланиш ҳуқуқини йўқотган деб топиш ҳақидаги даъвои қаноатлантириш мумкин эмас.

Тушунтирилсинки, собиқ мулкдор ва унинг оила аъзолари уй-жойни олди-сотди шартномасига асосан бегоналаштириганда, шартномада кўрсатилган кундан, агар шартномада уларнинг рўйхатдан чиқиш муддати келишилмаган бўлса, шартнома тузилган кундан эътиборан турар жойдан фойдаланиш ҳуқуқини йўқотган деб ҳисобланади»;

17-банди чиқариб ташлансин.

5. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Меҳнат вазифаларини бажариши муносабати билан ходимнинг ҳаёти ва соғлиғига етказилган зарарни қоплашга оид низолар бўйича суд амалиёти ҳақида» 2003 йил 19 декабрдаги 18-сонли қарори:

2-бандининг «е» кичик банди қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«е) белгиланган пенсияни ҳисоблашнинг базавий миқдори оширилиши муносабати билан зарарни қоплаш миқдорини кўпайтириш ҳақидаги»;

10-бандининг учинчи хатбошиси қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«Иш ҳақи ёки унинг бир қисмини қоплашда, жабрланувчига меҳнатда жароҳат

олиши туфайли тайинланган ногиронлик пенсияси, шунингдек, меҳнат жароҳати олгунга қадар ва ундан кейин тайинланган пенсияларнинг бошқа турлари ҳисобга олинмайди. Шунингдек, жабрланувчининг жароҳат олганидан кейинги иш ҳақи зарарни қоплашда ҳисобга олинмайди. Бунда меҳнатда майиб бўлган жабрланувчилар-ногиронларга зарарни қоплаш суммаси белгиланган пенсияни ҳисоблашнинг базавий миқдорининг эллик фоизидан кам бўлмаслиги керак»;

20-банди қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«20. Қорақалпоғистон Республикаси суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судларига мунтазам равишда мазкур тоифадаги ишлар бўйича суд амалиётини умумлаштириб бориш тавсия этилсин».

6. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Якка тартибда қурилган уйга бўлган мулк ҳуқуқи билан боғлиқ низолар бўйича суд амалиёти тўғрисида» 2004 йил 24 сентябрдаги 14-сонли қарори:

23-банди қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«23. Судларнинг эътибори шунга қаратилсинки, ўзбошимчалик билан иморат қурган шахс мазкур қурилмага мулк ҳуқуқини ололмайди, ФК 212-моддасининг тўртинчи ва бешинчи қисмларида назарда тутилган ўзбошимча қурилмага мулк ҳуқуқини белгилаш асоси ва шартлари мавжуд бўлган ҳолатлар бундан мустасно»;

24-банди чиқариб ташлансин;

25-банди:

биринчи хатбошисидаги «Фуқаролик кодекси 212-моддасининг бешинчи қисми» деган сўзлар «ФК 212-моддасининг тўртинчи қисми» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

иккинчи хатбошисидаги «Фуқаролик кодекси 212-моддасининг бешинчи қисмига» деган сўзлар «ФК 212-моддасининг тўртинчи қисмига» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

26-бандининг биринчи хатбошисидаги «Фуқаролик кодекси 212-моддасининг олтинчи қисми» деган сўзлар «ФК 212-модда-

сининг бешинчи қисми» деган сўзлар билан, «Фуқаролик кодекси 212-моддасининг тўртинчи ва бешинчи қисмларига» деган сўзлар «ФК 212-моддасининг тўртинчи қисмига» деган сўзлар билан алмаштирилсин.

7. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Ер кодексини татбиқ қилишда суд амалиётида вужудга келадиган айрим масалалар тўғрисида» 2006 йил 3 февралдаги 3-сонли қарори:

17-бандидаги «шартлар ва кафолатлар тегишли тартибда бажарилганидан сўнггина» деган сўзлар «мақсад, шунингдек, тартиб ва кафолатларга риоя қилган ҳолдагина» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

21-банди қуйидаги тахрирда баён этилсин:

«21. Қорақалпоғистон Республикаси суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судларига ер низолари тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиётини мунтазам равишда умумлаштириб бориш тавсия этилсин».

8. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Буйруқ тартибида иш юриштириш тартибга солувчи қонун нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида» 2006 йил 3 февралдаги 4-сонли қарори:

қарор матнидаги тегишли келишикдаги «чиқарилади» деган сўз «берилади» деган сўз билан алмаштирилсин;

1-бандининг биринчи хатбошисидаги «Ўзбекистон Республикаси ФПКнинг 238²-моддасида» деган сўзлар «Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг (бундан буён матнда ФПК деб юритилади) 171-моддасида» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

2-бандидаги «Ўзбекистон Республикаси ФПКнинг 145-моддасида» деган сўзлар «ФПК 33-моддасида» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

3-банди «ариза ёзма шаклда» деган сўзлардан кейин «ва ахборот тизими орқали электрон ҳужжат шаклида» деган сўзлар билан, «талаблар даъво аризага» деган сўзлардан кейин «(ФПК 189-моддаси)» деган сўзлар билан, «келиб чиқиб, судлар» деган сўзлардан кейин «суд буйруғи бериш ҳақи-

да» деган сўзлар билан тўлдирилсин;

4-банди чиқариб ташлансин;

5-банди қуйидаги тахрирда баён этилсин:

«5. Судларга тушунтирилсинки, буйруқ тартибида иш юритиш суд муҳокамасини истисно қилиши сабабли кўчар мол-мулкни талаб қилиб олиш тўғрисида суд буйруғи бериш ҳақидаги аризада ушбу мол-мулкнинг киймати кўрсатилиши лозим (ФПК 172-моддаси тўртинчи қисми), шунингдек, қарздорликни ундириш тўғрисидаги суд буйруғи бериш ҳақидаги аризада тегишинча қарздорлик вужудга келган давр кўрсатилиши лозим (ФПК 172-моддаси иккинчи қисми 5-банди)»;

6-банди чиқариб ташлансин;

7-банди қуйидаги тахрирда баён этилсин;

«7. Судлар шуни назарда тутиши лозимки, ФПК 194-моддаси билан даъво аризасини қабул қилишни рад этиш учун белгиланган умумий асослари билан бир қаторда, агар:

қарздорнинг яшаш жойи Ўзбекистон Республикасидан ташқарида бўлса;

аризани ва ундирувчи томонидан тақдим этилган ҳужжатларни ўрганишда ҳуқуқ тўғрисида низо борлиги аниқланган бўлса;

арз қилинган талаб ФПК 171-моддасида назарда тутилмаган бўлса, судья суд буйруғи бериш тўғрисидаги аризани қабул қилишни рад этади»;

9-бандидаги «Ўзбекистон Республикаси ФПКнинг 238²-моддасида» деган сўзлар «ФПК 171-моддасида» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

10-банди:

биринчи хатбошисидаги «Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 238²-моддасида» деган сўзлар «ФПК 171-моддасида» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

иккинчи – бешинчи хатбошилари чиқариб ташлансин;

11-бандининг биринчи хатбошисидаги «Ўзбекистон Республикаси ФПК 238²-моддасининг 3-бандига» деган сўзлар «ФПК 171-моддасининг 4-бандига» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

13-бандининг биринчи хатбошисидаги «Ўзбекистон Республикаси ФПК 238⁴-мод-

дасига» деган сўзлар «ФПК 174-моддасига» деган сўзлар билан, «даъво аризалар учун» деган сўзлар «даъво иш юритиш тартиби учун» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

15-банди қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«15. Агар ариза ФПК 172-моддаси талабларига жавоб бермаса ва унга арз қилинган талабни тасдиқловчи ҳужжатлар, шунингдек, белгиланган миқдорда давлат божи ва почта харажатлари тўланганлигини тасдиқловчи ҳужжатлар илова қилинмаган бўлса, судья суд буйруғини бериш тўғрисидаги аризани қайтаради ва бу ҳақда ажрим чиқаради.

Суд буйруғи бериш тўғрисидаги аризининг қайтарилиши йўл қўйилган камчиликлар бартараф этилганидан кейин судга қайтадан мурожаат этишга тўсқинлик қилмайди (ФПК 176-моддаси);»

16-банди қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«16. Суд буйруғи бериш тўғрисидаги аризани қабул қилишни рад этиш ҳақидаги (ФПК 175-моддаси), шунингдек, суд буйруғи бериш тўғрисидаги аризани қайтариш (ФПК 176-моддаси) ҳақидаги ажрим ариза судга келиб тушган кундан бошлаб уч кунда чиқарилиши ва мазмуни бўйича ФПК 194, 195-моддалари талабларига жавоб бериши шарт»;»

17-банди чиқариб ташлансин;

18-банди қуйидаги таҳрирда баён этилсин;

«18. Суд буйруғи бериш тўғрисидаги аризани қабул қилишни рад этиш ундирувчини шу талаб бўйича судга даъво тартибида мурожаат қилиш ҳуқуқидан маҳрум қилмаслиги сабабли, судлар шуни назарда тутиши лозимки, суд буйруғи бериш тўғрисидаги аризани қабул қилишни рад этиш ҳақидаги ажрим устидан шикоят берилмайди»;»

19-банди қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«19. Судлар суд буйруғини беришда ФПК 178-моддасида унинг мазмунига қўйилган талабларга амал қилиши лозим.

Хусусан, суд буйруғида талабни қаноатлантиришга асос бўлган моддий ҳуқуқ нормаси кўрсатилиши шарт. Суд буйруғининг ёзувидаги хатоларни ва очиқ кўриниб тур-

ган арифметик хатоларни тузатиш суднинг ташаббуси ёхуд ундирувчининг ёки қарздорнинг аризаси бўйича суднинг ажримига асосан амалга оширилади»;»

20-бандидаги «Ўзбекистон Республикаси ФПКнинг 238⁹-моддасида» деган сўзлар «ФПК 179-моддасида» деган сўзлар билан, «ФПКнинг 238¹⁰-моддасида» деган сўзлар «ФПК 181-моддасида» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

22-бандидаги «Ўзбекистон Республикаси ФПКнинг 105-моддаси» деган сўзлар «ФПК 129-моддаси» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

23-бандидаги «аризасига» деган сўз «илтимосномасига» деган сўз билан, «ариза» деган сўз «илтимоснома» деган сўз билан, «берилган шикоятлар» деган сўзлар «берилган эътирозлар» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

24-бандидаги «Ўзбекистон Республикаси ФПКнинг 238⁹-моддасида» деган сўзлар «ФПК 181-моддасида» деган сўзлар билан, «ФПКнинг 12-бобиди» деган сўзлар «ФПК 15-бобиди» деган сўзлар билан, «ФПКнинг 130-моддасига» деган сўзлар «ФПК 155-моддасига» деган сўзлар билан алмаштирилсин.

9. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Фуқаролик ишлари бўйича суд харажатларини ундириш амалиёти тўғрисида» 2009 йил 24 ноябрдаги 14-сонли қарори:

3-бандининг бешинчи кичик хатбошидаги «ва назорат тартибидаги шикоятлардан» деган сўзлар чиқариб ташлансин;

9-банди қуйидаги мазмундаги **учинчи хатбоши** билан тўлдирилсин:

«Судларнинг эътибори шунга қаратилсинки, кассация шикоятига уни қайтаришга асос бўлган ҳолатлар бартараф этилгандан сўнг тўланган давлат божи қайтарилиши белгиланган бўлса-ю, лекин қайтарилмаган бўлса ва у бюджетга ўтказилган кундан эътиборан Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 150-моддасида белгиланган умумий даъво муддати тугамаган бўлса, давлат божи тўланганлиги тўғрисидаги

дастлабки ҳужжатнинг ҳам илова қилинишига йўл қўйилади»;

24-банди қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«24. Фуқаролик ишларини апелляция ва кассация тартибида кўришда, мазкур суд инстанциялари биринчи инстанция суди томонидан суд харажатларини ундиришда йўл қўйилган хатоларни тузатиш чораларини кўриши лозим».

10. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Вакилликка доир фуқаролик процессуал қонунчилиги нормаларининг судлар томонидан қўлланилиши тўғрисида» 2010 йил 14 майдаги 5-сонли қарорининг **16-банди** қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«16. Қорақалпоғистон Республикаси суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари фуқаролик ишлари бўйича вакиллик ҳақидаги процессуал қонун нормаларини қўллаш бўйича суд амалиётини мунтазам равишда умумлаштириб бориши ва мазкур ҳуқуқий институтнинг тўғри қўлланилиши юзасидан чоралар кўриши лозим».

11. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Судлар томонидан никоҳдан ажратишга оид ишлар бўйича қонунчиликни қўллаш амалиёти тўғрисида» 2011 йил 20 июлдаги 06-сонли қарори:

6-бандининг иккинчи хатбошисидаги «апелляция ёки кассация ва назорат инстанциясида» деган сўзлар «апелляция ёки кассация инстанциясида» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

37-банди қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«37. Қорақалпоғистон Республикаси суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари никоҳдан ажратишга доир ишлар бўйича суд амалиётини мунтазам равишда умумлаштириб бориши ва мазкур тоифадаги ишлар кўрилишида суд хатоларининг олдини олиш юзасидан чоралар кўриши лозим».

12. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Судлар томонидан оталикни белгилашга оид ишларни кўришда қонунчиликнинг қўлланилиши тўғрисида» 2011 йил 25 ноябрдаги 08-сонли қарорининг **21-банди** қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«21. Ўзбекистон Республикаси Олий су-

дининг фуқаролик ишлари бўйича судлов ҳайъати, Қорақалпоғистон Республикаси суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари қонун бузилишига йўл қўймаслик чораларини кўрган ҳолда оталикни белгилаш ҳақидаги ишлар бўйича суд амалиётини вақти-вақти билан умумлаштирсин».

13. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича суд ишларини юритиш соҳасида халқаро ҳамкорликнинг айрим масалалари тўғрисида» 2012 йил 25 майдаги 06-сонли қарори:

16-бандининг биринчи хатбошиси қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«Ўзбекистон Республикаси Олий судининг Суд-ҳуқуқ соҳасидаги қонунчиликни таҳлил қилиш бошқармаси ва Халқаро-ҳуқуқий бўлимига қуйидагилар тавсия этилсин:»;

17-бандидаги «Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги Юристарлар малакасини ошириш марказига» деган сўзлар «Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактабига» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

18-банди қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«18. Қорақалпоғистон Республикаси суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари вақти-вақти билан фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича суд ишларини юритиш соҳасида халқаро ҳамкорликка оид қонунчиликни қўллаш бўйича суд амалиётини умумлаштириб борсин, йўл қўйилган қонун бузилишларини ўз вақтида бартараф этсин».

14. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Судлар томонидан вояга етмаган ва вояга етган меҳнатга лаёқатсиз болалар таъминоти учун алимент ундиришга оид ишлар бўйича қонунчиликни қўллаш амалиёти тўғрисида» 2016 йил 29 июлдаги 11-сонли қарорининг **24-бандидаги** «Қорақалпоғистон Республикаси фуқаролик ишлари бўйича суди, вилоят ва Тошкент шаҳар судлари» деган сўзлар «Қорақалпоғистон Республикаси суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари» деган сўзлар билан алмаштирилсин.

15. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Давлат пенсия таъминоти билан боғлиқ ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида» 2017 йил 29 ноябрдаги 44-сонли қарори:

28-банди биринчи хатбошисининг учинчи кичик хатбошиси куйидаги тахрирда баён этилсин:

«пенсияни ҳисоблашнинг базавий миқдорининг икки баробаридан кам миқдорда пенсия ёки нафақа олувчи шахслар бўйича - 5 фоиз»;

32-банди куйидаги тахрирда баён этилсин:

«32. Қорақалпоғистон Республикаси суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маъмурий судлари мунтазам равишда фуқароларнинг давлат пенсия таъминоти ҳақидаги қонун ҳужжатларини қўллаш бўйича суд амалиётини ўрганиб бориш орқали йўл қўйилган хатоларнинг ўз вақтида бартараф этилишини ва қонун нормаларининг тўғри қўлланилишини таъминласин».

16. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Биринчи инстанция суди томонидан фуқаролик процессуал қонун нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида» 2018 йил 19 майдаги 14-сонли қарори:

4-бандининг иккинчи хатбошиси куйидаги тахрирда баён этилсин:

«Аризани қайтариш ҳақидаги суд ажрими устидан ФПК 44-бобида белгиланган тартибда хусусий шикоят (протест) берилиши мумкин ва у бекор қилинган тақдирда, ариза судга дастлаб мурожаат қилинган кунда берилган ҳисобланади»;

22-бандидаги «ФПК IV бўлимида» деган сўзлар «ФПК 44-бобида» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

25-бандининг тўртинчи хатбошисидаги «ФПК 43-бобида» деган сўзлар «ФПК 44-бобида» деган сўзлар билан алмаштирилсин.

17. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Фуқаролик ишларини суд муҳокамасига тайёрлаш тўғрисида» 2018 йил 24 августдаги 26-сонли қарори **11-бандининг иккинчи хатбошиси** куйидаги тахрирда баён этилсин:

«Прокурорнинг суд процессида иштирок этиши қонун бўйича шарт деб белгиланган

ҳолларда, бу ҳақда ишни суд муҳокамасига тайёрлаш тўғрисидаги ажримда кўрсатилиши лозим».

18. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Суднинг ҳал қилув қарори ҳақида» 2019 йил 24 майдаги 12-сонли қарорининг **27-банди** куйидаги тахрирда баён этилсин:

«27. Қорақалпоғистон Республикаси суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари доимий равишда судлар томонидан қабул қилинаётган ҳал қилув қарорларининг процессуал қонун талабларига мувофиқлигини ўрганиши, қонун талаблари бузилишига йўл қўймаслик чораларини кўриши лозим».

19. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Фуқаролик ишлари бўйича биринчи инстанция судининг ажримлари тўғрисида» 2019 йил 25 октябрдаги 19-сонли қарори:

1-бандининг биринчи хатбошисидаги «(ФПК 6-моддасининг еттинчи қисми)» деган сўзлар «(ФПК 6-моддасининг бешинчи қисми)» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

11-бандидаги «Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 342-моддаси» деган сўзлар ««Давлат божи тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 18-моддаси» деган сўзлар билан, «апелляция ёхуд кассация шикоятини» деган сўзлар «апелляция ва кассация шикоятини» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

14-бандидаги «апелляция ёхуд кассация ёки назорат тартибида» деган сўзлар «апелляция ва кассация тартибида» деган сўзлар билан, «апелляция ёхуд кассация ёки назорат тартибидаги шикоят (протест)га» деган сўзлар «апелляция ва кассация тартибида шикоят (протест)» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

15-банди:

биринчи хатбошисидаги «(ФПК 400, 420, 422-моддалари)» деган сўзлар «(ФПК 400-моддаси)» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

иккинчи хатбошисининг ўн саккизинчи кичик хатбошисидаги «хусусий ажрим (қарор)» деган сўзлар чиқариб ташлансин;

иккинчи хатбошисининг йигирма учинчи кичик хатбошисидаги «(кассация)» деган сўз чиқариб ташлансин;

18-банди қуйидаги таҳрирда баён этилсин:
«18. Қорақалпоғистон Республикаси суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари биринчи инстанция судлари томонидан ажримлар чиқарилиши амалиётини вақти-вақти билан умумлаштирсин ҳамда аниқланган хато ва камчиликларни барта- раф этиш юзасидан чоралар кўрсин».

20. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Судлар томонидан фуқаро- лик ишлари бўйича қонуний кучга кирган суд ҳужжатларини янги очилган ҳолатлар бўйича қайта кўришни тартибга солувчи қонун ҳужжатларини қўллаш тўғрисида» 2019 йил 24 декабрдаги 25-сонли қарори:

1-бандининг учинчи хатбошиси қуйи- даги таҳрирда баён этилсин:

«Апелляция, кассация инстанцияси судлари ўзлари томонидан чиқарилган ажримларни янги очилган ҳолатлар бўй- ича улар томонидан биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарори ўзгартирил- ган ёхуд янги ҳал қилув қарори қабул қи- линган бўлса, қайта кўришга ҳақли (ФПК 438-моддаси)»;

3-бандининг учинчи хатбошисидаги «Апелляция, кассация ёки назорат инстан- цияси судига» деган сўзлар «Апелляция ёки кассация инстанцияси судига» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

12-бандининг иккинчи хатбошисидаги «апелляция, кассация ёхуд назорат инстан- цияси суди» деган сўзлар «апелляция ёки кассация инстанцияси» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

13-банди:

биринчи хатбошисидаги «апелляция ёки кассация инстанцияси судига» деган сўзлар «апелляция инстанцияси судига» де- ган сўзлар билан алмаштирилсин;

иккинчи хатбошисидаги «апелляция, кассация ёхуд назорат инстанцияси суди» деган сўзлар «апелляция инстанцияси суди» деган сўзлар билан, «назорат тартибида» деган сўзлар «кассация тартибида» деган сўзлар билан алмаштирилсин, «, қарорлар» деган сўз чиқариб ташлансин;

14-бандидаги «апелляция ёки кассация инстанцияси суди» деган сўзлар «апелляция

инстанцияси суди» деган сўзлар билан, «суд ҳужжати бекор қилинган судга» деган сўз- лар «биринчи инстанция судига» деган сўз- лар билан алмаштирилсин;

17-банди қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«17. Қорақалпоғистон Республикаси суди, вилоятлар ва Тошкент шаҳар судлари қонуний кучга кирган суд ҳужжатларини янги очилган ҳолатлар бўйича қайта кўриш юзасидан суд амалиётини мунтазам ра- вишда умумлаштириши лозим».

21. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Жисмоний ва юридик шахс- лар ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини суд орқали ҳимоя қилиш тўғрисида» 2020 йил 3 июлдаги 11-сонли қарори:

2-бандининг учинчи кичик хатбошиси қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«апелляция ва кассация инстанцияси судларига мурожаат этилганда – шикоят шаклида амалга оширилади»;

5-банднинг учинчи хатбошисидаги «кассация ва назорат шикояти» деган сўз- лар «кассация шикояти» деган сўзлар би- лан алмаштирилсин;

7-бандидаги «назорат инстанцияси суди- га» деган сўзлар «кассация инстанцияси су- дига» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

9-бандидаги «апелляция, кассация ин- станциясига» деган сўзлар «апелляция ин- станцияси судига» деган сўзлар билан, «ишни апелляция, кассация инстанцияси судида» деган сўзлар «ишни апелляция ин- станциясида» деган сўзлар билан, «апелля- ция, кассация инстанциясида» деган сўзлар «апелляция инстанциясида» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

10-бандидаги «апелляция, кассация, на- зорат инстанцияси судлари» деган сўзлар «апелляция, кассация инстанцияси судла- ри» деган сўзлар билан алмаштирилсин.

Ўзбекистон Республикаси
Олий суди раиси
К. КАМИЛОВ

Пленум котиби,
Олий суд судьяси
И. АЛИМОВ

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг

ҚАРОРИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ИҚТИСОДИЙ ПРОЦЕССУАЛ КОДЕКСИГА ЎЗГАРТИШ ВА ҚЎШИМЧАЛАР КИРИТИЛГАНЛИГИ МУНОСАБАТИ БИЛАН ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ СУДИ ПЛЕНУМИ ВА ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ХЎЖАЛИК СУДИ ПЛЕНУМИНИНГ АЙРИМ ҚАРОРЛАРИГА ЎЗГАРТИРИШ ВА ҚЎШИМЧАЛАР КИРИТИШ ТЎҒРИСИДА

2021 йил 20 апрель

18-сонли

Тошкент шаҳри

Қонунчиликка ўзгартириш ва қўшимчалар киритилганлиги, шунингдек, суд амалиётида масалалар келиб чиққанлиги муносабати билан «Судлар тўғрисида»ги Қонуннинг 17-моддасига асосан, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми

бўйича қайта кўриш тўғрисидаги ариза билан мурожаат қилиши мумкин.

Ишда иштирок этишга жалб қилинмаган шахслар, уларнинг қонуний ҳуқуқ ва мажбуриятларига дахлдор суд ҳужжатлари қабул қилинган тақдирда, шу асосда қонуний кучга кирган суд ҳужжатини янги очилган ҳолатлар бўйича қайта кўриш тўғрисидаги ариза беришга ҳақли эмас, бундай ҳолатда улар фақат суд ҳужжатлари устидан апелляция, кассация тартибида шикоят бериши мумкин. Бундай шахслар қонуний кучга кирган суд ҳужжатини янги очилган ҳолатлар бўйича қайта кўриш тўғрисидаги ариза билан мурожаат этганида аризани қабул қилиш ИПК 291-моддаси биринчи қисмининг 1-бандига мос ҳолда рад этилади, агар ариза иш юритишга қабул қилинган бўлса, ариза бўйича иш юритиш ИПК 296-моддаси биринчи қисмининг 3-бандига мос ҳолда тугатилади.

Иқтисодий судлар ўзлари қабул қилган суд ҳужжатларини ўз ташаббуси билан янги очилган ҳолатлар бўйича қайта кўриши мумкин эмас»;

3-бандидаги «апелляция, кассация ва назорат» деган сўзлар «апелляция ва кассация» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

4-бандининг учинчи хатбошисидagi «кассация ёки назорат» деган сўзлар «апелляция ва кассация» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

8-банди:

биринчи хатбошисидagi «апелляция, кассация ёки назорат» деган сўзлар «апелляция ёки кассация» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

тўртинчи хатбошиси куйидаги тахрирда баён қилинсин:

ҚАРОР ҚИЛАДИ:

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми ва Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Пленумининг куйидаги қарорларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритилсин:

1. Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди Пленумининг «Қонуний кучга кирган суд ҳужжатларини янги очилган ҳолатлар бўйича қайта кўришда иқтисодий процессуал қонун ҳужжатларини қўллаш бўйича суд амалиёти тўғрисида» 2003 йил 25 июлдаги 111-сонли қарори:

1-банди куйидаги тахрирда баён қилинсин:

«1. Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий процессуал кодекси (бундан буён матнда ИПК деб юритилади) 328-моддасининг биринчи қисмига мувофиқ, суд ҳужжатларини янги очилган ҳолатлар бўйича қайта кўриш тўғрисида ариза фақат ишда иштирок этувчи шахслар томонидан берилиши мумкин. Ишда иштирок этувчи шахсларнинг ҳуқуқий ворислари (ИПК 46-моддаси), шунингдек, суд жаримаси солинган шахслар (ИПК 58, 69 ва 98-моддалари) ҳам шундай ҳуқуққа эгадир. Ишда иштирок этувчи прокурор ишда иштирок этувчи шахс ҳисобланганлиги боис, у ҳам ўзи иштирок этган иш бўйича қабул қилинган суд ҳужжатини янги очилган ҳолатлар

«ИПК 328-моддасининг тўртинчи қисмига мувофиқ, суд ҳужжати қонуний кучга кирган пайтдан эътиборан уч йил ўтгач берилган ариза кўриб чиқилмайди, бундан ИПК 327-моддасининг 2–4-бандларида назарда тутилган асослар бўйича берилган аризалар мустасно. ИПК 327-моддасининг 1-бандида назарда тутилган асос бўйича суд ҳужжати қонуний кучга кирган пайтдан эътиборан уч йил ўтгандан кейин берилган ариза ИПК 331-моддаси биринчи қисмининг 2-бандига асосан қайтарилади. Агар кўрсатилган ҳолат ариза иш юритишга қабул қилинганидан кейин аниқланса, ИПК 110-моддасининг 1-бандига мос ҳолда ариза бўйича иш юритиш тугатилади»;

11-бандининг иккинчи хатбошисидаги «ва назорат» деган сўзлар чиқариб ташлансин, «апелляция, кассация ва назорат» деган сўзлар «апелляция ёки кассация» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

13-бандининг биринчи хатбошиси куйидаги тахрирда баён этилсин:

«ИПК 332-моддасига мувофиқ, қонуний кучга кирган суд ҳужжатини янги очилган ҳолатлар бўйича қайта кўриш тўғрисидаги аризани иқтисодий суд у келиб тушган кундан бошлаб бир ойлик муддатда суд мажлисида кўриб чиқади. Бунда судларнинг эътибори шунга қаратилсинки, қонуний кучга кирган суд ҳужжатини янги очилган ҳолатлар бўйича қайта кўриш тўғрисидаги ариза юзасидан биринчи суд мажлиси аризани иш юритишга қабул қилиш ҳақида ажрим чиқарилган кундан эътиборан йигирма кундан кечиктирмай ўтказилиши лозим. Ариза-чи ва ишда иштирок этувчи бошқа шахслар суд муҳокамасининг вақти ва жойи тўғрисида ИПК 127-моддасида назарда тутилган тартибда хабардор қилинади»;

14-бандининг иккинчи хатбошиси куйидаги тахрирда баён этилсин:

«Қонуний кучга кирган суд ҳужжатини янги очилган ҳолатлар бўйича қайта кўриш тўғрисидаги аризани кўриб чиқиш натижалари бўйича чиқарилган ажрим устидан умумий тартибда шикоят қилиниши (протест келтирилиши) мумкин. Қонуний кучга кирган суд ҳужжатини янги очилган ҳолатлар бўйича қайта кўриш тўғрисидаги аризани кўриб чиқиш натижалари бўйича чиқарилган апел-

ляция инстанцияси судининг ажрими устидан кассация шикояти (протест) берилиши мумкин. Қонуний кучга кирган суд ҳужжатини янги очилган ҳолатлар бўйича қайта кўриш тўғрисидаги аризани кўриб чиқиш натижалари бўйича чиқарилган кассация инстанцияси судининг ажрими устидан такроран кассация инстанцияси судида кўриб чиқиш ҳақида протест келтириш тўғрисида ариза берилиши мумкин»;

15-бандининг биринчи хатбошисидаги «ва назорат» деган сўзлар чиқариб ташлансин;

16-бандидаги «кассация ёки назорат» деган сўзлар «апелляция ёки кассация» деган сўзлар билан алмаштирилсин.

2. Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленумининг «Иқтисодий суднинг ҳал қилув қарори тўғрисида» 2007 йил 15 июндаги 161-сонли қарори:

1-бандининг иккинчи хатбошисидаги «ИПКнинг 279, 302 ва 322-моддаларига» деган сўзлар «ИПКнинг 279 ва 302-моддаларига» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

16-бандидаги «ИПКнинг 34, 35 ва 36-бобларида» деган сўзлар «ИПКнинг 34 ва 35-бобларида» деган сўзлар билан алмаштирилсин, «ёки назорат» деган сўзлар чиқариб ташлансин.

3. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми ва Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленумининг «Суд ҳужжатларини ижро этишга оид қонун ҳужжатларини қўллаш бўйича суд амалиётининг айрим масалалари тўғрисида» 2009 йил 10 апрелдаги 6/196-сонли қарорининг **13-банди** куйидаги тахрирда баён этилсин:

«13. ФПКнинг 407⁶-моддаси, МСИЮтКнинг 236-моддаси ва ИПКнинг 294-моддасига кўра, Олий суд судьяси кассация шикоятини иш юритишга қабул қилиш масаласини ҳал этиш билан бир вақтда низолашилаётган суд ҳужжатининг ижросини шикоятни берган шахсининг илтимосномасига кўра кассация тартибида иш юритиш тамомлангунига қадар тўхтатиб қўйишга ҳақли. Бу ҳуқуқдан фойдаланилган тақдирда, судья суд ҳужжати ижросини тўхтатиб туриш ҳақида кассация шикоятини иш юритишга қабул қилиш тўғрисидаги ажримда кўрсатади. Суд ҳужжатининг ижросини тўхтатиб туриш ҳақида илтимоснома кассация шикоятини иш юритишга

қабул қилиш тўғрисида ажрим чиқарилганидан кейин тақдим қилинган ҳолда, бундай илтимоснома бўйича алоҳида ажрим чиқарилади».

4. Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленумининг «Суд буйруғи бериш тўғрисидаги ишларни кўришда иқтисодий судлар томонидан процессуал қонун нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида» 2013 йил 5 декабрдаги 254-сонли қарорининг **17-банди** қуйидаги таҳрирда баён қилинсин:

«17. Суд буйруғи апелляция, кассация инстанцияларида ва янги очилган ҳолатлар бўйича қайта кўрилмайди. Шу муносабат билан суд буйруғи устидан берилган апелляция, кассация шикоятини қабул қилиш ИПК 268-моддаси биринчи қисмининг 2-банди, 291-моддаси биринчи қисмининг 2-бандига асосан, янги очилган ҳолатлар бўйича қайта кўриш тўғрисидаги аризани қабул қилиш эса, ИПК 154-моддаси биринчи қисмининг 1-бандига мос ҳолда рад этилади. Агар шикоят ёки ариза иш юритишга қабул қилинган бўлса, апелляция ёки кассация шикояти бўйича иш юритиш ИПК 273-моддаси биринчи қисмининг 1-банди ёки 296-моддаси биринчи қисмининг 1-бандига асосан, янги очилган ҳолатлар бўйича қайта кўриш тўғрисидаги ариза бўйича эса, иш юритиш ИПК 110-моддасининг 1-бандига мос ҳолда тугатилади».

5. Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленумининг «Иқтисодий судлар томонидан экспертизага оид қонун ҳужжатларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида» 2014 йил 20 июндаги 261-сонли қарори:

7-банди қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«7. Судларга тушунтирилсинки, апелляция инстанцияси суди ишни мавжуд ва қўшимча тақдим этилган далиллар бўйича қайта кўриши сабабли, ушбу суд инстанцияси ҳам мазкур қарор 3-бандининг иккинчи хатбошисида назарда тутилган ҳолларда экспертиза тайинлашга ҳақли»;

9-бандининг иккинчи хатбошиси қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«ИПКда экспертиза тайинлаш тўғрисидаги ажрим устидан шикоят берилиши (протест келтирилиши) назарда тутилмаганлиги муносабати билан судлар шунини инобатга олиши лозимки, экспертиза тайинлаш тўғрисидаги ажримда иш юритишни тўхтатиб туриш ҳам кўрсатилган

бўлиб, ушбу ажрим устидан шикоят берилган (протест келтирилган) бўлса, шикоят (протест) нинг фақат иш юритишни тўхтатиб туришга оид қисми кўриб чиқилади. Агар шикоят (протест) суд ажримининг экспертизани тайинлашга оид қисми устидан берилган бўлса, уни қабул қилиш ИПК 268-моддаси биринчи қисмининг 2-банди ёки 291-моддаси биринчи қисмининг 2-бандига асосан рад этилади. Агар ариза (протест) иш юритишга қабул қилинган бўлса, у бўйича иш юритиш ИПК 273-моддаси биринчи қисмининг 1-банди ёки 296-моддаси биринчи қисмининг 1-бандига асосан, шикоят (протест) кўриб чиқилмаётган суд инстанциясида тугатилади».

6. Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленумининг «Иқтисодий судлар томонидан видеоконференцалоқа режимида суд мажлисларини ўтказишда процессуал қонун нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида» 2014 йил 28 ноябрдаги 270-сонли қарори:

3-бандидаги «ИПКнинг 11, 112, 165, 166, 171 ва 261-моддаларида» деган сўзлар «ИПКнинг 11, 112, 165, 166 ва 171-моддаларида» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

4-бандидаги «ва назорат» деган сўзлар чиқариб ташлансин.

7. Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленумининг «Иқтисодий судлар томонидан фуқаролик қонун ҳужжатларининг даъво муддатига оид нормаларини қўллашнинг айрим масалалари ҳақида» 2015 йил 19 июндаги 282-сонли қарори:

9-бандининг биринчи хатбошисидаги «апелляция, кассация ва назорат» деган сўзлар «апелляция ва кассация» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

16.1-бандининг биринчи хатбошисидаги «апелляция, кассация ҳамда назорат» деган сўзлар «апелляция, кассация» деган сўзлар билан алмаштирилсин.

8. Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди Пленумининг «Иқтисодий судлар томонидан процессуал муддатларга оид қонун нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида» 2015 йил 19 июндаги 283-сонли қарори:

11-бандининг биринчи хатбошисидаги «назорат тартибида протест келтириш тўғрисидаги ариза (ИПК 312-моддасининг учинчи

қисми)» деган сўзлар чиқариб ташлансин;

24-банди қуйидаги таҳрирда баён қилинсин:

«24. Биринчи инстанция судининг апелляция тартибида кўрилган ҳал қилув қарори ва апелляция инстанцияси судининг қарори устидан кассация шикоят (протести) бир йил давомида берилиши мумкин. Бунда кассация шикоят (протести) бериш учун белгиланган бир йиллик муддатга биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарори қонуний кучга кирган кун кирмайди»;

24.1-банди чиқариб ташлансин;

24.2-банди қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«24.2. Кассация шикоят (протести) суд муҳокамасида кўриб чиқиш учун тайинланган кундан эътиборан бир ойдан ортиқ бўлмаган муддатда кўриб чиқилади.

Ишни кассация инстанцияси судида кўриш учун белгиланган бир ойлик муддат кассация шикоятини (протестини) суд муҳокамасига кўриб чиқиш учун тайинлаш ҳақида ажрим чиқарилган кундан ҳисобланади ва кейинги ойнинг тегишли кунига тугайди.

Алоҳида ҳолларда кассация шикоятини (протестини) кўриб чиқиш муддати ишни кўраётган судлов хайъати томонидан кўпи билан бир ойга узайтирилиши мумкин»;

25-банди қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«25. Кассация шикоят (протести) беришнинг ўтказиб юборилган муддати шикоят (протест) берган шахснинг илтимосномаси бўйича кассация инстанцияси суди томонидан, агар илтимоснома кассация шикоятини (протестини) бериш муддати ўтган кундан эътиборан уч ой ичида берилган ва кассация шикоятини (протестини) бериш муддати ўтказиб юборилишининг сабаблари суд томонидан узрли деб топилган бўлса, тикланиши мумкин»;

25.1-бандининг биринчи хатбошисидаги «апелляция ва кассация шикоятларини» деган сўзлар «апелляция шикоятини» деган сўзлар билан, «ИПКнинг 262 ва 285-моддаларида» деган сўзлар «ИПКнинг 262-моддасида» деган сўзлар билан алмаштирилсин;

26 ва 27-бандлари чиқариб ташлансин.

9. Ўзбекистон Республикаси Олий ҳужалик суди Пленумининг «Лизинг муносабатларини тартибга солувчи қонун ҳужжатлари нормаларини иқтисодий судлар томонидан қўлланилишининг айрим масалалари ҳақида» 2015 йил 27

ноябрдаги 289-сонли қарори:

6-бандининг тўртинчи хатбошиси қуйидаги таҳрирда баён этилсин:

«Агар лизинг берувчининг даъво аризасида етказилган зарарларни ундириш ва гаров нарчасини ундириш учун назарда тутилган тартибда ундирувни лизинг объектига қаратган ҳолда шартномани бекор қилиш талаблари билан бирга барча лизинг тўловларини муддатидан илгари ундириш талаби ҳам қўйилган тақдирда, суд лизинг олувчи томонидан лизинг шартномаси жиддий тарзда бузилганлиги ҳақида хулосага келса, у ҳолда ушбу талаблардан бири – ёхуд лизинг тўловларини муддатидан илгари ундириш талаби ёхуд етказилган зарарларни ундириш ва гаров нарчасини ундириш учун назарда тутилган тартибда ундирувни лизинг объектига қаратган тарзда шартномани бекор қилиш тўғрисидаги талаб қаноатлантирилиши керак. Бу қоида, агар лизинг берувчининг даъво аризасида бир вақтнинг ўзида ҳам лизинг тўловлари бўйича вужудга келган қарз ва неустойкани ундириш, шунингдек, гаров нарчасини ундириш учун назарда тутилган тартибда ундирувни лизинг объектига қаратган тарзда шартномани бекор қилиш талаби қўйилган ҳолда ҳам қўлланилади»;

6.2 ва 6.3-бандлари чиқариб ташлансин.

10. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Биринчи инстанция суди томонидан иқтисодий процессуал қонун нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида» 2019 йил 24 майдаги 13-сонли қарори:

7-бандининг биринчи хатбошисидаги «ёхуд назорат тартибида» деган сўзлар чиқариб ташлансин;

13-бандининг биринчи хатбошисидаги «ёки назорат тартибида» деган сўзлар чиқариб ташлансин;

14-бандининг олтинчи хатбошисидаги «ва назорат», «, шунингдек назорат тартибида ариза» деган сўзлар чиқариб ташлансин.

Ўзбекистон Республикаси
Олий суди раиси
К.КАМИЛОВ

Пленум котиби,
Олий суд судьяси
И.АЛИМОВ

САЙЛОВ ЖАРАЁНИ СУБЪЕКТЛАРИНИНГ КОНСТИТУЦИЯВИЙ ВА ҲУҚУҚИЙ ЖАВОБГАРЛИГИ: БЕЛГИЛАРИ, АСОСЛАРИ ВА САНКЦИЯЛАР

Сўнгги йилларда мамлакатимизнинг барча соҳаларида шиддат билан олиб борилаётган ислохотлар жамиятнинг сиёсий ҳаётини ҳам четлаб ўтмади.

Сайлов қонунчилигини такомиллаштиришга қаратилган бир қанча муҳим ислохотлар ҳам амалга оширилиб, Сайлов кодекси қабул қилинди.

Сайлов қонунчилигини ўрганиш натижасида сайлов жараёни субъектларини шартли равишда **4 та гуруҳга** бўлиш мумкин:

– **сайловчилар** (18 ёшга тўлган, овоз бериш ҳуқуқига эга бўлган барча фуқаролар);

– **сайланадиганлар** (бу гуруҳга сиёсий партиялар номзодлари, номзодларнинг вакиллари ҳам киради);

– **кузатувчилар, оммавий ахборот воситалари** (хорижий давлатлар ва халқаро ташкилотлар, сиёсий партиялар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг кузатувчилари);

– **сайлов комиссиялари** (участка, округ ва Марказий сайлов комиссиялари).

Ҳар қандай демократик давлатларда бўлгани каби сайловолди ташвиқотлари ва сайловгача бўлган бошқа жараёнлардан, шунингдек сайлов натижаларидан сайлов жараёни субъектларидан эътирозлар юзага келиши табиий жараён ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасида сайлов қонунчилиги бузилиши юзасидан мурожаатларни кўриб чиқиш тартиби ва сайлов тўғрисидаги қонунчилик ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик қуйидагича:

Робахон МАХМУДОВА,
*Ўзбекистон Республикаси Олий суди
раисининг биринчи ўринбосари*

1. Сайлов қонунчилиги бузилиши юзасидан мурожаатларни кўриб чиқиш тартиби

Маълумки, фуқароларнинг сайлов ҳуқуқи энг муҳим конституциявий-сиёсий ҳуқуқлардан бири бўлиб, уни бевосита ва билвосита чеклашга йўл қўйилмайди.

Бу борадаги муносабатлар ҳам амалдаги Сайлов кодекси билан тартибга солиниб, сайлов комиссиялари сайлов кампаниясини ўтказиш даврида жисмоний ва юридик шахсларнинг мазкур Кодекс талаблари бузилганлиги ёки сайловни ташкил этишнинг бошқа масалалари хусусида ўзига келиб тушган мурожаатлари бўйича текширувлар ўтказиши ва **уч кунлик** муддатда уларга ёзма жавоблар бериши, сайловга камида

олти кун қолганида ёки овоз бериш куни келиб тушган мурожаатларни эса дарҳол кўриб чиқиб, жавоб қайтариши шартлиги ҳамда сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганликда айбдор шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўлиши каби қоидалар белгиланган¹.

Жорий йилнинг 31 май куни Сайлов кодексига киритилган ўзгартиш ва қўшимчаларга асосан, эндиликда сайлов жараёни субъектлари сайлов комиссияларининг қарорлари устидан ушбу қарорлар қабул қилинганидан кейин **беш кун** ичида судга шикоят қилиши мумкин. Марказий сайлов комиссиясининг қарорлари устидан қарор қабул қилинганидан кейин **беш кун** ичида **Ўзбекистон Республикаси Олий судига** шикоят қилиниши мумкин. Шикоят келиб тушганидан кейин уч кун ичида, сайловга камида олти кун қолганида эса дарҳол кўриб чиқилиши керак. Шикоят берган шахслар шикоятни кўриб чиқишда бевосита иштирок этиш ҳуқуқига эга.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексининг 142-моддасига кўра, сайлов комиссияларининг хатти-ҳаракатлари (қарорлари) юзасидан низолашиш тўғрисидаги ишлар маъмурий судлар томонидан кўриб чиқилиши, Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси хатти-ҳаракатлари (қарорлари) юзасидан низолашиш ҳақидаги ишлар эса Ўзбекистон Республикаси Олий суди томонидан кўриб чиқилиши, бу тоифадаги шикоятлар суд томонидан шикоят берилган кундан эътиборан **уч кундан кечиктирмай** кўриб чиқилиши, агар сайловга олти кундан кам вақт қолган бўлса, **дарҳол** кўриб чиқилиши белгиланган².

Мазкур Кодекснинг 167-моддасига кўра, сайлов комиссияларининг хатти-ҳаракатлари (қарорлари) юзасидан низолашиш тўғрисидаги ишларга доир суднинг ҳал қилув қарори чиқарилиши биланоқ тегишли сайлов комиссиясига ва аризачига топширилиб, **дарҳол ижро этилиши** лозимлиги каби қоидалар белгиланган.

Эътиборлиси, Сайлов кодексига мурожаат қилиш тартиби ҳамда муддатининг бир хиллиги, уларни тегишли органлар томонидан ўз вақтида, очиқ ва транспарентлик тамойиллари асосида кўриб чиқиш, сайлов комиссиялари қарорларини суд ҳокимияти томонидан қайта кўриб чиқиш имконияти кўзда тутилганлигидир.

Мисол учун, Ўзбекистон Республикасида маъмурий судлар томонидан 2018–2019 йилларда ўтказилган фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли), Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ва халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига бўлиб ўтган сайловлар билан боғлиқ оммавий ҳуқуқий муносабатларга оид жами **126 та** маъмурий иш кўрилган бўлиб, шундан **100 та** иш бўйича аризачи сифатида депутатликка ва фуқаролар йиғини раислигига номзодини қўйган фуқаролар мурожаат қилган, **26 та** маъмурий иш бўйича аризачи сифатида ўтказилган сайловлардан норози бўлган фуқаролар мурожаат қилган. Ушбу маъмурий ишларнинг 6 таси бўйича фуқаролар жамоавий тартибда ариза билан мурожаат қилишган.

2. Сайлов тўғрисидаги қонунчилик ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик

Амалдаги қонунларимизда сайлов қонунчилигини бузганлик учун **маъмурий ва жиноий** таъсир чоралари ҳам мавжуд бўлиб, бундан сайлов жараёни иштирокчиларининг сайлов қонунчилигига тўлиқ риоя этишлари ва сайлов ҳуқуқлари самарали амалга оширилишини таъминлаш кўзда тутилган.

Хусусан, 2014 йил 4 сентябрда Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси 8 та моддадан иборат махсус «Сайлов ва референдумни ташкил этиш ҳамда ўтказиш соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар учун маъмурий жавобгарлик» деб номланган **V¹-боб (51²-51⁹-моддалар)** билан тўлдирилди. Унда сайлов жараёнида содир этилиши мумкин бўлган қонун бузилишлари учун маъмурий жавобгарликни назарда тутувчи нормалар ўз ифодасини топган.

Аҳамиятлиси, ушбу тоифадаги маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар

ҳам бир сутка мобайнида кўриб чиқилиши назарда тутилган.

Хусусан, қуйидаги ҳаракатлар **ҳуқуқбузарлик** деб баҳоланиб, уларни содир этганлик учун маъмурий жавобгарлик белгиланган:

1. Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссиясининг, сайлов комиссияларининг, референдум ўтказувчи комиссияларнинг фаолиятига аралашиб, худди шунингдек уларнинг ишига тўсиқларни юзага келтириш (51²-моддаси)³;

2. Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссиясининг, сайлов комиссияларининг, референдум ўтказувчи комиссияларнинг қарорларини ижро этмаслик, худди шунингдек уларнинг мурожаатларини кўриб чиқишни ғайриҳуқуқий равишда рад этиш, уларни кўриб чиқиш муддатларини узли сабабларсиз бузиш (51³-моддаси)⁴.

Ўзбекистон Республикаси Сайлов кодексининг 11 ва 26-моддаларида сайлов комиссиялари ва уларнинг аъзолари ўз фаолиятини ҳар қандай давлат органларидан, жамоат бирлашмаларидан ва мансабдор шахслар-

дан мустақил ҳолда амалга ошириши, шу билан биргаликда давлат органлари ва жамоат бирлашмаларининг органлари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар сайлов комиссияларига ўз ваколатларини амалга оширишида кўмаклашиши, уларнинг иши учун зарур маълумотларни тақдим этиши шартлиги қайд этилган.

Сайлов комиссиясининг сайловга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш билан боғлиқ масалалар юзасидан давлат органларига ҳамда жамоат бирлашмаларининг органларига, корхоналарга, муассасаларга, ташкилотларга, мансабдор шахсларга мурожаати кўпи билан уч кунлик муддатда кўриб чиқилиши ва сайлов комиссиясига жавоб қайтарилиши шарт. Қайд этилган органларнинг мансабдор шахслари ўз мансаб ваколатидан фойдаланиб, сайлов комиссияларининг фаолиятига аралашганлиги ёки тўсқинлик қилганлиги учун қайд этилган ҳуқуқбузарликларнинг субъектлари бўлади;

3. Номзоднинг, ишончли вакилнинг, қузатувчининг ёки сиёсий партия вако-

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Ўзбекистон Республикасида сайлов қонунчилиги бузилиши юзасидан мурожаатларни кўриб чиқиш тартиби ва сайлов жараёни субъектларининг конституциявий ва ҳуқуқий жавобгарлиги белгилари, асослари ва санкциялари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: сайлов, сайлов жараёни субъектлари, сайловчилар, номзодлар, сайлов комиссиялари, мурожаат, ҳуқуқбузарлик, маъмурий жавобгарлик, жиноят, жиноий жавобгарлик, санкция, жарима.

* * *

В данной статье анализируется порядок рассмотрения обращений о нарушениях избирательного законодательства в Республике Узбекистан, признаки, основания и санкции конституционно-правовой ответственности субъектов избирательных процессов.

Ключевые слова: выборы, субъекты избирательного процесса, избиратели, кандидаты, избирательные комиссии, обращение, правонарушение, административная ответственность, преступление, уголовная ответственность, санкция, штраф.

* * *

This article analyzes the procedure for considering appeals on violations of electoral legislation in the Republic of Uzbekistan, signs, grounds and sanctions of constitutional and legal responsibility of subjects of electoral processes.

Key words: elections, subjects of the electoral process, voters, candidates, election commissions, appeal, offense, administrative responsibility, crime, criminal liability, sanction, fine.

латли вакилининг ҳуқуқларини бузиш (51⁴-моддаси)⁵.

Сайлов кодексининг 6-бобида кузатувчи ва сиёсий партия ваколатли вакилининг ҳуқуқлари, 8-бобида номзод ва унинг ишончли вакили ҳуқуқлари, 41-моддасида номзоднинг фаолияти кафолатлари қайд этилган. Ушбу ҳуқуқларни бузган сайлов комиссиялари ва давлат органларининг мансабдор шахслари баён этилган ҳуқуқбузарликнинг субъекти ҳисобланади;

4. Сайловолди ташвиқотини, референдумга қўйилган масалалар юзасидан ташвиқот олиб бориш шартлари ва тартибини номзод, ишончли вакил, сиёсий партия вакили, мансабдор шахс томонидан бузиш (51⁵-моддаси)⁶.

Сайлов кодексининг 44-моддасида сайловолди ташвиқоти тушунчаси, қоидалари ва тақиқлари, шу жумладан, сайловолди ташвиқотини олиб бориши тақиқланган шахслар рўйхати қайд этилган. Ушбу ҳуқуқбузарликнинг субъектлари қонунда белгиланган сайловолди ташвиқот тартибини бузган номзод, ишончли вакил, сиёсий партия вакили ва мансабдор шахс бўлиши мумкин;

5. Сайлов натижаларига таъсир кўрсатиш мақсадида номзод, сиёсий партия тўғрисида атайлаб ёлғон маълумотларни эълон қилиш ёки бошқа усуллар орқали тарқатиш (51⁶-моддаси)⁷.

Сайлов кодексининг 44-моддасида қайд этилган сайловолди ташвиқоти фаолиятини олиб боришдаги тақиқлардан бири – нотўғри ахборотни, шунингдек номзодларнинг шаъни ва кадр-қимматига путур етказадиган маълумотларни тарқатиш. Ушбу қоидага қасддан амал қилмаган фуқаро ёки мансабдор шахс ҳуқуқбузарликнинг субъектидир;

6. Биноларга, иншоотларга ёки бошқа жойларга жойлаштирилган ахборот, ташвиқот материалларини сайловга ёки референдумга тайёргарлик кўриш ва сайлов ёки референдум ўтказиш жараёнида қасд-

дан йўқ қилиб юбориш ёки уларга қасддан шикаст етказиш (51⁷-моддаси)⁸.

Қонунда белгиланган тартибда сайловолди ташвиқоти жараёнида жойлаштирилган материалларни йўқ қилиш ёки шикаст етказиш нафақат номзодга қарши, балки сайловчиларнинг маълумот олиш ҳуқуқига қарши ҳуқуқбузарлик ҳисобланиб, унинг субъекти қасддан содир этган фуқаро ёки мансабдор шахс бўлади;

7. Сайловни ёки референдумни молиялаштириш тартибини бузиш (51⁸-моддаси)⁹.

Сайлов кодексининг 98-моддасига асосан, Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловида, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисида сайловга, маҳаллий Кенгашларга сайловга тайёргарлик кўриш ва уларни ўтказиш билан боғлиқ харажатлар Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан амалга оширилади.

Чет давлатларнинг, улар жисмоний ва юридик шахсларининг ҳамда халқаро ташкилотларнинг маблағлари ҳисобидан сайловни молиялаштириш ҳамда номзодлар ва сиёсий партияларни моддий жиҳатдан бошқача тарзда қўллаб-қувватлаш тақиқланади. Сиёсий партиялар, бошқа жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва фуқаролар сайлов ўтказиш учун ўз маблағларини ихтиёрий равишда бериши мумкин.

Бу маблағлар Марказий сайлов комиссияси томонидан сайлов кампанияси жараёнида улардан фойдаланиш учун қабул қилиб олинади. Ушбу тартибга риоя қилмаган фуқаро ёки мансабдор шахс ҳуқуқбузарликнинг субъекти бўлади;

8. Жамоатчилик фикри сўровлари натижаларини, сайлов ёки референдум натижалари тахминларини, шунингдек сайлов ёки референдум билан боғлиқ бошқа тадқиқотларни чоп этиш (эълон қилиш) тартибини бузиш (51⁹-моддаси)¹⁰.

Сайлов кодексининг 103-моддасида сайлов куни ва овоз бериш бошланишидан бир кун олдин жамоатчилик фикри сўровлари натижаларини, сайлов натижалари прог-

нозларини, ўтказилаётган сайлов билан боғлиқ бошқа тадқиқотларни эълон қилиш (ҳаммага маълум қилиш), шу жумладан, ахборот тармоқларига, шунингдек интернет жаҳон ахборот тармоғига жойлаштириш тақиқланиши қайд этилган. Ушбу Қонун талабларини бузган мансабдор шахслар (ахборот тармоқлари раҳбарлари) ҳуқуқбузарликнинг субъектидир.

Хулоса қилиб айтганда, сайлов ва референдумни ташкил этиш ҳамда ўтказиш соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар барчаси қасддан содир этилганлиги исботланиши лозим, маъмурий жавобгарлик Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 51²–51⁵ ва 51⁹-моддаларида назарда тутилган ҳуқуқбузарлик учун жавобгарлик субъектлари **мансабдор шахслар**, 51⁶ ва 51⁸-моддаларида назарда тутилган ҳуқуқбузарлик учун жавобгарлик субъектлари **ҳам жисмоний шахслар**, 51⁷-моддасида назарда тутилган ҳуқуқбузарлик учун жавобгарлик субъекти **жисмоний шахслар** ҳисобланади.

Қайд этилган Қонун нормаларининг санкцияларида қатъий **бир миқдор белгиланмаган бўлиб**, фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг уч бараваридан ўн бараваригача жарима, мансабдор шахсларга эса базавий ҳисоблаш миқдорининг уч бараваридан йигирма бараваригача **жарима маъмурий жазоси** қўлланиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 51²–51⁹-моддаларида назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар содир этилганлиги аниқланган ҳолларда, Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси, вилоят, туман, шаҳар сайлов комиссиялари, округ сайлов комиссиялари, референдум ўтказувчи округ комиссияларининг аъзолари маъмурий ҳуқуқбузарликка оид ишларни расмийлаштиради.

Сайловни ташкил этиш ҳамда ўтказиш соҳасидаги маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларнинг тааллуқлилиги

бўйича Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс 245-моддасининг биринчи қисмига кўра, мазкур ҳуқуқбузарликлар **жиноят ишлари бўйича судлар** томонидан кўриб чиқилади.

Суд амалиёти таҳлилларига кўра, Ўзбекистонда 2019–2020 йиллар мобайнида жиноят ишлари бўйича судларда Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг юқорида келтирилган моддалари билан боғлиқ **23 нафар шахсга оид 22 та маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш** кўриб чиқилган.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, сайлаш ва сайланиш фуқароларнинг энг муҳим сиёсий ҳуқуқларидан бири бўлиб, ушбу ҳуқуқлар жиноят қонунчилиги билан ҳам муҳофаза қилинади.

Сайлов қонунчилигини бузганлик учун жинойий жавобгарлик масаласи Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 146 ва 147-моддаларида белгиланган.

1. Сайлов ёки референдум ташкил қилиш, уларни ўтказиш вақтида мансабдор шахслар, сиёсий партиялар ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг вакиллари, ташаббускор гуруҳлар ёки сайлов ёхуд референдум комиссиялари аъзолари томонидан овоз беришнинг яширинлигини бузиш, сайлов ёки референдум ҳужжатларини қалбакилаштириш, сайлов ёки имзо варақаларига сохта ёзувлар киритиш, берилган овозларни атайлаб нотўғри ҳисоблаш (146-модда)¹¹;

2. Фуқароларнинг депутат ёки Ўзбекистон Республикаси Президентини сайлаш ёки сайланиш, сайловолди тарғиботи олиб бориш ҳуқуқларини, депутатликка ёки Ўзбекистон Республикаси Президентлигига номзод шахснинг ишончли вакиллари ўз ваколатларини эркин амалга оширишларига, шунингдек фуқароларнинг референдумда эркин иштирок этишларига зўрлик ишлатиш, кўрқитиш, алдаш ёки оғдириб олиш йўли билан тўсқинлик қилиш (147-модда)¹².

Ушбу ҳаракатларни содир этиш, нафақат

сайлов жараёнига қарши, балки конституциявий принцип «халқ ҳоқимиятчилиги» принципи ва фуқароларнинг Конституцияда кафолатланган **сайлаш ва сайланиш ҳуқуқларига қарши жиноятдир**.

Қайд этилган моддаларнинг диспозициясидан кўринишича, иккала ҳолатда ҳам жиноят қасддан содир этилади.

Биринчи ҳолатда 18 ёшга тўлган **мансабдор шахслар**, сиёсий партиялар ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг вакиллари, ташаббускор гуруҳлар ёки сайлов ёхуд референдум комиссиялари аъзолари жиноятнинг субъекти бўлиши мумкин.

Иккинчи ҳолатда эса, алоҳида субъект белгиланмаганлиги сабабли 16 ёшга тўлган ақли расо **жисмоний шахслар** ҳам жавобгарликка тортилиши мумкин.

Жиноят кодексининг **146-моддаси санкциясида** муқобил жазо турлари белгиланган бўлиб, улар базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма беш бараваригача миқдорда жарима; уч юз олтмиш соатгача мажбурий жамоат ишлари; уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари; бир йилдан уч йилгача озодликни чеклаш ёки уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазо турларидир.

Жиноят кодексининг **147-моддасида** ҳам муқобил жазо турлари: тўрт юз саксон соатгача мажбурий жамоат ишлари ёки уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёки икки йилдан беш йилгача озодликни чеклаш ёхуд беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазоси назарда тутилган.

Суд амалиёти таҳлилларига кўра, Ўз-

бекистонда 2019–2020 йиллар мобайнида Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг юқорида келтирилган моддалари билан боғлиқ **5 нафар шахсга оид 3 та жиноят иши** кўриб чиқилган.

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, ривожланган демократик давлатларда ҳам сайлов қонунчилигини бузганлик учун жиноий жавобгарлик белгиланган. Масалан, Швейцария, Нидерландия, Германия каби давлатларнинг жиноят қонунчилигида сайловларни ўтказишга зўравонлик ёки кўрқитув йўли билан тўсқинлик қилиш, сайлов натижаларини, сайлов ҳужжатларини сохталаштириш, сайлов сирини ошкор қилиш, сайлов ҳуқуқини амалга оширишга зўравонлик билан қаршилик кўрсатиш сингари қилмишлар учун жиноий жавобгарлик белгиланган.

Бу эса, ўз навбатида, мамлакатимизда сайловга оид қонунчиликни бузганлик учун жиноий жавобгарликни белгилловчи нормалар халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган нормаларига асосланган ва ривожланган демократик давлатларнинг қонунчилик амалиёти ва тажрибасига ҳам мослигидан далолат беради.

Сайлов қонунчилигини бузиш билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар ва жиноят учун жавобгарлик қатъий белгилаб қўйилиши сайлов эркинлиги принципи янада тўлиқроқ амалга оширилишига, мамлакатимиз сайлов тизими янада демократлаштирилишига, сайловнинг очиқ ҳамда ошкоралиги тамойилларини мустаҳкамлашга хизмат қилади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Сайлов кодекси, 25.06.2019 йил. – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси - <https://lex.uz/>.

² Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекси, 25.01.2018 йил. – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси - <https://lex.uz/>.

³⁻¹⁰ Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси, 22.09.1994 йил. – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси - <https://lex.uz/>.

¹¹⁻¹² Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси, 22.09.1994 йил. – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси - <https://lex.uz/>.

МДҲГА АЪЗО ДАВЛАТЛАРДА ЖИНОЯТ ҚОНУНИНИНГ АМАЛ ҚИЛИШ ДОИРАСИ: ҚИЁСИЙ-ХУҚУҚИЙ ТАҲЛИЛ

Ҳар қандай давлатнинг жиноят қонунчилигини ўрганишда дастлаб дуч келинадиган масалалардан бири жиноят қонунининг амал қилиш доирасидир. МДҲга аъзо давлатларда жиноят қонунининг амал қилиш доираси таҳлили ушбу йўналишда турли қоида ва механизмлар мустақамланганлигини кўрсатди.

Жумладан, ушбу давлатларда жиноят қонунининг ҳудуд бўйича амал қилиши ижтимоий хавфли қилмишнинг тегишли давлат ҳудудида ёки унинг ҳудудидан ташқарида содир этилганлигига, шунингдек жиноят содир этган шахснинг давлат билан ўзаро алоқасини белгилайдиган ҳуқуқий мақомига кўра фарқланади.

Барча давлатлар қонунчилигида мустақамланган *биринчи қоида* тегишли давлат ҳудудида жиноят содир этган шахсларнинг ушбу давлатнинг жиноят қонунига мувофиқ жиноий жавобгарликка тортилишидир. Жумладан, Қозоғистон Жиноят кодексининг 7-моддасига кўра, Қозоғистон Республикаси ҳудудида жиноят содир этган шахслар мазкур Кодексга мувофиқ жавобгарликка тортилади. Худди шундай норма МДҲга аъзо барча давлатларнинг жиноят қонунчилигида мавжуд. Эътиборли жиҳати шундаки, МДҲга аъзо барча давлатларда ушбу ҳолат ҳеч қандай истисноларсиз, қатъий ва императив норма шаклида акс эттирилган бўлса, Тожикистон Жиноят кодексига айрим истиснолар билан баён этилган. Ушбу Кодекснинг 14-моддасига кўра, Тожикистон ҳудудида жиноят содир этган шахс, агар Тожикистон томонидан тан олинган халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларда бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, мазкур Кодекс бўйича жавобгар бўлади.

Бошқа давлатларда ҳам худди шундай истиснолар амал қилади. Чунки, барча давлатларда ўзлари ратификация қилган халқаро ҳужжатлар устуворлиги тан олинган. Жумладан, Қозоғистон ЖКнинг 1-моддасига кўра, Қозоғистон томонидан ратификация қилинган халқ-

аро шартномалар Қозоғистон ЖК нормаларига нисбатан устувор ҳисобланади.

Таъкидлаш лозимки, МДҲ давлатлари қонунчилигида тегишли давлат ҳудудида содир этилган жиноят тушунчасига аниқлик киритишга ҳаракат қилинган. Ушбу йўналишда МДҲ давлатлари қонунчилиги таҳлили асосида уларни тўртта гуруҳга ажратиш мумкин.

Биринчи гуруҳ – Қозоғистон¹ ва Озарбайжон² қонунчилигига кўра, тегишли давлат ҳудудида бошланган, давом этган ёки тугалланган қилмиш ушбу давлат ҳудудида содир этилган жиноят деб тан олинади.

Иккинчи гуруҳ – Туркменистон ва Қирғиз Республикаси қонунчилигида мазмунан биринчи гуруҳга яқин бўлса-да, аммо бошқа шаклдаги ҳолат ифодаланган. Яъни, Қирғиз Республикаси Жиноят кодексининг 5-моддасида бошқа давлат ҳудудида содир этилган жиноят учун, агар Қирғиз Республикаси ҳудудида тугатилган ёки чек қўйилган бўлса, Қирғиз Республикаси ЖК бўйича жавобгарлик юзага келиши белгиланган.

Учинчи гуруҳ – Арманистон ва Беларусь Республикаси қонунчилигида тегишли давлат ҳудудида содир этилган жиноят тушунчаси қамрови жиноятда иштирокчилик мезонини ҳисобга олган ҳолда янада кенгайтирилган. Жумладан, Беларусь Республикаси Жиноят кодексининг 5-моддасига кўра, агар қилмиш Беларусь Республикаси ҳудудида бошланган ёки давом этган ёки тугатилган ёхуд Беларусь Республикаси ҳудудида жиноят содир этган шахс билан биргаликда содир этилган бўлса, Беларусь Республикаси ҳудудида содир этилган жиноят деб тан олинади.

Тўртинчи гуруҳ – Тожикистон ва Молдова (шу жумладан, Ўзбекистон) қонунчилигида юқорида қайд этилган ҳолатларга жиноий оқибатнинг юзага келиши мезони қўшимча равишда киритилган ҳолда, жиноят содир этилган ҳудуд

тушунчаси янада кенгайтирилган ва нисбатан аниқлаштирилган. Жумладан, Тожикистон ЖКнинг 14-моддасига кўра, куйидаги қилмишлар Тожикистон ҳудудида содир этилган жиноят деб эътироф этилиши керак: а) Тожикистон ҳудудида бошланган ёки давом этган ёки тамомланган; б) Тожикистон ҳудудидан ташқарида содир этилган бўлса ва жиноий оқибати унинг ҳудудида юзага келган бўлса; в) Тожикистон ҳудудида содир этилган бўлса ва жиноий оқибат унинг ташқарисида юзага келган бўлса; д) бошқа давлат ҳудудида жиноий ҳаракатларни амалга оширган шахслар билан ҳамкорликда содир этилган бўлса.

Шунингдек, Молдова Жиноят кодексида ушбу масалалар бошқа давлатлар жиноят қонунчилигидан фарқли равишда «қилмиш содир этилган жой» деб номланган алоҳида 12-моддада тавсифланган³.

Жиноят қонунининг ҳудудга нисбатан амал қилиши таҳлилида яна бир муҳим қоида давлатларнинг сув ва ҳаво ҳудуди ҳисобланади. Жумладан, Россия Федерацияси (РФ) Жиноят кодексининг 11-моддасига кўра, РФнинг денгиз ва ҳаво ҳудуди доирасида содир этилган жиноятлар РФ ҳудудида содир этилган деб топилади. Шунингдек, РФнинг халқаро шартномасида бошқача қоида назарда тутилмаган бўлса, РФдан ташқарида очиқ сув ёки ҳаво космосида жойлашган, РФнинг портида рўйхатдан ўтказилган кемада жиноят содир этган шахс РФ ЖК бўйича жиноий жавобгарликка тортилади. РФнинг ҳарбий кемасида ёки ҳарбий самолётида жиноят содир этган шахсга нисбатан, унинг жойлашган жойидан қатъи назар, РФ ЖКга мувофиқ жиноий жавобгарлик юзага келади⁴. Худди шундай нормалар бошқа давлатлар қонунчилигида ҳам мавжуд.

Тегишли давлат ҳудудида жиноят содир этган шахсларнинг қилмишига нисбатан жиноят қонунининг амал қилиш доирасидаги яна бир эътиборли жиҳат хорижий давлатларнинг дипломатик вакиллари ва иммунитет ҳуқуқидан фойдаланувчи бошқа шахсларнинг қилмиши учун жиноят қонунчилигининг қўлланилиши масаласи ҳисобланади. Таъкидлаш лозимки, ушбу йўналишда барча давлатларнинг қарашлари деярли бир хил. Яъни, хорижий давлатларнинг дипломатик вакиллари ва иммунитет ҳуқуқидан

фойдаланувчи бошқа шахсларнинг қилмиши учун жиноий жавобгарликка тортиш масаласи халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқ ҳал этилади.

Аммо, ушбу норма ҳам давлатларда икки хил шаклда ифодаланган. Жумладан, РФ, Қозоғистон, Озарбайжон, Арманистон, Тожикистон, Туркменистон жиноят қонунчилигида ушбу қоидалар хорижий давлатларнинг дипломатик вакиллари ҳамда иммунитет ҳуқуқидан фойдаланувчи бошқа шахсларга нисбатан қўлланилиши назарда тутилган бўлса, Қирғиз Республикаси, Беларусь Республикаси ва Молдовада хорижий давлатларнинг дипломатик вакиллари ҳамда тегишли равишда ушбу давлатнинг жиноий юрисдикцияси доирасига кирмаган фуқароларга нисбатан татбиқ этилиши назарда тутилган.

Айни дамда Ўзбекистон қонунчилигида юқорида саналган давлатлар қонунчилигидан фарқли ҳолат, яъни чет эл фуқароларининг жавобгарлиги тўғрисидаги масала Ўзбекистон судларига тегишли бўлмаса, улар Ўзбекистон ҳудудида жиноят содир этган ҳолда, халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқ ҳал қилиниши белгиланган. Бошқача айтганда, хорижий давлатларнинг дипломатик вакилларининг қилмиши ҳам ушбу тушунча доирасида қамраб олинган.

Жиноят қонунчилигида мустаҳкамланган *иккинчи қоида* муайян давлат ҳудудидан ташқарида содир этилган жиноят учун жиноят содир этган шахснинг давлат билан фуқаролик муносабатига, яъни ушбу давлат фуқароси, чет эл фуқароси ҳамда ушбу давлатда доимий яшовчи ва доимий яшамайдиган фуқаролиги бўлмаган шахс томонидан содир этилганлигига кўра жиноят қонунчилиги қўлланилиши турлича талқин қилинишидир.

Жумладан, Молдова Жиноят кодексининг 11-моддасига кўра, Молдова фуқаролари ва Молдовада доимий яшовчи фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Молдова ҳудудидан ташқарида содир этган жиноятлари учун мазкур Кодексга асосан жавобгарлик юзага келади. Таъкидлаш лозимки, ушбу моддада қайд этилган шахсларнинг Молдова ҳудудидан ташқарида содир этган жиноятлари учун хорижий давлатда жиноий жавобгарликка тор-

тилганлиги ёки тортилмаганлиги юзасидан аниқ тушунтириш берилмаган.

Бошқа давлатларнинг жиноят қонунчилигида шундай нормаларни кузатиш мумкин. Жумладан, РФ фуқаролари ва РФда доимий яшовчи фуқаролиги бўлмаган шахслар РФ ҳудудидан ташқарида РФ ЖК билан муҳофаза қилинадиган манфаатларга қарши жиноятлар учун, башарти мазкур жиноят учун хорижий давлат судининг ҳукми билан жазоланган бўлмаса, РФ ЖК билан жиний жавобгарликка тортиладилар⁵.

Кўриб турганимиздек, РФ жиноят қонунчилигида бундай шахслар хорижий давлат судининг ҳукми билан жазоланган бўлмасаларгина РФ Жиноят кодекси билан жиний жавобгарликка тортилиши белгиланган. Бундан хулоса қилиш мумкинки, акс ҳолда РФ ЖК билан жиний жавобгарлик юзага келмайди.

Муайян давлат фуқаролари ва ушбу давлатда доимий яшовчи фуқаролиги бўлмаган шахслар томонидан хорижий давлат ҳудудида содир этилган жиноят учун миллий қонунчиликнинг амал қилиши доираси юзасидан Арманистон ва Озарбайжон қонунчилигида қўшимча ўзига хос хусусиятлар мавжуд. Жумладан, Арманистон ҳудудидан ташқарида бўлган Арманистон фуқаролари ва Арманистонда доимий яшовчи фуқаролиги бўлмаган шахслар Арманистон Жиноят кодексининг 384, 386-391, 393-397-моддаларида⁶ назарда тутилган жиноятларни содир этган тақдирда, бундай қилмиш жиноят содир этилган жойда давлатнинг жиноят қонунчилигида назарда тутилган ёки мавжуд эмаслигидан қатъи назар, Арманистон Жиноят кодексига мувофиқ жиний жавобгарликка тортилади.

Шунингдек, Озарбайжон фуқаролари ва

Озарбайжонда доимий яшовчи фуқаролиги бўлмаган шахслар Озарбайжон ҳудудидан ташқарида коррупция ва хизмат манфаатларига қарши бошқа жиноятлар содир этган бўлса, агар ушбу қилмиш учун хорижий давлатда судланмаган бўлса, Озарбайжон Жиноят кодекси асосида жиний жавобгарликка тортилади.

Миллий ҳудуддан ташқарида содир этилган жиноятлар билан боғлиқ яна бир муҳим масала бу чет эл фуқаролари ва муайян давлатда доимий яшамайдиган фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг ушбу давлат ҳудудидан ташқарида содир этган қилмиш учун миллий жиноят қонунчилигининг амал қилиши ҳисобланади.

Умумий қабул қилинган қоидага кўра, чет эл фуқаролари, шунингдек муайян давлат ҳудудида доимий яшамайдиган фуқаролиги бўлмаган шахслар ушбу ҳудуддан ташқарида содир этган жиноятлари учун фақат халқаро шартномалар ёки битимларда назарда тутилган ҳоллардагина миллий қонунчилик бўйича жавобгарликка тортиладилар. Ушбу қоида Ўзбекистон қонунчилигида ҳам мустақамланган (ЖКнинг 12-моддаси).

Ўз навбатида, МДХ давлатларида ушбу масалада ўзига хос жиҳатлар мавжуд. Жумладан, Беларусь тажрибасига кўра, хорижий фуқаролар ёки Беларусь Республикасида доимий яшамайдиган фуқаролиги бўлмаган шахслар Беларусь Республикаси ҳудудидан ташқарида содир этган жинояти учун, агар ушбу қилмиш Беларусь Республикаси манфаатларига қарши қаратилган оғир ва ўта оғир жиноят ҳисобланса, Беларусь Республикаси ЖКга мувофиқ жавобгарликка тортилади. Худди шундай нормалар Арманистон, Тожикистон ва Туркманистон жиноят қонунчилигида белгиланган.

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада МДХга аъзо давлатларда жиноят қонунчилиги қиёсий-ҳуқуқий таҳлил қилинган ҳолда, жиноят қонунининг амал қилиш доирасини белгиловчи нормалар мазмуни очиқ берилган. Бунда жиноят қонунининг ҳудуд бўйича амал қилиши, хорижий давлат ҳудудида содир этилган жиноят бўйича судланганликнинг ҳуқуқий оқибатлари, экстрадиция қилиш масалалари, вақт бўйича амал қилиш, жиноят қонунининг орқага қайтиш кучи бўйича МДХга аъзо давлатлар қонунчилигида тан олинган ёндашувлар қиёсий ўрганилган. Уларнинг ижобий тажрибаси асосида жиноят қонунчилигини такомиллаштириш бўйича таклиф ва мулоҳазалар илгари сурилган.

Калит сўзлар: жиноят қонунининг амал қилиш доираси, ҳудуд бўйича амал қилиши, вақт бўйича амал қилиши, экстрадиция, фуқаролар, фуқаролиги бўлмаган шахс, чет эл фуқароси, қиёсий бошпана, давлат ҳудуди, қонуннинг орқага қайтиш кучи.

Демак, биз юкорида қайд этилган умумий қоидадан истисно тариқасида муайян давлат манфаатлари ёхуд ушбу давлатнинг фуқароларининг ҳуқуқ ва эркинликларига қарши қаратилган оғир ёки ўта оғир жиноятлар учун миллий қонунчилик қоидалари қўлланилиши мумкинлигини кузатдик.

Ушбу масалада жиноят қонунчилигининг амал қилишида коррупциявий қилмишларга алоҳида эътибор қаратилган Озарбайжон тажрибаси ҳам диққатга сазовор ҳисобланади. Унга кўра⁷, Озарбайжон ҳудудидан ташқарида жиноят содир этган чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар, уларнинг қилмиши Озарбайжон фуқароларига, Озарбайжон манфаатларига қарши қаратилган, шунингдек Озарбайжоннинг халқаро шартномасида назарда тутилган ҳолларда, агар улар чет давлатда судланмаган бўлса, Озарбайжон Жиноят кодекси бўйича жиноий жавобгарликка тортилади. Чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар Озарбайжондан ташқарида халқаро ташкилотларнинг мансабдор шахслари, халқаро парламент ассамблеялари аъзолари, мансабдор шахслари ва судьялари бўлган Озарбайжон фуқаролари иштирокида коррупциявий жиноят ва хизмат манфаатларига қарши бошқа жиноят содир этган бўлса, халқаро судлар ва ушбу жиноят учун чет давлатда судланмаган бўлса, улар Озарбайжон Жиноят кодекси асосида жавобгарликка тортилади.

Таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон ЖКда биз юкорида қайд этган умумий қоиданинг ўзи мустақамланган ва бошқа ҳолатларда жиноят қонунининг амал қилишига доир бирор норма мавжуд эмас. Бизнингча, юкорида қайд этилган давлатлар тажрибасидан келиб чиқиб, жумладан, чет эл фуқаролари ва Ўзбекистонда доимий яшамайдиган фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг Ўзбекистон ҳудудидан ташқарида тинчлик ва хавфсизликка қарши жиноятлар, Ўзбекистон фуқароларига қарши қаратилган оғир ёки ўта оғир жиноятлар ҳамда Ўзбекистон фуқароларига дахлдор коррупциявий қилмишлар учун Ўзбекистон ЖКнинг амал қилиши доирасига аниқлик киритиш лозим.

Таҳлил қилинадиган *учинчи муҳим қоида* жиноят содир этилган ҳудуддан қатъи назар, миллий жиноят қонунчилигининг амал қилишига оид нормалар билан боғлиқдир. Жумладан, Қо-

зоғистон фуқаролари, Қозоғистон ҳудудидан доимий яшовчи фуқаролиги бўлмаган шахсларга нисбатан жиноят содир этилган ҳудудидан қатъи назар, террорчилик ёки экстремистик жиноятлар ёки тинчлик ва инсоният хавфсизлигига қарши жиноятлар ёхуд республиканинг ҳаётий манфаатларига бошқа жиддий зарар етказадиган жиноий ҳуқуқбузарликлар содир этилган тақдирда, агар Қозоғистоннинг халқаро шартномасида бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, Қозоғистон ЖК қоидалари амал қилади.

Шунингдек, ушбу масала бўйича Беларусь Республикаси тажрибасига эътибор қаратадиган бўлсак, жиноят содир этилган жойнинг жиноят ҳуқуқидан қатъи назар, куйидаги жиноятларга нисбатан Беларусь Республикаси ЖК қоидалари қўлланилади: 1) геноцид (127-модда); 2) инсоният хавфсизлигига қарши жиноятлар (128-модда); 3) тақиқланган уруш қуролларини ишлаб чиқариш, тўплаш ёки тарқатиш (129-модда); 4) экоцид (131-модда); 5) оммавий қирғин қуролларидан фойдаланиш (134-модда); 6) уруш қонунлари ва урф-одатларини бузиш (135-модда); 7) қуролли тўқнашувлар пайтида халқаро гуманитар ҳуқуқнинг бузилиши жиноятлари (136-модда); 8) қуролли зиддият пайтида ҳаракатсизлик ёки жиноий буйруқ бериш (137-модда); 9) одам савдоси (181-модда); 10) Беларусь Республикаси учун мажбурий бўлган халқаро шартнома асосида таъқиб қилинадиган Беларусь Республикасидан ташқарида содир этилган бошқа жиноятлар.

Таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон жиноят қонунчилигида ушбу масалага доир ҳеч қандай норма ва механизмлар назарда тутилмаган. Бизнингча, юкорида қайд этилган Қозоғистон, Озарбайжон ва Беларусь Республикаси тажрибасидан келиб чиқиб, миллий қонунчиликни ҳам такомиллаштириш зарур.

Тўртинчи қоида хорижий давлатларда содир этган жинояти учун жавобгарликка тортилган шахслар бўйича судланганликнинг ҳуқуқий оқибати билан бевосита боғлиқ. Ушбу масала доирасида ҳам МДҲга аъзо давлатларда икки хил ёндашув мавжуд.

Биринчи ёндашув – Қозоғистон ва Тожикистон тажрибасига кўра, бошқа давлат ҳудудидаги содир этилган жиноят учун судланганлик миллий давлат ҳудудида содир этилган жиноят учун жавобгар-

лик тўғрисидаги масалани ҳал қилиш учун жиноий-ҳуқуқий аҳамиятга эга эмас.

Иккинчи ёндашув – Молдова, Арманистон ва Беларусь Республикаси тажрибасига кўра шахснинг чет давлат ҳудудида содир этган жинояти учун жиноий-ҳуқуқий оқибатлари тегишли давлат ҳудудида содир этган жиноятга нисбатан жиноий жавобгарлик масаласини ҳал қилиш учун жиноий-ҳуқуқий аҳамиятга эга. Жумладан, Молдовадан ташқарида содир этилган жиноятлар учун тайинланган жиноий жазо ва суд ҳукми Молдова ЖКга мувофиқ Молдова ҳудудида ўша шахс томонидан содир этилган янги жиноят учун жазони индивидуаллаштиришда ҳамда суд инстанциясида амнистия масалаларини ҳал қилишда ҳисобга олинади⁸.

Таъкидлаш лозимки, МДХга аъзо бошқа давлатларда, шу жумладан, Ўзбекистонда ҳам хорижий давлат ҳудудида жиноят содир этишнинг жиноят-ҳуқуқий оқибати бўйича ҳуқуқий ечим белгиланмаган. Бизнингча, юқорида қайд этилган давлатлар тажрибасидан келиб чиқиб, миллий жиноят қонунчилигимизда ушбу ҳуқуқий бўшлиқни бартараф этиш лозим. Бунда шахснинг чет давлат ҳудудида содир этган жинояти учун жиноий-ҳуқуқий оқибатлари Ўзбекистон ҳудудида содир этган жиноят бўйича жавобгарлик масаласини ҳал қилиш учун жиноий-ҳуқуқий аҳамиятга эга эканлиги, шунингдек унинг шартларини Жиноят кодексида мустаҳкамлаш лозим.

Жиноят қонунининг амал қилиши доираси бўйича таҳлил қилинадиган кейинги муҳим масала жиноят содир этган шахсни экстрадиция қилиш ҳисобланади. Ўзбекистон ЖКнинг 12-моддасига кўра, Ўзбекистон фуқароси чет эл давлати ҳудудида содир этган жинояти учун, агар халқаро шартномалар ёки битимларда бошқача ҳол назарда тутилмаган бўлса, ушлаб берилиши мумкин эмас. Мамлакатимиз Жиноят кодексида шахсни ушлаб бериш (экстрадиция қилиш)га доир бошқа нормалар белгиланмаган.

Хорижий давлатлар жиноят қонунчилиги таҳлили шуни кўрсатадики, шахсни ушлаб беришга доир муносабатлар жиноят қонунчилиги билан нисбатан тўлиқ ҳуқуқий тартибга солинган.

Биринчидан, барча давлатлар жиноят қонунчилигида ушбу давлатнинг фуқароси чет эл давлати ҳудудида содир этган жинояти учун ушлаб берилиши мумкин эмаслиги мустаҳкамланган.

Жумладан, РФ ЖКнинг 13-моддасига кўра, хорижий давлат ҳудудида жиноят содир этган Россия Федерацияси фуқароси мазкур давлатга ушлаб берилмайди.

Таъкидлаш лозимки, бундай имтиёз Ўзбекистон, РФ, Қозоғистон, Беларусь Республикаси, Озарбайжон, Арманистон, Тожикистон, Туркманистон жиноят қонунчилигида фақат ушбу давлатларнинг фуқароларига нисбатан татбиқ этилган бўлса, Молдовада сиёсий бошпана олган шахсларга ҳам кўшимча равишда тақдим этилиши белгиланган⁹.

Бизнингча, ушбу ҳолатда Молдова тажрибасидан фойдаланган ҳолда миллий жиноят қонунчилиги Ўзбекистонда сиёсий бошпана олган шахсларни ушлаб бериш мумкин эмаслигига оид норма билан тўлдириш мақсадга мувофиқ. Бунда Ўзбекистон ЖКнинг 223-моддасида Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида назарда тутилган сиёсий бошпана ҳуқуқидан фойдаланиш учун кириш ҳужжатларини тегишли даражада расмийлаштиришдан Ўзбекистон Республикасига келган чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар жавобгарликдан озод қилинганлигига эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир.

Иккинчидан, деярли барча давлатлар жиноят қонунчилигида ушбу давлат ҳудудидан ташқарида жиноят содир этган чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар халқаро шартномаларга асосан жиноий жавобгарликка тортиш ёки жазони ўташ учун чет давлатга топширилиши мумкинлиги белгилаган.

Агар давлат томонидан тан олинган бундай халқаро шартномалар мавжуд бўлмаса, ушбу масала қандай ҳал қилинади, деган ҳақли савол юзага келиши табиий. Бундай ҳолатда шахс хорижий давлатга ушлаб берилмайди. Аммо, Беларусь ЖКда ушбу масала ҳам ҳуқуқий тартибга солинган. Унга кўра (7-модда), бундай халқаро шартнома бўлмаган тақдирда, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар ўзаро муносабатлар принципи асосида Беларусь Республикаси қонунчилиги талабларини ҳисобга олган ҳолда чет давлатга ушлаб берилиши мумкин.

Юқоридаги таҳлиллар асосида мамлакатимизда чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни Ўзбекистон халқаро шартномаларида назарда тутилган ҳоллардагина чет

давлатга топширилиши мумкинлигини белгилаш мақсадга мувофиқ.

Учинчидан, хорижий мамлакатлар жиноят қонунчилигида чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар қайси ҳолатларда ушлаб берилишига йўл қўйилмаслигига доир қоидалар белгиланган.

Жумладан, Қозоғистон ЖКнинг 9-моддасига кўра, агар хорижий давлатда шахсга нисбатан қийноқ, зўравонлик, бошқа шафқатсиз ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ёки жазо чоралари қўлланилиши, шунингдек, ўлим жазоси таҳдиди юзага келса ёки шундай таҳдид мавжудлигига ишониш учун жиддий асослар мавжуд бўлса, агар Қозоғистон Республикасининг халқаро шартномаларида бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, ҳеч ким чет давлатга экстрадиция қилиниши мумкин эмас.

Шунингдек, Арманистон жиноят қонунчилигида юқорида қайд этилган рўйхат нисбатан кенгайтирилган.

Ўз навбатида, Арманистон жиноят қонунчи-

лигининг ўзига хос жиҳати шундаки, ЖКда экстрадиция қилиш рад этилган тақдирда жиноят содир этган шахснинг жавобгарлиги масаласига аниқлик киритилган. Унга кўра, жиноят содир этган шахсни экстрадиция қилиш рад этилган тақдирда, чет эл давлати ҳудудида содир этилган жиноятлар учун жинойий жавобгарликка тортиш Арманистон Республикаси қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади.

Мамлакатимизда жиноят содир этган шахсларни экстрадиция қилишга доир нормалар Жиноят-процессуал кодексида белгиланган (599-609-моддалар).

Хорижий давлатлар тажрибасидан келиб чиқиб, мазкур институтнинг жиноят-ҳуқуқий жиҳатларини Жиноят кодексида мустақамлаш ва уни «Жиноят содир этган шахсларни ушлаб бериш» деб номланган модда билан тўлдириш таклиф этилади.

**З. НУРМАТОВ,
ТДЮУ тадқиқотчиси**

¹ Қозоғистон ЖКнинг 7-моддасида Қозоғистон Республикаси ҳудудида бошланган, давом этган ёки тугалланган қилмиш Қозоғистон Республикаси ҳудудида содир этилган жинойий ҳуқуқбузарлик деб тан олинishi белгиланган. // Уголовный кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.12.2020 г.). // www.online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252.

² Озарбайжон ЖКнинг 11-моддасида Озарбайжон Республикаси ҳудудида бошланган, давом этган ёки тамомланган жиноят Озарбайжон Республикаси ҳудудида содир этилган деб тан олинishi мустақамланган. // Уголовный кодекс Азербайджанской Республики (утвержден Законом Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 года № 787-IQ) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 06.10.2020 г.) // www.continent-online.com/Document/?doc_id=30420353.

³ Уголовный кодекс Республики Молдова от 18 апреля 2002 года № 985-XV. // www.continent-online.com/Document/?doc_id=30394923#pos=179;-162.

⁴ Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 № 63-ФЗ (ред. от 05.04.2021, с изм. от 08.04.2021). // www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/.

⁵ Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 № 63-ФЗ (ред. от 05.04.2021, с изм. от 08.04.2021). // www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/.

⁶ Арманистон ЖК: 384-моддаси. Агрессив уруш; 386-модда. Оммавий қирғин қуролиларини ишлаб чиқариш ёки тарқатиш; 387-модда. Урушнинг тақиқланган воситалари ва усулларида фойдаланиш; 388-модда. Чет давлат ёки халқаро ташкилот вакилига қарши террористик ҳаракатлар; 389-модда. Халқаро терроризм; 390-модда. Қуроли ни-золар пайтида халқаро гуманитар ҳуқуқнинг жиддий бузилиши; 391-модда. Қуроли можаро пайтида ҳаракатсизлик ёки жинойий буйруқ чиқариш; 393-модда. Геноцид; 394-модда. Экоцид; 395-модда. Ёлланиш; 396-модда. Халқаро ҳимоядан фойдаланадиган шахсларга ёки муассасаларга ҳужум қилиш; 397-модда. Халқаро шартномалар билан ҳимояланган ўзига хос белгиларни ноқонуний равишда ишлатиш. // Уголовный Кодекс Республики Армения // www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus#2.

⁷ Уголовный кодекс Азербайджанской Республики (утвержден Законом Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 года № 787-IQ) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 06.10.2020 г.). // www.continent-online.com/Document/?doc_id=30420353.

⁸ Уголовный кодекс Республики Молдова от 18 апреля 2002 года № 985-XV. // www.continent-online.com/Document/?doc_id=30394923#pos=179;-162.

⁹ Уголовный кодекс Республики Молдова от 18 апреля 2002 года № 985-XV. // www.continent-online.com/Document/?doc_id=30394923#pos=179;-162.

ФАРЗАНДЛИККА ОЛИШ

Фарзандликка олиш институти ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг асосий кафолатларидан биридир.

Давлатимиз сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳам бола манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган ва бу борада кўплаб чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Фарзандликка олиш натижасида бола учун янгидан оилавий-ҳуқуқий муносабат вужудга келади, худди оилада янгидан фарзанд дунёга келгани каби, фарзандликка олувчи ота-онага қонун томонидан бир қатор ҳуқуқ ва мажбуриятлар берилади.

Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексига кўра, фарзандликка олишга фақат вояга етмаган болаларга нисбатан ва уларнинг манфаатларинигина кўзлаб йўл қўйилади. Бола манфаатлари дейилганда, биринчи навбатда, унинг жисмоний, рухий ва маънавий ривожланиши учун тўлақонли шароит яратиш тушунилади.

Олиб борилган тадқиқотлар натижасида «фарзандликка олиш» тушунчасига қуйидаги таърифни бермоқчимиз: «Фарзандликка олиш ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган вояга етмаган болалар, ўзганинг фарзандини ўз фарзандига тенглаштириб олиш ва фарзандликка олувчилар билан фарзандликка олинганлар ўртасида шахсий ҳамда мулкый ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг вужудга келишидир».

Ўзбекистон Республикаси оила қонунчилигида яқин вақтларга қадар фарзандликка олишнинг маъмурий тартиби амал қилган. Маъмурий тартибда фарзандликка олиш фарзандликка олишни хоҳлаган шахсларнинг аризасига, васийлик ва ҳомийлик органлари тавсиясига кўра туман, шаҳар ҳокими қарори билан амалга оширилар эди.

Оила қонунчилигининг ривожланиши фарзандликка олиш институтига ҳам таъсир кўрсатди ва маъмурий тартиб ўрнига фарзандликка олишнинг суд тартиби жорий қилинди¹.

Бу эса, жаҳон тажрибасига мос келади. Чунки, АҚШ, Германия, Буюк Британия каби ривожланган давлатларда, шунингдек МДХ давлатларининг аксариятида фарзандликка олиш масаласи суднинг қарори билан ҳал қилинади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодексининг 293-моддасига мувофиқ, суд томонидан алоҳида иш юритиш тартибида

кўриладиган ишлар тоифасига болани фарзандликка олиш тўғрисидаги ишлар киритилди. Оила қонунчилигида бўлган ўзгаришлар натижасида фуқаролик процессуал қонунчиликда ҳам бу борада муайян ўзгаришлар киритилиб, Фуқаролик процессуал кодексининг алоҳида боби (29-боб) фарзандликка олишга бағишланди.

2013 йил 11 декабрда Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Судлар томонидан фарзандликка олиш ҳақидаги ишлар бўйича қонунчиликни қўллаш амалиёти тўғрисида»ги 21-сонли қарори қабул қилиниб, ушбу қарор бундай тоифадаги ишларнинг судларда қонуний, асосли, тез ва сифатли кўриб чиқилишида муҳим манба бўлиб хизмат қилади².

Ўзбекистон фуқароларининг аризалари бўйича фарзандликка олиш ҳақидаги ишлар фарзандликка олинаётган боланинг яшаш ёки турган жойидаги фуқаролик ишлари бўйича туманлараро, туман (шаҳар) судлари судловига тааллуқлидир.

Ўзбекистон ҳудудида чет эл фуқаролари ёки фуқаролиги бўлмаган шахслар томонидан Ўзбекистон фуқароси бўлган болани фарзандликка олишда ҳам Оила кодексининг 151–167-моддаларининг талабларига риоя қилиниши лозим³.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл фуқароси бўлган болани фарзандликка олишда боланинг қонуний вакили ва бола фуқароликка эга бўлган давлат ваколатли органининг розилиги, шунингдек агар ўша давлатнинг қонун ҳужжатларига мувофиқ талаб қилинса, фарзандликка олиш ҳақида боланинг ҳам розилиги олинishi лозим.

Агар фарзандликка олиш натижасида фарзандликка олинган боланинг Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари ҳамда халқаро шартномалари билан белгиланган ҳуқуқлари бузиладиган бўлса, фарзандликка олувчининг қайси фуқароликка мансублигидан қатъи назар, фарзандликка олиш мумкин эмас, фарзандликка олинган тақдирда эса, у суд тартибида бекор қилиниши лозим.

Ўзбекистон ҳудудидан ташқарида доимий яшовчи Ўзбекистон фуқаролари, чет эл фуқаролари ёки фуқаролиги бўлмаган шахслар фарзандликка олиш тўғрисидаги аризани фарзандликка олинаётган боланинг яшаш (турган) жойидаги тегишинча Қорақалпоғистон Республикаси судига, вилоятлар ёки Тошкент шаҳар судига беради.

Фарзандликка олиш болани фарзандликка олишни истаган шахсларнинг (шахснинг) аризасига кўра, васийлик ва ҳомийлик органларининг фарзандликка олишнинг асослилиги ва фарзандликка олинаётган бола манфаатларига тўғри келиши ҳақидаги хулосаси ҳисобга олинган ҳолда суд томонидан алоҳида иш юритиш тартибиди, фарзандликка олувчилар (олувчи), васийлик ва ҳомийлик органлари вакиллари, шунингдек прокурор иштирокида кўриб чиқилади.

Зарур ҳолларда, суд фарзандликка олинаётган боланинг ота-онасини (отасини ёки онасини), унинг қариндошларини ва бошқа манфаатдор шахсларни, шунингдек ўн ёшга тўлган боланинг ўзини ишда иштирок этишга жалб қилиши мумкин.

Фарзандликка олиш фактининг сир сақланиши қонун билан кафолатланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2020 йил 21 февралдаги «Суд муҳокамаси ошкоралигини ва судлар фаолиятига доир ахборот олиш ҳуқуқини таъминлаш тўғрисида»ги 4-сонли қарорининг 7-бандига кўра, иш муҳокамаси тўлиқ ёки қисман ёпиқ суд мажлисида ўтказилишига фақат қонунда назарда тутилган асосларга кўра йўл қўйилади.

Иш муҳокамасини ёпиқ суд мажлисида ўтказиш тўғрисида суд асослантирилган ажрим чиқаради ва унда процесс иштирокчилари бўлмаган шахсларнинг, оммавий ахборот воситалари вакилларининг суд мажлиси залига эркин киришига тўсқинлик қиладиган аниқ ҳолатлар кўрсатилиши керак⁴.

Иш ёпиқ суд мажлисида муҳокама қилиниши тўғрисидаги маълумот ҳамма учун очик бўлиши лозим.

Вояга етмаган шахснинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига тегишли ёпиқ суд мажлисида кўрилган фуқаролик иши бўйича суд қарори (масалан, фарзандликка олиш ҳақидаги) ошқора эълон қилинмайди.

Суд фарзандликка олиш тўғрисидаги ҳал қилув қарори қонуний кучга кирган кундан эътиборан уч кун ичида ушбу ҳал қилув қароридан кўчирма нусхасини фарзандликка олинаётган боланинг

туғилганлиги рўйхатга олинган жойдаги фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органига юбориши шарт.

Фарзандликка олинган боланинг туғилишини қайд этиш дафтарига зарур ўзгартиришлар киритилган кун фарзандликка олишнинг вужудга келган вақти ҳисобланади.

Тадқиқотлар натижаси шуни кўрсатадики, фарзандликка олиш тартиби мураккаб ҳамда кўп ҳужжат талаб қилинадиган жараён бўлиб қолмоқда.

Қонун ҳужжатларини ўрганиш натижасида бир қатор ҳуқуқий бўшлиқлар ва бу борадаги мавжуд камчиликларни бартараф этиш мақсадида ҳамда хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибасидан келиб чиқиб, қуйидагилар таклиф этилади:

қонунчиликда фарзандликка олиш тўғрисидаги ишларни кўришда фарзандликка олувчи ва фарзандликка олинувчиларнинг ёшидаги фарқ ўн беш ёшдан кам бўлмаслиги шарт эканлиги, ўғай ота ва ўғай она томонидан фарзандликка олиш ҳоллари бундан мустаснолиги белгиланган. Лекин, ушбу тоифадаги ишларни кўришда аризачиларнинг энг катта ёши кўрсатилмаган. Шу сабабли, аризачиларнинг энг катта ёшини белгилаб қўйиш мақсадга мувофиқдир;

яқин қариндошлар томонидан фарзандликка олишнинг соддалаштирилган тартиби ҳам мавжуд эмас. Мазкур ҳолат яқин қариндошлар томонидан фарзандликка олишда одатдаги тартибдагидек, бир хил жараёнлардан ўтишга, расмийлаштириш муддатларининг узайиб кетишига сабаб бўлмоқда. Шу сабабли, болаларни фарзандликка олишдан кўра, васийликка олиш ҳолатлари сони ошиб бормоқда.

Қонун нормаларини такомиллаштириш йўли билан бу муаммоларни ҳам бартараф этиш давр талабидир.

А. СЕЙТНАЗАРОВ,
Ўзбекистон Республикаси
Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги
Судьялар олий мактаби магистранти

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2013 йил 30 апрелдаги қонуни. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 18-сон, 233-модда.

² Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2013 йил 11 декабрдаги «Судлар томонидан фарзандликка олиш ҳақидаги ишлар бўйича қонунчиликни қўллаш амалиёти тўғрисида»ги 21-сонли қарори. <http://lex.uz>.

³ Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси. Ўзбекистон Республикасининг 2013 йил 30 апрелдаги ЎРҚ-352-сонли Қонуни таҳририда — ЎР ҚХТ, 2013 й., 18-сон, 237-модда).

⁴ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2020 йил 21 февралдаги «Суд муҳокамаси ошкоралигини ва судлар фаолиятига доир ахборот олиш ҳуқуқини таъминлаш тўғрисида»ги 4-сонли қарори. Lex.Uz.

МУАЛЛИФЛИК ҲУҚУҚЛАРИНИ ФУҚАРОВИЙ-ҲУҚУҚИЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ УСУЛЛАРИ

Муаллифлик ҳуқуқи ижодий фаолият натижаси бўлган фан, адабиёт ва санъат асарларига тааллуқлидир ҳамда муаллиф учун аҳамияти юқори. Асар кимнинг ижодий меҳнати маҳсули билан яратилган бўлса, ана шу фуқаро асарнинг муаллифи деб эътироф этилади ва бу асарни яратган одамнинг фуқаролиги ва ёши аҳамиятга эга эмас. Эркин ижодкор, шунингдек ноёб қобилият соҳиби томонидан яратилган асар шахснинг ўзига тегишлилиги, бу асарни яратиш давомида кетган машаққатли вақти ва ички кечинмаларини ифода этганлиги асарни яратган муаллифнинг ўзига аён. Ижодкор ўз асари орқали маънавий бойлик яратади ва уни кенг жамоатчиликка намоиш қилади. Асар муаллифи ўз асарини ёзиш жараёнида ички кечинмалар, ҳаётий воқеалар, муаммоли вазиятларни бадиий образларда ифодалаш орқали ўз ижод намунасини юзага келтиради.

Давлатимиз мустақилликка эришганидан сўнг фан, санъат ва адабиёт соҳасини ривожлантириш бўйича ислохотлар амалга оширилди. Хусусан, 1886 йил 9 сентябрда Швейцарияда қабул қилинган «Илм-фан, адабиёт ва санъат асарларига муаллифлик ҳуқуқларини ҳимоя қилиш» бўйича Берн Конвенциясига 2005 йилда аъзо бўлган ҳамда шунга асосан 2006 йилда Ўзбекистон Республикасининг халқаро ҳуқуқий меъёрларига мос келадиган «Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида»ги Қонуни янги таҳрирда қабул қилинди. Муаллифлик ҳуқуқи ғоя (фикр) ёки маълумотнинг маълум бир кўринишдаги ифодаланишини тартибга солувчи эксклюзив ҳуқуқлар мажмуидир. Умумий қилиб айтганда, сўзма-сўз «кўчириш (нусха олиш)га бўлган ҳуқуқ»дир. Асарга нисбатан субъектив ҳуқуқларга эга бўлган шахс муаллифлик ҳуқуқининг субъекти ҳисобланади.

Ўзбекистон қонунлари бўйича муаллифлик субъектив ҳуқуқларига Ўзбекистон фуқаролари ва чет эл фуқаролари, уларнинг ворислари ва бошқа ҳуқуқни қабул қилувчилар, шунингдек Ўзбекистоннинг ўзи эга бўлиши мумкин. Юқоридаги ҳар бир субъект учун асарга нисбатан ҳуқуқ турлича юридик фактлар асосида вужудга келади. Муаллифлик ҳуқуқининг муҳим субъекти ўз ижодий фаолияти билан асар яратган шахс ҳисобланади. Ҳар қандай шахс асар муаллифи бўлиши мумкин, ҳосила асарларга нисбатан ҳам муаллифлик ҳуқуқи тан олинади¹. Бундан ташқари, ижодий асарлар вояга етмаганлар, ўсмирлар томонидан, шунингдек муомалага лаёқатсиз ёхуд муомала лаёқати чекланган шахслар томонидан ҳам яратилиши мумкин. Бундай тоифадаги шахсларнинг асарга нисбатан муаллифлик ҳуқуқлари уларнинг ота-оналари, васий ёки ҳомийлари томонидан амалга оширилади. Жумладан, вояга етмаганлар номидан муаллифлик шартномаларини уларнинг ота-оналари ёхуд қонуний вакиллари тузади. Ўн тўрт ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган вояга етмаганлар ўз муаллифлик ҳуқуқларини мустақил амалга оширади.

Ўзбекистон қонунлари бўйича жисмоний шахслар билан бир қаторда юридик шахслар ҳам муаллифлик ҳуқуқларига эга бўлиши мумкин. Агар юридик шахслар ижодкор ҳуқуқларини қабул қилувчи бўлиб ҳисобланса, унинг муаллифлик ҳуқуқларига эга бўлиши ҳеч қандай шубҳа туғдирмайди. Масалан, юридик шахс айрим муаллифлик ваколатларига муаллиф хизмат вазифасини бажариш вақтида асар яратган ҳолларда эга бўлиши мумкин. Барча ҳолларда юридик шахс илк маротаба жисмоний шахс ижодкор эга бўлган муаллифлик ҳуқуқларига қонунда кўрсатилган асослар бўйича ҳосила тарзда эга бўлади. Чунки,

ижод қилиш, яратиш фақат инсонгагина хос хусусиятдир. Муайян жисмоний шахс (шахслар)нинг ижодий меҳнатини ўз ичига қамраб олмаган юридик шахснинг қандайдир ижодий фаолияти тўғрисида сўз юритиш мантиққа зиддир. Юридик шахс фақатгина жисмоний шахсларнинг эркин ижод қилиши учун моддий шарт-шароит яратишга қаратилган ташкилий чора-тадбирлар кўрганлиги тўғрисида гапириш мумкин, аммо бундай хатти-ҳаракатлар юридик шахснинг дастлабки муаллифлик ҳуқуқларига эга бўлишини билдирмайди. Муаллифлик ҳуқуқларининг субъектлари нафақат Ўзбекистон фуқаролари, балки чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаганлар ҳам бўлиши мумкин. Ўзбекистонда биринчи марта чоп этилган ёки чоп этилмаган бўлса-да, асл нусхаси бирон-бир объектив шаклда унинг ҳудудида турган асарга бўлган муаллифлик ҳуқуқи Ўзбекистон ҳудудида амал қилади. Бундай ҳолда муаллифлик ҳуқуқи муаллифга ва унинг меросхўрларига, шунингдек фуқаролигидан қатъи назар, муаллифнинг бошқа ворисларига тегишли деб эътироф этилади.

Глобал ривожланиш жараёнида технологияларнинг кескин равишда инсон онгидан ўзиб кетиши одамни бирмунча шошилтириб қўймоқда. Гап асар муаллифининг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга бориб тақалганда қонунчилигимиз бу глобал ривожланиш жараёни билан барабар юриши тақозо этилади.

Айтиш жоизки, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 177¹-моддасида муаллифлик ҳуқуқини ва турдош ҳуқуқларни бузганлик учун маъмурий таъсир чораси белгиланган. Аммо, гап фуқаронинг мутлақ ҳуқуқлари ҳақида кетганида, албатта, бунинг натижасида маънавий зарар ва бой берилган фойдани ундириш муаллифнинг ўзига тегишли бўлган ҳуқуқларнинг тикланишига олиб келади. Бизга маълумки, фуқаровий-ҳуқуқий муносабатларда зарар деганда, ҳуқуқи бузилган шахснинг бузилган ҳуқуқини тиклаш учун қилган ёки қилиши лозим бўлган харажатлари, унинг мол-мулки йўқолиши ёки шикастланиши (ҳақиқий зарар), шунингдек бу шахс ўз ҳуқуқлари бузилмаганида одатдаги фуқаролик муомаласи шароитида олиши мумкин бўлган, лекин ололмай қолган даромадлари (бой берилган фойда) тушунилади.

Агар ҳуқуқни бузган шахс бунинг натижасида даромад олган бўлса, ҳуқуқи бузилган шахс бошқа зарар билан бир қаторда бой берилган фойда бундай даромаддан кам бўлмаган миқдорда тўланишини талаб қилишга ҳақли². Асар муаллифига етказилган зарар муаллифнинг рухсатисиз ўзига тегишли бўлган мутлақ ҳуқуқларни бузиш орқали юзага келади. Ҳозирда муаллифлик ҳуқуқлари ва турдош ҳуқуқлар бузилишининг энг кенг тарқалган турларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

нусха олиш (китоблар, мақолалар, картиналарни қайта кўпайтириш);

асарни тарқатиш (ижара, сотув, дастурий таъминотни ўрнатиш ва бошқалар.);

оммавий намойиш қилиш, асарларни концерт заллари, театр кабиларда оммавий ижро этиш;

асарни радио, телевидение сингарилар орқали эфирга узатиш, бошқа тилларга таржима қилиш, қайта ишлаш (плагиат).

Буларнинг тўлиқ рўйхатини келтиришнинг иложи йўқ. Чунки, ҳуқуқбузарлар асарларни ўзлаштиришнинг янгидан-янги йўллариини замонавий технологиялардан фойдаланган ҳолда топишмоқда. Яна ҳуқуқбузарликларнинг шундай тоифаси борки, улар ҳар доим ҳам контрафакция³ билан боғлиқ бўлмайди. Масалан, буларга муаллифлик гонорарини тўламаслик ёки тўлиқ тўламаслик; муаллифнинг тегишли рухсатини олмасдан асарни нашр этиш; ҳақиқий муаллифнинг исмини кўрсатмасдан нашр этиш кабилар киради.

Фуқаролик ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг Фуқаролик кодексининг 11-моддасида келтирилган умумий усулларида ташқари, қонунчилик муаллифлик ҳуқуқлари ва турдош ҳуқуқларни ҳимоя қилишнинг махсус имкониятларини ҳам кўзда тутати. «Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида»ги Қонуннинг 65-моддасига биноан муаллиф, турдош ҳуқуқлар эгаси ёки мутлақ ҳуқуқларнинг бошқа эгаси ҳуқуқбузардан қуйидагиларни талаб қилишга ҳақли:

1) ҳуқуқлар тан олишини;

2) ҳуқуқ бузилишидан олдинги ҳолат тикланишини ва ҳуқуқни бузадиган ёки унинг бузилиши хавфини юзага келтирадиган ҳаракатларни тўхтатишни;

3) ҳуқуқ эгасининг ҳуқуқи бузилмаган тақдирда, у фуқаролик муомаласининг одат-

даги шароитларида олиши мумкин бўлган, лекин ололмайд қолган даромади миқдоридаги зарарларнинг ўрни қопланишини. Агар ҳуқуқбузар муаллифлик ҳуқуқи ёки турдош ҳуқуқларни бузиш оқибатида даромадлар олган бўлса, ҳуқуқ эгалари бошқа зарарлар билан бир қаторда бой берилган фойданинг бундай даромадлардан кам бўлмаган миқдорда қопланишини;

4) зарарлар етказилиши фактидан қатъи назар, ҳуқуқбузарликнинг хусусияти ва ҳуқуқбузарнинг айби даражасидан келиб чиқиб, иш муомаласи одатларини ҳисобга олган ҳолда зарарнинг ўрнини қоплаш эвазига тўланиши лозим бўлган товон тўланишини;

5) қонунда белгиланган ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ бўлган, қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа чоралар кўришни.

Муаллиф ва ижрочи ўз ҳуқуқлари бузилган тақдирда, ҳуқуқбузардан маънавий зиён қопланишини талаб қилишга ҳақлидир. Муаллифлик ҳуқуқи ёки турдош ҳуқуқлар бузилишининг олдини олиш ёки уни тўхтатиш учун зарур чоралар кўриш натижасида учинчи шахсларга етказилган зарарлар, шунингдек бундай чораларни амалга оширган шахс кўрган зарарлар ҳуқуқбузар ҳисобидан ундириб олиниши керак.

Муаллифлик асарлари интеллектуал мулк объектлари қаторига киргани боис, Фуқаролик кодексининг интеллектуал мулк объектларига нисбатан мутлақ ҳуқуқларни ҳимоя қилиш усуллари тўғрисидаги 1040-моддасидан ҳам фойдаланса бўлади. Мазкур моддага биноан мутлақ ҳуқуқларни ҳимоя қилиш қуйидагилар орқали амалга оширилиши мумкин:

1) йўл қўйилган бузиш ҳақидаги маълумотни мажбурий тарзда эълон қилиб, унга бузилган ҳуқуқ кимга тегишлилиги тўғрисидаги маълумотларни киритиш орқали;

2) мутлақ ҳуқуқлар қайси моддий объектлар ёрдамида бузилган бўлса, ўша моддий объектларни ҳамда бундай бузиш натижаси-

да яратилган моддий объектларни олиб қўйиш орқали.

Асарларнинг ва турдош ҳуқуқлар объектларининг контрафакт нусхалари, шунингдек уларни тайёрлаш ва такрорлашда фойдаланиладиган материаллар ва асбоб-ускуналар ҳамда содир этилган ҳуқуқбузарликнинг бошқа воситалари қонун ҳужжатларига мувофиқ суд тартибида мусодара қилинади. Асарларнинг ва турдош ҳуқуқлар объектларининг мусодара қилинган контрафакт нусхалари йўқ қилиниши керак, уларни ҳуқуқ эгасига унинг илтимосига биноан топшириш ҳоллари бундан мустасно⁴.

Масалан, агар даврий босма нашр (журнал, газета) мақоланинг муаллифи рухсатсиз ва розилигисиз унинг мақоласини эълон қилса, суд қарорига кўра ушбу ташкилотдан нафақат нашрнинг бутун бошли адади, балки барча босмахона матбаа ускуналари, босиш бўёғи, принтер ва ҳуқуқбузарликни амалга ошириш йўлида хизмат қилган бошқа жиҳозлар олиб қўйилади. Ушбу чора камида ноширлик фаолиятини тўхтатиб қўяди ва катта харажатларга олиб келади, кам бюджетли бизнес ҳолатида эса, уни умуман тўхтатади. Агар ҳимоянинг фуқаролик-ҳуқуқий усуллари қўллаш керак бўлса, у фуқаролик ишлари бўйича тегишли туманлараро судга даъво аризаси бериш йўли билан амалга оширилади. Ҳуқуқ эгаси ҳуқуқбузарга нисбатан қонунда белгиланган талаб (ёки бир нечта талаб)ларнинг қай бирини қўйишни танлаб олишга ҳақли.

А. РАЖАБОВ,
фуқаролик ишлари бўйича
Шайхонтоҳур туманлараро
суди судьяси,

Х. РАВШАНОВ,
Ўзбекистон Республикаси
Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги
Судьялар олий мактаби тингловчиси

¹ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси, Тошкент, 1995 йил 21 декабрь 163-И-сон.

² Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси, Тошкент, 1995 йил 21 декабрь 163-И-сон.

³ Контрафакт – Интеллектуал мулк ҳуқуқларини бузган ҳолда мавжуд бўлган асл нусхасига асосланган янги маҳсулот: сохта истеъмол товарлари. <http://ru.wikipedia.org>.

⁴ «Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни, 2006 йил 20 июль, ЎРҚ-42сон.

ФЕРМЕРЛИК ФАОЛИЯТИНИ ТАРТИБГА СОЛИШДАГИ ДОЛЗАРЪ МУАММОЛАР

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги Ҳуқуқий сиёсат тадқиқот институти томонидан фермерлик фаолиятини тартибга солувчи қонун ҳужжатларини такомиллаштириш мақсадида таҳлил-тадқиқот ишлари амалга оширилди.

Маълумки, кейинги йилларда мамлакатимиз қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш, хусусан унда бозор муносабатларини кенг жорий қилиш, тегишли ҳуқуқий асосларни мустаҳкамлаш, соҳага инвестицияларни жалб қилиш борасида кенг қамровли ишлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги ПФ-5853-сонли Фармони билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган Стратегиясида ҳам қишлоқ хўжалиги тармоғини модернизация қилиш ва бошқарувнинг замонавий тизимини яратиш, унда давлат иштирокини камайтириш ва хусусий инвестициялар оқимини кўпайтириш сингари бир қатор устувор вазифалар белгиланган.

Бироқ, фермерлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларнинг мустақиллигини таъминлаш борасида қонунчиликда ҳуқуқий бўшлиқлар ва камчиликлар ҳамон мавжуд. Хусусан, фермерлар амалда ҳокимларнинг тазйиқларидан, шартномаларни ўзи истаган тараф билан туза олмаётганидан, мулкларини ёки ерлари тортиб олинишидан жабр кўрмоқда.

Мазкур муаммоларнинг сабаблари қуйидагилардан иборат:

1. *Шартнома эркинлигининг бузилиши.* Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги Қонунининг 17-моддасида фермер хўжалиги тузилган контрактация шартномаларига мувофиқ давлат эҳтиёжлари учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг назарда тутилган ҳажмларда етказиб берилишини таъминлаш шартлиги белгиланган.

Ушбу Қонуннинг 32-моддасида контрактация шартномасида назарда тутилмаган қишлоқ хўжалиги экинлари экилганида ер участкасини

олиб қўйиш зарурати бўлган тақдирда, ер участкасини ижарага олиш шартномаси белгиланган тартибда бекор қилинса, ҳатто фермер хўжалиги тугатилиши мумкинлиги назарда тутилган.

Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 4 сентябрдаги 383-сонли қарори билан тасдиқланган Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчилар билан тайёрлов, хизмат кўрсатиш ташкилотлари ўртасида шартномалар тузиш, уларни рўйхатдан ўтказиш, бажариш, шунингдек уларнинг бажарилиши мониторингини олиб бориш тартиби тўғрисидаги Низомда эса туман (шаҳар)лар ҳокимликлари ўз ваколатлари доирасида хўжаликлар билан тайёрлов ва хизмат кўрсатиш ташкилотлари ўртасида давлат эҳтиёжлари учун шартномалар тузилиши ва бажарилиши бўйича ишларни мувофиқлаштирадилар, деб белгиланган.

Шунга ўхшаш норма Вазирлар Маҳкамасининг «Пахта-тўқимачилик ишлаб чиқаришини ташкил этишнинг замонавий шакллари жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида» 2018 йил 25 январдаги 53-сонли қарорида ҳам белгиланган. Хусусан, ҳокимликлар фермер хўжаликлари рўйхатини белгилаш ҳамда уларга пахта-тўқимачилик ишлаб чиқариши ташкилотчилари билан контрактация шартномаларини тузишда амалий ёрдам кўрсатиши назарда тутилган.

Мисол учун, бугунги кунда фермер ва тўқимачилик саноати корхоналари ўртасида тузиладиган пахта хом ашёсини етиштириш ва етказиб бериш юзасидан тўғридан-тўғри контрактация шартномалари тузилмоқда. Бунда, фермер етиштирилган пахта хом ашёсини тўқимачилик корхонасига контрактация шартномасида назарда тутилган миқдор ва ассортиментда топшириши шарт.

Бироқ, кўпинча мазкур шартномалар шартнома эркинлиги принципларига зид равишда тузилмоқда. Вазирлар Маҳкамасининг «Пахта-тўқимачилик ишлаб чиқаришини ташкил этишнинг замонавий шакллари жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида» 2018 йил 25 январдаги 53-сонли қарори билан эса туман (шаҳар)лар ҳокимлари

қарори асосида фермер хўжаликлари муайян пахта-тўқимачилик ишлаб чиқариш корхоналарига бириктирилмоқда.

Ҳокимларнинг ушбу ваколоти уларнинг фермер хўжаликлари фаолиятига бевосита аралашшига сабаб бўлмоқда, фермер хўжаликларининг мустақил тарзда пахта-тўқимачилик ишлаб чиқариш корхоналари билан шартномавий муносабатларга киришишига тўсқинлик қилмоқда. Оқибатда, фермер хўжалиги шартноманинг иккинчи тарафини, шартноманинг шартларини эркин танлай олмаяпти ва унинг эркинликлари бузилмоқда. Ҳатто, амалиётда шартномада қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг миқдор ва ассортиментни кўрсатилмасдан, фермерларга мажбурий равишда шартномани имзолаштириш ҳолатлари ҳам мавжуд.

Масалан, 2020 йил 20 февралда Фарғона вилояти Фурқат туманидаги 77 нафар фермер хўжалиги вакиллари ҳукуматга йўллаган хатида «бўш шартнома»ни имзолашга мажбур бўлганликларини, унда кластерга етказиб беришлари керак бўлган пахта миқдори кейинчалик қўшиб қўйилганлигини таъкидлаган.

Умуман олганда, контрактация шартномасининг мазмуни бугунги бозор иқтисодиёти талабларига зид бўлиб, шартнома тузиш эркинлиги принципини таъминламайди. Ушбу шартнома тури фақат собиқ социалистик давлатлар қонунчилигида назарда тутилган, ривожланган давлатлар қонунчилигида бу шартнома тури учрамайди.

Шу боис, фермер хўжаликлари, қишлоқ хўжалигининг бошқа ишлаб чиқарувчилари ва тўқимачилик саноати корхоналари ўртасида бозорга хос муносабатларни янада ривожлантиришга, фермер хўжаликларининг иқтисодий манфаатдорлигини, шартномавий муносабатларда тарафлар эркинлигини таъминлашга қаратилган тегишли ўзгартириш ва қўшимчаларни қонун ҳужжатларига киритиш таклиф этилади;

2. *Мулк ҳуқуқи кафолатларига зид қондаларнинг мавжудлиги.* «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги Қонуннинг 19-моддасида фермер хўжалигининг мулк ҳуқуқи давлат ҳимоясида эканлиги белгиланган. Унга кўра, бинолар, иншоотлар, қишлоқ хўжалиги экинзорлари ва кўчатзорлари, дов-дарахтлар, чорва моллар, паррандаларга, етиштирган маҳсулотига, қишлоқ хўжалик техникаси, инвентарь, асбоб-ускуналар, транспорт воситалари, пул маблағлари, интеллектуал мулк

объектларига, шунингдек фермер хўжалигининг балансидаги бошқа мол-мулкка бўлган мулк ҳуқуқи фермер хўжалигига қарашлидир.

Фермер хўжалиги бошлиғининг пул ва моддий маблағлари, товарларни реализация қилишдан (ишлар бажаришдан, хизматлар кўрсатишдан) олинган даромадлар (фойда), қимматли қоғозлардан келган даромадлар, қонунларда тақиқланмаган бошқа манбалар фермер хўжалигининг мол-мулкни шакллантириш манбалари бўлиши мумкин.

Фермер хўжалиги қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда мол-мулкни яратиш, қўпайтириш, олиш, сотиш, ижарага ёки вақтинча фойдаланишга олиш ҳуқуқига эга.

Фермер хўжалиги тугатилаётганда фаолиятни амалга ошириш даврида ўз маблағлари ҳисобига яратилган мол-мулкни қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда эркин тасарруф этиши мумкин.

Бироқ, Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 18 декабрдаги 1012-сонли қарори билан тасдиқланган Иқтисодий жиҳатдан самарасиз, кам ҳосил берадиган боғ ва токзорларни яроқсиз деб топиш тартиби тўғрисидаги низом талаблари фермерларнинг мулк ҳуқуқини бузмоқда. Ушбу Низомга кўра, фермер хўжаликлари ёки бошқа қишлоқ хўжалиги ташкилотларининг иқтисодий жиҳатдан самарасиз, кам ҳосил берадиган боғ ва токзорларини яроқсиз деб топиш, уларнинг ўрнида интенсив боғ ва токзор барпо этиш ёки ҳайдаладиган ерлар тоифасига ўтказиш туман (шаҳар) ҳокимликлари томонидан Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлиги ҳузуридаги Боғдорчилик ва иссиқхона хўжалигини ривожлантириш агентлиги ҳамда Узумчилик ва виночиликни ривожлантириш агентлиги билан келишилган ҳолда амалга оширилади.

Низомга кўра, фермер хўжалиги ёки бошқа қишлоқ хўжалиги ташкилоти раҳбари туман (шаҳар) ҳокимининг қарорига асосан олти ой муддатда:

яроқсиз деб топилган боғ ёки токзорни бузиш ҳамда далани дарахт қолдиқларидан (илдизларидан) тозалаш;

яроқсиз деб топилган боғ ёки токзор ўрнида интенсив боғ ёки токзор барпо қилиш ишларини амалга оширади.

Кўриниб турибдики, фермернинг мулкида бўлган боғ ва токзорларни яроқсиз деб топиш ҳолати туман (шаҳар) ҳокимликлари ихтиёрига боғлиқ қилиб қўйилган бўлиб, бу ўз навбатида фермерларнинг мулк ҳуқуқига дахл қилмоқда;

3. *Ер муносабатларини тартибга солишидаги муаммолар.* Бугунги кунда қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ер майдонларига эгалик ҳуқуқининг вужудга келиши ва уни амалга ошириш билан боғлиқ муаммолар фермер хўжаликларининг бундай ерлардан самарали фойдаланишига имкон бермайди.

Хусусан, «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги Қонуннинг 11-моддасида фермер хўжаликлари юритиш учун ер участкалари очиқ танлов асосида ижарага эллик йилгача бўлган, лекин ўттиз йилдан кам бўлмаган муддатга берилиши белгиланган.

Бироқ, фермер хўжалиги фаолияти амалда ер участкасини ижарага олиш шартномаси билан чегараланиб қолмоқда. Яъни, ушбу Қонуннинг 32-моддасида давлат ва жамият эҳтиёжлари учун ёки ер тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун, шу жумладан, фермер хўжалиги ер участкасидан белгиланган мақсадда фойдаланмаганида, хусусан контрактация шартномасида назарда тутилмаган қишлоқ хўжалиги экинларини экканида ер участкасини олиб қўйиш зарурати бўлган тақдирда, ер участкасини ижарага олиш шартномаси белгиланган тартибда бекор қилиниши муносабати билан фермер хўжалиги тугатилиши назарда тутилган.

Мазкур нормада фермер хўжалигининг тугатилиши ва ер майдонининг олиб қўйилиши бир-бирига боғлиқ қилиб қўйилган. Таъкидаш керакки, фермерлар томонидан контрактация шартномаларини бузганлик ижара шартномаси бекор қилиниши ва фермер хўжалиги тугатилиши орқали эмас, балки шартномавий қоидалар орқали тартибга солиниши лозим.

Бундан ташқари, Ер кодексининг 53 ва 55-моддаларида қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлар узоқ муддатли ижарага фақат фермер хўжаликларига ёки фуқароларга деҳқон хўжалиги шаклида юридик шахс ташкил этиш шарт билан берилиши белгиланган. Аммо, мазкур норма бошқа шаклдаги юридик шахсларнинг (масалан, МЧЖ, ҚМЖ, АЖ сингари) қишлоқ хўжалиги билан шуғулланиш

учун узоқ муддатли ижарага ер олиш имкониятларини чекламоқда. Бу эса, қишлоқ хўжалиги соҳасига янги иштирокчилар ва уларнинг маблағлари кириб келишига тўсиқ бўлмоқда.

Бу борадаги хорижий давлатлар тажрибасини ўрганиш шуни кўрсатадики, Литваннинг «Ер тўғрисида»ги Қонунининг 9-моддасида қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ер участкаларининг Ҳукумат томонидан белгиланган тартибда ким ошди савдоларини ўтказмасдан ижарага берилиши белгиланган.

Хитойнинг «Қишлоқ хўжалиги тўғрисида»ги Қонунида ер участкалари ижара шартномаларида мувофиқ давлат идораларига, корхона ва муассасаларга, фермер хўжаликлари жамоаларига ва жисмоний шахсларга, шунингдек хорижий капитал иштирокидаги корхоналарга берилиши, ерга бўлган мулк ҳуқуқи ўзгаришсиз қолиши, шартнома бўйича ер сотиб олиниши ёки сотилиши мумкин эмаслиги назарда тутилган. Ердан фойдаланишнинг энг кам муддати 50 йилни ташкил қилади.

Беларусь Республикасининг «Фермер хўжаликлари тўғрисида»ги Қонунининг 2-моддасида Беларусь Республикасининг меҳнатга лаёқатли фуқаролари, Беларусь Республикаси ҳудудида доимий яшовчи чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар фермер хўжалигини ташкил этиш ҳуқуқига эга эканлиги белгиланган.

Кўриниб турибдики, ерни узоқ муддатли ижарага олиш ҳуқуқи нафақат фермер ёки деҳқон хўжаликларига, балки жисмоний ва юридик шахсларга ҳам берилиши мумкин;

4. *Фермерлар таъминотида камчиликларнинг мавжудлиги.* Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 4 сентябрдаги 383-сонли қарори билан тасдиқланган Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчилар билан тайёрлов, хизмат кўрсатиш ташкилотлари ўртасида шартномалар тузиш, уларни рўйхатдан ўтказиш, бажариш, шунингдек уларнинг бажарилиши мониторингини олиб бориш тартиби тўғрисидаги низомнинг 3-бандига кўра, моддий-техника ресурслари (эҳтиёт қисмлар, уруғлик, ўсимликларни ҳимоя қилиш воситалари, ёнилғи-мойлаш материаллари, минерал ўғит ва бошқалар) етказиб бериш юзасидан тузилган шартнома бўйича етказиб берувчи ташкилот хўжаликка ўзи ишлаб чиқарадиган ёки харид қи-

ладиган моддий-техника ресурсларини қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда фойдаланиш учун келишилган муддатда етказиб бериш мажбуриятини олади, хўжалик эса моддий-техника ресурсларини қабул қилиб олиш ва улар учун белгиланган ёки келишилган нархлар бўйича ҳақ тўлаш мажбуриятини олади.

Фермерларга уруғ, ёқилғи-мойлаш маҳсулотлари, минерал ўғитлар, ўсимликларни кимёвий химоя қилиш воситаларини етказиб бериш тартиблари ҳар доим ҳам шаффоф эмас. Етказиб берувчилар ўртасида рақобат муҳити яратилмаган, кўплаб ҳудудларда бу иш билан асосан маҳаллий мансабдорларга алоқадор ташкилотлар шуғулланади. Оқибатда, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш жараёнидаги харажатлар юқориликча қолмоқда. Маълумотларга кўра, Ўзбекистонда 1 гектар ер майдонини ҳайдовдан чиқариш учун 250-280 кг ёқилғи сарфланади, АКШда бу кўрсаткич 140 кгга тенг.

Германияда маҳсулот нархида умумий сарф-харажатлар улуши 7 фоизга тенг бўлган ҳолда, Ўзбекистонда бу кўрсаткич 20 фоизга етади.

Кузатишларга кўра, фермер хўжаликларига ёқилғи, минерал ўғитлар ва кимёвий химоя воситалари етказиб бериш жараёнидаги ноқонуний хатти-ҳаракатлар бундай харажатларнинг асосиз даражада юқорилиги сабабларидан бири бўлиб қолмоқда. Яъни, етказиб берилган деб расмийлаштирилган ресурсларнинг 20-30 фоизгача бўлган миқдори аслида фермерларга етиб бормайди, лекин бу сарф-харажатларни қоплаш бевосита фермерлар зиммасига тушмоқда;

5. *Инвестиция муносабатларини ҳуқуқий тартибга солиш.* Соҳага инвестициялар жалб қилиш талаб даражасида эмаслиги сабабли қишлоқ хўжалигига давлат сарф-харажатлари юқориликча қолмоқда. Соҳага давлат томонидан сарфланаётган харажатларнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 1,68 фоизни ташкил этиб, бу кўрсаткич Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотига (ИХТТ) кирмайдиган ўрточа даражадаги даромадли давлатларга нисбатан қарийб уч баравар ва ИХТТга аъзо мамлакатларга нисбатан ўн баравар кўп.

Фермер хўжаликлари томонидан инвестицияларни жалб қилишга қаратилган давлат дастурлари мавжуд эмас.

Хорижий давлатлар, жумладан, Японияда 2002 йил 29 майда «Қишлоқ хўжалиги корпорацияларига инвестицияларни жалб қилишни соддалаштириш бўйича махсус чора-тадбирлар тўғрисида» Қонун қабул қилинган.

Мазкур Қонунга кўра, акциядорлик жамияти ўз бизнесига инвестицияларни жалб қилиш бўйича режа тайёрлаб, уни қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги вазирига тасдиқлаш учун тақдим этиши лозим. Режа маъқуллангандан сўнг инвестиция маблағлари тўғридан-тўғри жалб қилинади.

Канадада қишлоқ хўжалигига инвестициялар кириб келишини рағбатлантириш мақсадида янги сотиб олинган ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш ускуналари учун 100% солиқлардан озод қилишни ўз ичига олган федерал солиқ имтиёзлари жорий этилган;

6. *Фермерларнинг биргаликдаги фаолияти.* «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги Қонуннинг 25-моддасида фермер хўжаликлари ихтиёрийлик асосида бирлашиши, маҳсулот етиштириш, харид қилиш, уни қайта ишлаш ва сотиш, моддий-техника таъминоти, қурилиш, техникавий, сув хўжалиги, ветеринария, агрокимё, маслаҳат бериш йўсинидаги ва бошқа хил хизматлар кўрсатиш бўйича уюшмалар ҳамда бошқа бирлашмаларга кириши мумкинлиги, шунингдек фермер хўжаликларининг Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгашига аъзолиги мажбурийлиги белгиланган.

Бироқ, фермер хўжаликларининг Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгашига аъзолиги мажбурийлиги ҳақидаги талаб, аввало, амалдаги қонунларга зид ҳисобланади.

Зеро, Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгаши нодавлат нотижорат ташкилоти ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Қонунининг 2-моддасига кўра, нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятида иштирок этиш ихтиёрий бўлгани ҳолда, «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги Қонунда бу ҳолат мажбурий этиб белгиланган.

Ҳолбуки, ривожланган давлатларда бунга мутлақо йўл қўйилмайди;

7. *Фермерларни қўллаб-қувватлаш.* «Фер-

мер хўжалиги тўғрисида»ги Қонуннинг 29-моддасида фермер хўжаликларини давлат йўли билан ва бошқа тарзда қўллаб-қувватлаш шакллари келтирилган бўлиб, уларнинг мазмуни замонавий фермер хўжаликларини ташкил этишга қаратилмаган.

Хусусан, ривожланган дунё мамлакатларида ёш фермерларни қўллаб-қувватлашга қаратилган лойиҳалар амалга оширилиб келинмоқда. Масалан, Литвада Қайта қуриш ва ривожланиш дастури (The Reconstruction and Development Programme) томонидан ёш фермерларни қўллаб-қувватлаш лойиҳаси рўёбга чиқарилмоқда.

Европа Комиссиясининг Қишлоқ хўжалиги ва қишлоқларни ривожлантириш бўйича Бош дирекциясининг Осиё-Австралия бўлими директори Антония Моренонинг таъкидлашича, ҳозирги вақтда глобал қишлоқ хўжалиги аҳолининг қариши муаммосига дуч келмоқда, ёш фермерлар эса қишлоқ хўжалигини тиклашнинг калитидир, улар сиёсатчилар билан мулоқот қилишлари, сиёсатни қўллаб-қувватлашлари, қишлоқ хўжалигининг рақобатбардошлиги ва барқарор ривожланишини таъминлашлари керак.

Канадада фермерларни молиявий қўллаб-қувватлашга қаратилган қўллаб-қувватлаш имкониятлар яратилган. Хусусан, Илмий тадқиқотлар ва экспериментал ривожланиш (The Scientific Research and Experimental Development) дастури тегишли илмий-тадқиқот ишлари бўйича харажатлар учун солиқ имтиёзлари ва сарф қилинган маблағларни қайтаришни таъминлайди. Стратегик инновация жамғармаси (The Strategic Innovation Fund) эса қишлоқ хўжалиги ва қишлоқ хўжалиги-озиқ-овқат маҳсулотлари соҳасига рақамли технологияларни ривожлантириш учун 50 млн долларгача маблағ ажратади. Бундан ташқари, Advance Payments Program, AgriInnovate Program, AgriInsurance Program, AgriScience Program дастурлари ҳам мавжуд.

Кореяда Қишлоқ хўжалиги вазирлиги, Фан ва АКТ вазирлиги томонидан ақлли фермер хўжаликлари лойиҳаси (Smart K-Farm Model) амалга оширилмоқда.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, фермер хўжаликларининг фаолиятини такомиллаштиришга, шартнома эркинлиги ва мулк ҳуқуқи кафолат-

ларини таъминлашга, соҳага инвестицияларни жалб этишга қаратилган қуйидаги таклифларни бериш мумкин:

- фермер хўжаликлари фаолиятидаги шартномавий муносабатларда шартнома эркинлигини таъминлаш, шу мақсадда, контракция шартномаларига оид қоидаларни Фуқаролик кодексидан чиқариб ташлаш ҳамда фермер хўжаликлари ва кластерлар ўртасида тузиладиган шартномаларга олди-сотди шартномалари қоидалари қўлланилишини белгилаш;

- туман (шаҳар) ҳокимликларининг фермер хўжаликлари фаолиятига аралашувларини камайтириш мақсадида амалдаги қонун ҳужжатларини хатловдан ўтказиш;

- Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 18 декабрдаги 1012-сонли қарори билан тасдиқланган Иқтисодий жиҳатдан самарасиз, кам ҳосил берадиган боғ ва токзорларни яроқсиз деб топиш тартиби тўғрисидаги низомни бекор қилиш;

- фермерларнинг қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ер майдонларидан фойдаланиш ҳуқуқлари ҳимоясини кучайтириш ва ижара шартномалари эркинлигини таъминлаш;

- қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ер майдонларини танлов асосида беришда фермер ва деҳқон хўжаликлари билан бир қаторда, бошқа шаклдаги юридик шахсларнинг қатнашишига ҳам имкон яратиш;

- фермер хўжаликларига ёқилги, минерал ўғитлар, кимёвий ҳимоя воситаларини етказиб беришда рақобатни шакллантириш;

- қишлоқ хўжалигига инвестициялар кириб келишини рағбатлантириш мақсадида махсус норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳасини ишлаб чиқиш;

- фермер хўжаликларининг Ўзбекистон фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгашига аъзолиги мажбурийлигини бекор қилиш;

- давлат томонидан ёш фермерларни қўллаб-қувватлашга, қишлоқ хўжалигини рақамлаштиришга қаратилган лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш.

А. САФАРОВА,
Адлия вазирлиги ҳузуридаги
Ҳуқуқий сиёсат тадқиқот
институтини масъул ходими

СУҒУРТАГА ОИД НИЗОЛАР

Мамлакатимизда молия бозорини янада ривожлантириш, аҳолини сифатли молиявий хизматлар билан қамраб олиш кўламини кенгайтириш, суғурта ташкилотлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш, шунингдек ушбу соҳада истеъмолчиларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари изчил амалга оширилмоқда.

Шу билан бирга, ислохотларнинг ҳозирги босқичида иқтисодиётнинг барқарор ўсишини таъминлашга, аҳоли ҳаётининг сифати ва даражасини оширишга йўналтирилган молиявий хизматларни фаол ривожлантириш республикада суғурта бозорининг ролини кучайтиришни ва суғурта воситаларини кенг қўллашни тақозо этмоқда¹.

Ўзбекистон Республикасида суғурта тизимининг ривожланиши тараққий этган жамиятнинг ўзига хос хусусияти ҳисобланади.

Маълумки, табиий, ижтимоий-иқтисодий характердаги турли омиллар натижасида фуқаролик муносабатлари иштирокчиларининг мол-мулкига ёки шахсига етказилган зарарнинг тезроқ қопланишини таъминлаш уларни суғурта қилиш орқали амалга оширилади.

«Суғурта фаолияти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига кўра, суғурта деганда, юридик ёки жисмоний шахслар тўлайдиган суғурта мукофотларидан, шунингдек суғурталовчининг бошқа маблағларидан шакллантириладиган пул фондлари ҳисобидан муайян воқеа (суғурта ҳодисаси) юз берганда ушбу шахсларга суғурта шартномасига муво-

фиқ суғурта товонини (суғурта пулини) тўлаш йўли билан уларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш тушунилади².

Суғурта орқали етказилган зарарни қоплаш бўйича фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар суғурта шартномасидан келиб чиқади.

Гарчи Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси ва қонунларида суғурта шартномасига таъриф берилмаган бўлса-да, унинг қуйидаги турлари келтириб ўтилган: мажбурият даражаси бўйича ихтиёрий ва мажбурий; суғурта объекти бўйича шахсий ва мулкӣ суғурта шартномалари.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирининг 2008 йил 26 декабрдаги 120-сонли буйруғи билан тасдиқланган «Бизнес соҳаси учун суғурта хизматлари кўрсатишнинг ягона талаблари ва стандартлари тўғрисида»ги Низомга мувофиқ, суғурта шартномаси ёзма келишув бўлиб, унга кўра суғурталовчи келишувда шартлашилган ҳақ (суғурта мукофоти) эвазига келишувда назарда тутилган воқеа (суғурта ҳодисаси) содир бўлганда суғурта қилдирувчига суғурта товонини (суғурта пулини) тўлаш мажбуриятини олади³.

Иқтисодий судлар амалиётини умумлаштириш натижалари суғурта фаолиятини тартибга солувчи қонун ҳужжатларини қўллаш билан боғлиқ низоларнинг кўпаяётганини кўрсатмоқда.

Биргина, Тошкент туманлараро иқтисодий суди томонидан 2020 йилнинг 1-чораги давомида 13 та суғурта низоси кўрилган бўлса, 2021 йилнинг мос даврида ушбу тоифадаги 37 та низо кўриб чиқилган.

Жорий йилда кўрилган 37 та ишнинг 18 таси бўйича даъволар қаноатлантирилган бўлиб, 8 таси рад қилинган, 8 таси кўрмасдан қолдирилган, 1 таси бўйича иш юритиш тугатилган.

Суғурта низоларини ҳал қилишда судлар Фуқаролик кодекси, «Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий-ҳуқуқий базаси тўғрисида», «Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида», «Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида», «Ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ҳодисалар ва касб касалликларидан мажбурий давлат ижтимоий суғуртаси тўғрисида» ва «Ташувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида»ги қонунлар, Иқтисодий процессуал кодекси, шунингдек суғурта соҳасидаги муносабатларни тартибга солувчи бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга асосланади.

Шу билан бирга, Олий суд Пленумининг 2017 йил 29 ноябрдаги «Судлар томонидан суғурта шартномасидан келиб чиқадиган низоларни ҳал этишда қонун ҳужжатларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида»ги 45-сонли қарори суғурта низоларини ҳал қилишда алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, унда Фуқаролик кодексининг суғурта фаолиятини тартибга солувчи нормаларини амалиётда қўллаш бўйича зарурий тушунтиришлар берилган.

Низони қонуний ва асосли ҳал этиш учун судьялар юқоридаги қонун ҳужжатлари талабларини мукамал билиши ҳамда амалда қўллаш олиши лозим.

Маълумки, Фуқаролик кодексининг 927-моддасида суғурта шартномаси ёзма шаклда тузилиши лозимлиги, бу талабга риоя этмаслик шартноманинг ҳақиқий саналмаслигига сабаб бўлиши, суғурта шартномаси битта ҳужжатни тузиш ёхуд суғурталовчи томонидан суғурта қилди-

рувчига унинг ёзма ёки оғзаки аризасига биноан суғурталовчи имзолаган, суғурта шартномасининг шартларини ўз ичига олган суғурта полиси (шаҳодатномаси, сертификати, квитанцияси)ни топшириш йўли билан ҳам тузилиши мумкинлиги, бу ҳолда суғурта қилдирувчининг суғурталовчи таклиф этган шартларда шартнома тузишга рози эканлиги суғурталовчидан кўрсатилган ҳужжатларни қабул қилиб олиш ва суғурта мукофоти тўлаш ёхуд суғурта мукофоти бўлиб-бўлиб тўланганда – биринчи бадални тўлаш орқали тасдиқланиши белгиланган⁴.

Масалан, «Бек гарант» МЧЖ судга даъво аризаси билан мурожаат қилиб, жавобгар суғурта компаниясидан 10 719 452,8 сўм суғурта мукофоти учун тўланган пул маблағини қайтаришни сўраган.

Иш ҳужжатларига кўра, даъвогар «Намкорбанк» АТБга кредит олиш тўғрисида мурожаат қилиб, кредит таъминоти сифатида «Савдо плюс» МЧЖга тегишли бўлган нотураар бинони гаров сифатида таклиф этган.

Гаров таъминоти сифатида таклиф этилаётган мулкни суғурта қилиш учун суғурталовчи, даъвогар (суғурта қилдирувчи), «Савдо плюс» МЧЖ (гаровга кўювчи) ҳамда «Намкорбанк» АТБ ўртасида 2018 йил 27 мартда гаровга қўйилаётган мол-мулкни суғурталаш ҳақида шартнома тузилган.

Шартноманинг 5.3-бандида суғурта полиси суғурта мукофоти ёки унинг биринчи қисми суғурталовчининг ҳисоб рақамига келиб тушгандан кейин 3 банк куни ичида суғурта мукофоти тўланган суғурта муддати учун берилиши белгиланган.

Шартнома шартларига кўра, даъвогар 2018 йил 27 мартдаги 122-сонли тўлов топшириқномаси билан жавобгарнинг ҳисоб рақамига 26 250 000 сўм суғурта мукофотини ўтказган.

Ўз навбатида, жавобгар 2018 йил 28 март куни гаровга қўйилаётган мол-мулкни суғурталаш шартномаси бўйича суғурта пули 1 000 000 000 сўм этиб белгиланган полисни тақдим этган.

Даъвогар 2018 йил 13 ноябрда жавобгарга мурожаат қилиб, суғурта қилдирилган мулк кейинчалик банкка гаров учун тақдим этилмаганлиги, суғурта шартномаси мулк эгаси томонидан имзоланмаганлиги сабабли кучга кирмаганлиги, шунга кўра суғурта мукофоти тарзида тўланган 26 250 000 сўмни қайтаришни сўраган.

Жавобгар 2018 йил 19 ноябрдаги хат билан даъвогарга суғурта шартномасини бекор қилиш учун наф олувчи – банкнинг розилигини тақдим этишини маълум қилган.

Наф олувчи – банк 2018 йил 4 декабрда хат билан жавобгарга мурожаат қилиб, гаров шартномаси тузилмаганлиги сабабли суғурта мукофоти учун тўланган пул маблағларининг даъвогарга қайтарилишига эътирози йўқлигини маълум қилган.

Банкнинг ушбу хати асосида жавобгар 2018 йил 27 мартдан то 2018 йил 5 декабрда қадар бўлган давр учун 10 719 452,78 сўм суғурта мукофотини чегириб қолган ҳолда 15 530 547,22 сўм пул маблағини даъвогарга қайтариб берган.

Бундан норози бўлган даъвогар даъво аризаси билан судга мурожаат қилиб, суғурта шартномаси мулк эгаси – гаровга қуювчи томонидан имзоланмаганлиги сабабли у юридик кучга эга эмаслиги, шунга кўра жавобгардан суғурта мукофоти учун тўланган пул маблағларини тўлиқ қайтаришни сўраган.

Суд Фуқаролик кодексининг 927-моддасига асосланиб, суғурта полисида шартноманинг барча муҳим шартлари келтириб ўтилганлиги, суғурта мукофотининг тўланиши ва суғурта полиси тақдим этилишининг ўзи тарафларнинг шартномавий муносабатга киришганлигини ва ўзаро бир-бирининг олдида бурчли эканлигини

тасдиқлашини инобатга олиб, даъво талабини қаноатлантиришни рад қилган.

Яна бир мисол. Даъвогар – суғурта компанияси судга даъво аризаси билан мурожаат қилиб, «Кармен» МЧЖ ҳисобидан суброгация тартибда 15 419 910 сўм ундиришни сўраган.

Иш ҳолатига кўра, «Ипотека банк» АТИБ ва жавобгар ўртасида 2017 йил 14 февраль куни кредит шартномаси имзоланган. Кредит маблағининг қайтмаслик хавфини олдини олиш мақсадида даъвогар томонидан 2017 йил 14 февралдаги шартномага асосан 36 250 000 сўм миқдоридagi кафиллик суғурта полиси тақдим этилган.

Жавобгар томонидан 15 419 910 сўм кредит қарзи ўз вақтида тўланмаганлиги сабабли, банк томонидан даъвогарга мурожаат қилиниб, суғурта полиси асосида кредит қарзини тўлаб бериш сўралган ва суғурта компанияси томонидан ушбу сумма банкка тўлаб берилган.

Суғурта компаниясининг банкка тўлаб берилган суммани қайтариб тўлаш тўғрисида жавобгарга юборган талаблари эътиборсиз қолдирилган.

Фуқаролик кодексининг 957-моддасига мувофиқ, агар мулкый суғурта шартномасида бошқача тартиб назарда тутилмаган бўлса, суғурта қилдирувчи (наф олувчи) нинг суғурта натижасида қопланган зарар учун жавобгар шахсдан талаб қилиш ҳуқуқи тўланган сумма доирасида суғурта товонини тўлаган суғурталовчига ўтади.

Шунга асосланиб, даъвогарнинг даъво талаби тўлиқ қаноатлантирилган.

Олий суд Пленумининг 2017 йил 29 ноябрдаги «Судлар томонидан суғурта шартномасидан келиб чиқадиган низоларни ҳал этишда қонун ҳужжатларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида»ги 45-сонли қарорининг 22-бандида суғурта шартномаси хўжалик шартномаси бўйича мажбуриятлар бажарилишининг таъминоти сифатида тузилганида, суғур-

таловчига талаб билдирилгунга қадар кредитор қарздордан қарзни ундириш чораларини кўриши зарурлиги ва агар суғурта шартномасида бошқача ҳолат белгиланмаган бўлса, фақат қарздорнинг мажбуриятни бажариш учун мол-мулки етарли бўлмагандагина кредитор суғурталовчига талаб билдириш ҳуқуқига эга эканлиги, мазкур чоралар кўрилмасдан судга мурожаат қилинганда, даъвони қаноатлантиришни рад этишга асос бўлиши белгиланган.

Даъвогар – «Аср» МЧЖ судга даъво аризаси билан мурожаат қилиб, жавобгар суғурта компаниясидан 981 659 780 сўм зарарни ундиришни сўраган.

Иш ҳужжатларига кўра, даъвогар (сотувчи) ва «Само» фермер хўжалиги (сотиб олувчи) ўртасида 2020 йил 13 июнда тегишлича олди-сотди шартномаси тузилган бўлиб, унга мувофиқ сотувчи умумий қиймати 981 659 780 сўм бўлган «Holland» русумли ғалла ўриш комбайнини эҳтиёт қисмлари билан бирга етказиб бериш, ўз навбатида, сотиб олувчи уни қабул қилиш ҳамда шартномада белгиланган тартиб ва муддатда қийматини тўлаш мажбуриятини олишган.

Даъвогар (суғурта қилдирувчи), жавобгар (суғурталовчи) ва сотиб олувчи – фермер хўжалиги ўртасида 2020 йил 13 июнь куни тадбиркорлик хавфини суғурталаш бўйича тегишлича суғурта шартномаси тузилган бўлиб, шартнома шартларига мувофиқ жавобгар (суғурталовчи) суғурта ҳодисаси юз берганида даъвогарга зарар-

ни қоплаб беришни ўз зиммасига олган.

Даъвогар жавобгарга мурожаат қилиб, олди-сотди шартномасининг объекти бўлган техника воситаси сотиб олувчи – фермер хўжалиги томонидан олиб кетилган бўлса-да, у томонидан белгиланган муддатда тўлов амалга оширилмаганлиги, ушбу ҳолат шартнома бўйича суғурта ҳодисаси ҳисобланиши, шу боис, суғурта пулини тўлаб беришни сўраган.

Жавобгар талаб қилинган суммани тўламаганлиги сабабли даъвогар судга мурожаат қилган.

Ишни судда кўриш давомида даъвогар томонидан фермер хўжалигидан қарзни ундириш чоралари кўрилмаганлиги аниқланган.

Шунга кўра, суд даъвогарнинг суғурталовчига нисбатан даъво талабини қаноатлантиришни рад қилган.

Хулоса сифатида шуни қайд этиш керакки, судья суғурта низоларини қонуний ва асосли ҳал этиш учун иш ҳужжатлари билан тўлиқ танишиб чиқиши ҳамда суд муҳокамаси жараёнида далилларни ишнинг барча ҳолатларини жамлаб, ҳар томонлама ва холис баҳолаши лозим.

С. СОЛИЕВ,
Тошкент туманлараро
иқтисодий суди раиси,

Б. АБДУРАҲИМОВ,
Ўзбекистон Республикаси
Судьялар олий кенгаши хузуридаги
Судьялар олий мактаби тингловчиси

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 2 августдаги «Ўзбекистон Республикасининг суғурта бозорини ислоҳ қилиш ва унинг жадал ривожланишини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4412-сонли Қарори.

² «Суғурта фаолияти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни // <https://www.lex.uz>.

³ Ўзбекистон Республикаси молия вазирининг 26.12.2008 йилдаги «Бизнес соҳаси учун суғурта хизматлари кўрсатишнинг ягона талаблари ва стандартлари тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида»ги 120-сон буйруғи. Адлия вазирлиги томонидан 2009 йил 28 январда рўйхатдан ўтказилган, рўйхат рақами 1891// <https://www.lex.uz>.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси. Иккинчи қисм. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996 й., 11-12-сон, 1-модда // www.lex.uz.

ЎЗГАНИНГ ПУЛ МАБЛАҒЛАРИДАН Фойдаланганлик учун жавобгарлик

Маълумки, фуқаролик қонунчилигида бошқа шахсларнинг пул маблағларидан фойдаланганлик учун моддий жавобгарлик белгиланган. Бундай жавобгарликни қўллаш асосларини таҳлил қилишда, аввало, қандай ҳолатлар ўзганинг маблағларидан фойдаланиш сифатида қаралиши мумкинлиги, унинг асосларини таҳлил қилиш зарурияти юзага келади. Фуқаролик кодекси 327-моддасининг биринчи қисмида бошқа шахсларнинг пул маблағларини ғайриқонуний ушлаб қолиш, уларни қайтариб беришдан бош тортиш, уларни тўлашни бошқача тарзда кечиктириш ёхуд бошқа шахс ҳисобидан асоссиз олиш ёки жамғариш натижасида улардан фойдаланганлик учун ушбу маблағлар суммасига фоиз тўланиши кераклиги белгиланган.

Ушбу қоида пул мажбуриятларининг бузилиши учун жавобгарликни белгилайди. Мазкур норма фуқаролик-ҳуқуқий мажбуриятларнинг бошқа шакллари бажармаганлик юзасидан келиб чиқадиган жавобгарликни тартибга солмайди, балки айнан пул мажбуриятларини бажармаганлик юзасидан келиб чиқадиган моддий жавобгарликка оид муносабатларнинг ҳуқуқий асосини белгилаб беради.

Пул мажбурияти бўйича жавобгарлик учун асос бўлиб ана шу мажбуриятнинг тегишли пул маблағларини муддатида қайтармасликда ифодаланган бузилиш факти хизмат қилади¹. Яъни, ўзга шахснинг пул маблағларидан фойдаланганлик учун жавобгарликнинг келиб чиқиши учун шахс ўзга шахснинг пул маблағларини бирор фуқаролик-ҳуқуқий муносабат асосида қайтариши лозим бўлса-да ўз вақтида қайтармаган ёки ўзга шаклда қўлга киритиб, маблағларни оқилона муддатда эгасига бермаган бўлиши лозим. Мазкур жавобгарликнинг келиб чиқиши учун шу каби пул маблағларини қайтармаганлик муддати муҳимдир.

Жавобгарликни белгилаш учун маблағларнинг қарздор томонидан ноқонуний ишлатили-

ши эмас, балки мана шу вазият асосий аҳамият касб этади.

Пул маблағларидан тўлов, пуллик қарзни тўлаш воситаси сифатида фойдаланилаётган бўлса, Фуқаролик кодексининг 327-моддаси қоидалари асосида тарафларнинг муносабатларига нисбатан мажбуриятларни бузганлик учун жавобгарлик қўлланмайди².

Шунингдек, Фуқаролик кодексининг 94-моддасида пул нарса (буюм)ларнинг турлари қаторида фуқаролик ҳуқуқи объекти сифатида келтирилган. Масалан, кредит ва бошқа шартномаларда пул шартнома предмети сифатида қаралади. Бу каби пул товар родини ўйнайдиган муносабатларга нисбатан ўзганинг пул маблағларидан ғайриқонуний фойдаланиш учун жавобгарлик қўлланмайди. Фақатгина пул мажбуриятларини бажармаганлик ҳолатидагина жавобгарлик қўлланилади.

Фуқаролик кодексининг нормаларида маълум бир фуқаролик муносабатларига нисбатан айнан Кодекснинг 327-моддасида назарда тутилган қоидалар қўлланилиши ҳам белгиланган. Масалан, қарз шартномаси умумий қоидага қўра, ҳақ эвазига тузиладиган шартнома ҳисобланади, фоиз миқдори эса (агар фақат қонун ёки шартномада фоиз тўланмаслик хусусияти ўрнатилмаган бўлса) Фуқаролик кодексининг 734-моддасига биноан шартнома билан белгиланади. Ушбу шартномада фоиз миқдори ҳақида тўғридан-тўғри кўрсатмалар бўлмаса, бошқа шахсларнинг пул маблағларидан фойдаланганлик учун фоиз тўлаш Фуқаролик кодексининг 327-моддасидаги қоидаларга биноан амалга оширилади.

Ушбу моддада белгиланган бошқа шахсларнинг пул маблағларини ғайриқонуний ушлаб қолиш, қайтариб беришдан бош тортиш, тўлашни бошқача тарзда кечиктириш ёхуд бошқа шахс ҳисобидан асоссиз олиш ёки жамғариш натижасида улардан фойдаланганлик учун ушбу маблағлар суммасига фоиз

ундиришни фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг алоҳида, ўзига хос бир чораси деб ҳисоблаш мумкин³.

Пул мажбуриятининг бажарилмаслиги, яъни тегишли пул маблағларининг қайтарилмаслиги учун жавобгарлик қўлланилиши учун қуйидаги асослар бўлиши лозим:

- пулни ғайриқонуний ушлаб қолиш;
- пулни қайтариб беришдан бош тортиш;
- пул бўйича тўловни бошқа тарзда кечиктириб юбориш;
- пулни бошқа шахс ҳисобидан асоссиз равишда олиш;
- бошқа шахс ҳисобидан асоссиз жамғариш.

Асоссиз ушлаб қолиш қонунга зид равишда ушлаб қолишдир. Бунда, пуллар қай тарзда қарздорга ўтиб қолганлигининг, яъни қонуний ёки ғайриқонуний эканлиги аҳамият касб этмайди. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Олий судининг иқтисодий ишлар бўйича судлов ҳайъати томонидан 2019 йилнинг учинчи чорагида назорат тартибда кўрилган ишлар бўйича суд амалиёти обзорига⁴ келтирилган иқтисодий суд иши материалларига қараганда, (жавобгар) АТ «Микрокредитбанк» филиали ва (даъвогар) «Шамс» МЧЖ ўртасида номуайян муддатга тузилган банк ҳисобварағи шартномаси шартларига кўра, «Банк» миждозга банк ҳисобварақларини очиш, унинг ҳисобварағига келиб тушаётган пул маблағларини қабул қилиш ва киритиб қўйиш, миждознинг ҳисобварағидан тегишли пул маблағларини ўтказиш ва тўлаш, касса хизмати кўрсатиш билан боғлиқ муносабатларни тартибга солиш мажбуриятини олган.

Бирок, жавобгар Марказий банк томонидан тасдиқланган ва 2009 йил 16 мартда Адлия вазирлиги томонидан рўйхатдан ўтказилган «Ўзбекистон Республикаси банкларида очиладиган банк ҳисобварақлари тўғрисида»ги 1948-сонли Йўриқнома талабларига амал қилмасдан, уни бир неча мартаба бузиб, даъвогарнинг ҳисоб рақамига келиб тушган маблағлардан 2013–2016 йилларда жами 13 767 934 сўм миқдорига банк хизмати олиб, даъвогарга зарар етказган.

Жавобгар томонидан тарафлар ўртасида 2013 йил 22 сентябрда имзоланган 45-сонли банк ҳисобварағи шартномасига зид равишда 2014–2016 йилларда пул маблағла-

рини нотўғри ундириб олганлиги сабабли, туманлараро иқтисодий судининг бошқа иш бўйича қабул қилган ҳал қилув қарори билан 10 462 718,31 сўм пул маблағлари даъвогарнинг фойдасига ундириб берилган.

Шундан кейин даъвогар туманлараро иқтисодий судга мурожаат қилиб, ўзининг пул маблағлари банк томонидан ғайриқонуний ушлаб қолиниб, ундан фойдаланилганлиги учун банкдан 4 596 566 сўм фоиз ундиришни сўраган.

Қайтариб беришдан бош тортиш ҳолатларида пул маблағларини мулкдордан олган шахс уларни қайтариб беришдан бош тортади. Мулкдор томонидан қарздорга пул маблағларини беришга нима асос бўлганлигининг бу ўринда аҳамияти йўқ.

Мисол учун, Оқолтин туманлараро иқтисодий судининг 2020 йил 25 декабрдаги бир ишида Ўзбекистон Савдо-саноат палатаси Тошкент шаҳар ҳудудий бошқармаси «ААА» АЖ манфаатида, жавобгар «ХХХ» МЧЖдан 1 160 946 000 сўм асосий қарзни ундириш тўғрисидаги даъво киритади⁵. Унда кўрсатилишича, тарафлар ўртасида 2018 йил 12 январда тузилган №10/Z007-сонли заём шартномасига асосан, даъвогар «ААА» АЖ жавобгар «ХХХ» МЧЖга «ЛЛЛ» акциядорлик жамиятидан қишлоқ хўжалик техникаларини сотиб олиши учун молиявий таъминлаш мақсадида 3 853 793 000 сўм миқдорда заём маблағларини ажратиши, жавобгар даъвогарга ажратилган заём маблағларини 5 фоизлик устамаси билан қайтариш мажбуриятини олган. Бирок, жавобгар шартнома шартларини бузиб, берилган заём маблағларидан фойдаланиб келган бўлса-да, 837 781 000 сўм асосий заём қарздорлиги, 323 165 000 сўм заём фойзидан қарзи, жами 1 160 946 000 сўм заём қарзини қайтариб тўламаган, даъвогар томонидан 2020 йил 30 июл куни юборилган талабномага жавоб бермаган. Суд даъвогар томонидан тақдим этилган иш материалларини кўриб чиқиб, қуйидаги асосларга кўра даъво талабларини қаноатлантирган: Фуқаролик кодексининг 732-моддасига асосан қарз шартномаси бўйича бир тараф иккинчи тарафга пул ёки турга хос аломатлари билан белгиланган бошқа ашёларни мулк қилиб беради, қарз олувчи эса қарз берувчига бир йўла ёки бўлиб-бўлиб, ўшанча суммадаги пул-

ни ёки қарзга олинган ашёларнинг хили, сифати ва миқдорига барабар ашёларни қайтариб бериш мажбуриятини олади. Иш ҳужжатлари-га кўра, тарафлар 2018 йил 12 январда тузилган 10/Z-007-сонли заём шартномасига асосан ҳуқуқий муносабатга киришган. Мазкур шартномага кўра, даъвогар жавобгарга 3 853 793 000 сўм миқдорда қишлоқ хўжалик техникалари ва уларга эҳтиёт қисмлари сотиб олиши учун заём ажратган. Бироқ, жавобгар даъвогар томонидан берилган заём ва ундан фойдаланганлиги учун фоиз тўловларини тўламаган ва ушбу кунга келиб даъвогар олдида 1 160 946 000 сўмлик қарзи вужудга келган. Мазкур ҳолатда, жавобгарнинг даъвогар олдидаги пул маблағларини қайтариш мажбуриятини бажармаслиги ўзганинг пул маблағларини қайтаришдан бош тортиш деб талқин қилиниши мумкин.

Тўловни бошқача тарзда кечиктиришнинг маъноси шартномада ва худди шу каби, қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган пул маблағларини тўлаш муддатининг ҳар қандай кечиктирилишини англатади.

Масалан, даъвогар – «Шодлик» МЧЖ судга даъво аризаси билан мурожаат қилиб, «Баҳор» масъулияти чекланган жамиятидан (жавобгар) етказиб берилмаган маҳсулот қийматига нисбатан ҳисобланган 20 445 000 сўм пеня, 4 815 000 сўм фоиз ундиришни сўраган.

Суд ишни кўриб чиқиб, Фуқаролик кодексининг 327-моддаси асосида даъвогарнинг банк фоизи талабини банкнинг қайта молиялаш ставкасидан кам бўлмаган миқдорда ундириш лозим деб ҳисоблаган. Шу боис, жавобгардан даъвогар фойдасига банкнинг қайта молиялаш

ставкаси 12 фоиз миқдорда бўлганини инобатга олиб, 4 815 000 сўм фоиз ундиришни лозим топган⁶.

Пулни бошқа шахс ҳисобидан асосиз равишда олиш сифатида бирон шахс қонун ҳужжатларида ёки битимда белгилаб қўйилмаган асосларда бошқа шахснинг пул маблағлари ҳисобига мол-мулк сотиб олиб, пул маблағларини қайтармаган ҳолатни тушуниш мумкин.

Бошқа шахс ҳисобидан асосиз жамғариш асосиз олишдан фарқли ўларок, шахс томонидан сарфланиши шарт бўлган пул маблағлари суммасининг харажатни бошқа шахс амалга оширгани сабабли сақлаб қолишни англатади.

Юқорида таҳлил қилинган асослар ўзганинг пул маблағларидан фойдаланганлик учун жавобгарликни келтириб чиқарувчи умумий сабаблардир.

Бозор қонунларига асосланган иқтисодий тараққиёт ва ижтимоий ривожланиш мамлакатимиз келажаги учун пойдевор яратиш, аҳоли турмуш тарзи ва фаровонлигини ошириш, уларнинг кундалик эҳтиёжларини тўлақонли қондириш каби мақсадлар билан йўғрилган. Зеро, янгидан-янги иқтисодий ва ҳуқуқий муносабатлар таркиб топаётган ҳозирги шароитда пул муносабатларини тартибга солиш билан боғлиқ масалалар ва уларнинг ечимига доир илмий-назарий ҳамда амалий натижалар халқ манфаатлари йўлида хизмат қилади.

Ш. ЭРМЕТОВА,

Ўзбекистон Республикаси

**Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги
Судьялар олий мактаби тингловчиси**

¹ Муаллифлар жамоаси, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексига шарҳ. 1-жилд (биринчи қисм) Адлия вазирлиги. – Т.: «Vektor-Press», 2010.– 715-б.

² Муаллифлар жамоаси, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексига шарҳ. 1-жилд (биринчи қисм) Адлия вазирлиги. – Т.: «Vektor-Press», 2010.– 715-б.

³ Қарз шартномасининг шакли ва мазмуни, мақола, <https://sud.uz/qarz-shartnomasi/> (охирги кўрилган сана: 07.05.2021).

⁴ Ўзбекистон Республикаси Олий судининг иқтисодий ишлар бўйича судлов ҳайъати томонидан 2019 йилнинг учинчи чорагида назорат тартибида кўрилган ишлар бўйича суд амалиёти обзори, <http://sud.uz/wp-content/uploads/2019/12/%D0%9E%D0%91%D0%97%D0%9E%D0%A0-%D0%98%D0%A1%D0%A5-%D0%BE%D1%80%D1%84%D0%BE.docx>, (охирги кўрилган сана: 07.05.2021).

⁵ Оқолтин туманлараро иқтисодий судининг 2020 йил 25 декабрдаги кўрилган иқтисодий иши, <https://public.sud.uz/api/file/download/9652487>, (охирги кўрилган сана: 07.05.2021).

⁶ Батафсил қаранг: <https://lex.uz/docs/2846512> (охирги кўрилган сана: 07.05.2021).

ҲАЁТ САБОҒИ: У УҚҚАННИ ЮКСАКЛИККА ЭЛТАДИ, УҚМАГАННИ ЧОҲГА ҚУЛАТАДИ

Ўзининг 45 йиллик умри мобайнида 6 бора судланиб, жами 32 йил-у 6 ой муддатга озодликдан маҳрум этилган шахснинг ахлоқан тузалиши, рухан ва маънан соғломланишига умид боғласа бўлармикан? Афсус. Бу саволга тайинли жавоб йўқ. Ўз ҳаётини ўз қўли, ўз қилмишлари-ла аллақачон издан чиқарган кимсанинг жиноий кирдикорлари эса давом этапти. Унинг заҳил тортган афти, дарз кетган маънавий-ахлоқий башарасини тасвирлашга ҳожат йўқ. Бундай қаралса, ўз умрининг кўп қисмини зимистонда ўтказган кишида инсоний қиёфа на қилсин?! Унинг исм-шарифи, таваллуд санаси акс этган ва тегишли ҳуқуқ-тартибот идоралари тарафидан нуқул қора бўёқларга чаплаган кўйи битилган кўримсизгина таржимаи ҳоли бор, холос.

Бундайларни чор-атрофдаги ҳалол, пок, озод, умрини инсонийлик фазилатлари оғушида ўтказаетган фидоий ва меҳнатсевар кишилар, яқин кўни-қўшнилар эмас, ўзини криминал қилмишлар домига ташлаб, азиз умрини аросатда ўтказаетган етти-ёт банди гумроҳларгина яхши танишади.

Унинг ижтимоий сувратига ўзингиз ҳам разм солинг. 1975 йили ёз охирлаган маҳал Урганч шаҳрида покиза, беғубор ва бенуқсон ҳолда атак-чечаклаб дунёга келган фарзандга муносиб исм беришган. Падари ва бобокалони ҳурмати – туғилгани ҳақидаги гувоҳномага Карюков Руслан Амурович номини битишган. Таассуф. У ота-онасига муносиб фарзанд бўлолмади, инсонийлик фарзини ҳам ўтай олмади. Ёшлигиданок, ҳаётнинг ҳамма юргучи кенг ва равон йўллари бир четда қолиб, қалтис, пастқам, зимзиё ва хавф-хатарли манзилларни кўмсади.

Турмушининг ҳалоллик, поклик, чин ода-

мийлик эпкилари елгучи, бироқ, анчайин заҳматли фидоий меҳнатни сўрагучи фидоий манзилларини излаш ва топиш саодати юртнинг муносиб фарзандлари, комил ва қобил инсонларга насиб этади. Шу томон талпинмаган, интилмаган, аксинча ҳаётнинг қарама-қарши тарафидаги бефайз, бетароват, қадам етмас маконларини кўмсаган кимсалардан эса ҳатто Яратганнинг ўзи ҳам безор.

Руслан Карюков эсини танибоқ шу янглиғ чуқур чоҳга қулади. Ҳали 20 га тўлмаёқ, судланиб, ўз қилмишининг ажрини тортди. Орадан 3 йил ўтмаёқ тагин қонун теғарасидан чиқди, пешонасига яна судланганлик тамғаси босилди. Тиббий йўсиндаги мажбурлов чораси билан «сийланди». 2000 йили учинчи бора қаланғи-қасанғилик кўчасига кирди. Ашаддий ўғирлик устида қўлга тушиб, 1 йил муддатга озодликдан маҳрум қилинди. 2008 йилга келиб, ғарибгина кўнгли тагин ўғирликни тусади. Уни содир этди. Ушбу кирдикорни хужжатлар бошқа зарурий воситаларга қасддан шикаст етказиш ва нобуд қилишга оид жиноий хатти-ҳаракат асносида амалга оширди. Табиийки, бу қилмишдан ҳам рўшнолик топмади. Аксинча, суд ҳукми билан 5 йил-у 6 ой муддатга озодликдан маҳрум этилди. Орадан атиги 2 ойгина вақт ўтди. Гарчи ҳибсда эса-да, жиноий қилмишдан ўзини тия олмади. Тагин ўғирлик – тагин жазо... Бу гал нақ 7 йилга кесилди. Лекин, ўша кезлар амалда бўлган амнистия актига кўра жазодан барвақт халос қилинди. Афсус. Бу галги кечиримлик ва бағрикенглик неъматини ҳам ҳазм этолмади. Озодликка чиққанидан сўнг орадан 1 йил ўтмаёқ янги жиноий кирдикор: бу сафар янада асоратли, ўта оғир, фожиали ва

мудҳиш жиноят – одам ўлдиришдек кечирилмас қилмишни ҳайқмай амалга оширди. Унинг жазоси оғир ва муқаррар бўлди. Ашаддий қотиллик уни 19 йиллик озодликдан маҳрум этиш жазосига рўпарў этди. Маҳкум ўз ноинсоний қилмишининг ажрини роса татигач, 2020 йилнинг июль ойида навбатдаги бағрикенглик акти шарофатидан яна озодликка чиқди.

Элда дарди бедаво, муолажа қор қилмас, дори суртса-да юқмас касаллар анчагина. Кўнгли жинойий қилмишга мойил бандалар ҳам шулар сирасидан. Ҳарчанд уринманг, уларни бу йўлдан қайтара олмайсиз. Бу тоифадагиларнинг ўз билгиси бор: уларга ҳалол ва фидоий меҳнат, намунали инсоний фазилатларга йўғрилган бахтли-тотли, шўх-шодон ҳаётдан кўра авахта афзал. Ундайларнинг илкига обрў-эътибор, тўкин турмуш, бахтли ҳаёт аталмиш неъматларни тутқазиб: «Ма, ол, буларнинг бари сеники», десангиз-да, олмайди. Ғариб кўнгли тағин ўша зимистон ҳаёт, бемаза ва заҳар-заққум «таом»ни тусайди. Дарҳақиқат, Русланнинг озодликдаги ҳаёти узоққа чўзилмади. Узоқ йиллик жинойий жазодан сўнгги умргузаронликнинг учинчи ойи охирламёқ ўзи касб қилган жирканч амал – ўғирликнинг пешини тутди. Ўтган йилнинг 30 сентябрь куни тун алламаҳалида одатига кўра кўча санкиётиб, шаҳарнинг ўзи вақтинча бошпана топган 3-дахасидаги 29-уй йўлагида назоратсиз қолдирилган «Белорус» русумли велосипедга кўзи тушди. Уловни кўргани ҳамона ўй ва андишани бир четга сурди. Уни эгаллаб олган куйи воқеа жойидан ғойиб бўлди. Ўғирлик мол эртасигаёқ бозорга чиқарилди. Унинг нархи аслида 800 минг сўм эса-да, Руслан уни атиги 200 минг сўмлик насия эвазига узоқ танишига сотиб юборди. Навбатдаги қўша ўлжа роппа-роса уч кундан сўнг – 3 октябрь чуқур тун чоғи қўлга кирди. Руслан бу гал шаҳарнинг Паҳлавон Маҳмуд кўчасидаги 228-Б-уй олдида пайдо бўлди. Узоқ чарчокдан сўнг шу ердаги хилват жойда бироз ухлаб, ором олишга уннади. Шу ўринда маълумингиз учун ай-

тмоқ жоиз: аслида Руслан учун борарга макон, яшарга жой йўқ. Бари яқинлари унинг баҳридан ўтишган, оиласи бузилган, турмуш ўртоғи чорасизлик боис бир нафар фарзанди билан уй-рўзгор аталмиш мўътабар даргоҳни аллақачонлар тарк этиб кетган. Шу сабабки, исталган уйнинг томи-ю, йўлаги, ҳовлиси-ю, ертўласи, дов-дарахтлар ости, ташландиқ ва хароба манзил-маконларнинг бари унинг учун ўлан тўшак. Қай маконни ихтиёр этса ўша жойда тунаб кетаверади. Ўша тун ҳам шундай бўлди. Руслан ўзи етиб келган кўп қаватли иморатнинг хилватроқ жойидан тунашга панагоҳ излади. Уй йўлаги бўйлаб том томон қўтарилди. Бинонинг учинчи қаватига етганида нигоҳи иттифоқо 10-хонадон эшиги олдида темир занжирга боғланган ҳолда қолдириб кетилган иккита велосипедга тушди. У ҳар эҳтимолга қарши ёнида доимо металл омбур олиб юради. Бу ишончли дастгоҳ айна пайтда ўғирлик учун айна асқотувчи қурол. Руслан ҳаялламай омбурни ишга солиб, ҳар иккала уловни бирпасдаёқ «бандилик»дан бўшатди. Ўғирлик моллар тезора ишончли жойга яширилди. Бироқ, деворнинг ҳам кўзи-қулоғи бор. Шубҳа-гумонлар ҳам асосли. Шундай қилиб десангиз, ўғирликка оид далиллар, ваз-қорсонларнинг бари гумонсираганларни Русланнинг ҳузурига етаклади.

У қилмишини ҳаспўшлаб ўтирмади. Барини оқизмай-томизмай айтиб берди. Ҳатто, ҳали ҳеч кимга ошкор этилмаган сир – уч кун аввал амалга оширилган велосипед ўғирлигига оид ҳақиқатни ҳам очиб ташлади, қилмишини шахсан ўзи фош этди. Танишининг уйидан топилган шалоқ велосипед ушбу жиноят ҳақиқатан ҳам содир этилганини аниқ-тиниқ тасдиқлади. Омади чопмаган харидор «мол»ни чиндан ҳам Русланнинг қўлидан 200 минг сўмлик насия пул эвазига сотиб олганлигини маълум қилди. Ўғирлик матоҳ тезда ўзининг ҳақиқий эгасига қайтарилди. Ўша йилнинг 3 октябрь оқшомида содир этилган ўғирлик натижасида қўлга кирган ва пировардида жами нархи 1 миллион 380 минг сўмга баҳоланган икки-

та велосипеднинг «тақдири» ҳам ҳал бўлди. Ҳар иккала улов яна ҳақиқий эгасининг уйдан «бошпана» топди. Қилмишни суд йўли билан баҳолаш чоғи эса, ўғирланган велосипедларнинг бари эгаларига қайтарилгани, етказилган зарар бартараф этилгани маълумот учун қабул қилинди.

Бу сингари давомли жиноий кирдикорларни қай ваз-ла изохлашни, нима билан оқлашни билмайсан, киши. Дарвоқе, 45 йилдан мўлроқ умрининг ўтган йиллари мобайнида 6 марта судланиб, яна шунча бор жазога тортилган, такрор-такрор давомли кирдикорлар, озодликдан мосуво ўтган салкам 33 йиллик ҳаётдан заррача сабоқ ололмаган, шу алфозда рецидив жиноятчи номини гарданига олган, охир-оқибатда бу билан ҳам кифояланмай 7-маротаба жирканч қилмишга қўл урган кимсанинг руҳан, ахлоқан тузалишига чиндан ҳам умид ва ишонч борми? Хўш, бу фожиа нега юз берди? Карюковлар оиласидаги машъум инқироз: бир адашган банданинг шум қисмати бошқаларни нега безовта қилмади? У жазони ўтаб, элига қайтгач бир йўла ҳам бошпанасиз, ҳам ишсиз, ҳам моддий таъминотсиз қолди. Маҳалла фуқаролар йиғини, участка профилактика нозирини, жамоатчилик масаланинг бу жихатига аввал бошданок бефарқ қаради. Оқибат – фожиа: изи узилмаган, бири-бирига уланган давомли ва асоратли жиноий қилмишлар занжири Русланбекнинг чин фожиасидир.

Кейингиси баридан ўтиб тушди. Машъум жиноий кирдикор ҳукмингизга ҳавола этилган ана шу ҳолатлар: эътиборсизлик, назоратсизлик, ишсизлик, бошпанасизлик ва моддий етишмовчиликлар оқибати эканини яққол исботлади. Афсус. Бу янглиғ саволларга номи юқорида зикр этилган масъул ва мутасаддилар жўяли жавоб беришдан ожиз. Лекин, одил судловнинг йўриғи бўлак. Русланнинг сўнгги жиноий қилмиши юзасидан ўтказилган суд жараёнида бу сингари саволлар, мулоҳазаларнинг биронтаси ҳам бежавоб қолмади. Қилмишнинг бор тафсилоти муфассал ўрганилди. Пировардида бари аён

тортди. Гал жазога... Аммо, уни қўллаш ҳатто судья учун ҳам осонмас. Шу ваздан ҳам қонунга, адолат ва одиллик тамойиллирига суянмоқ даркор. Юртимиз қонунчилигининг карами чиндан-да кенг, хўп кенг, кўп кенг. У жазони босиб-босиб қўллашни тақозо этмайди. Аксинча, енгиллатишни сўрайди.

Суд тергов органи тарафидан Руслан Карюковнинг сўнгги қилмиши юзасидан Жиноят кодекси 169-моддасининг 3-қисми «а» банди бўйича қўйилган айбони эътироф қилди. Бироқ, судланувчи ўз айбига тўла иқроқлиги, пушаймонлиги, оғир ва мураккаб ижтимоий турмушга рўпарў келганлиги барибир инобатга олинди. Шу ваздан Жиноят кодексининг унга нисбатан малакаланган моддаси талаби доирасида жазо чораси тайинланди. Айбланувчи мазкур Кодекс 34-моддасининг иккинчи қисми «б» бандига мувофиқ ўта хавфли рецидив жиноятчи, деб топилиб, яна 5 йил муддатга озодликдан маҳрум этилди.

Ҳа, давомли ва такрор-такрор содир этилган машъум қилмишларнинг баҳоси ҳам, жазоси ҳам шу бўлди. Аммо, ноумид – шайтон. Умид, илинжсиз яшамоқ инсон учун жоиз сифат, урф-у, фазилат эмас. Ҳар қандай вазиятда ҳам бу эзгу хислатдан айро яшамаслик, унга ҳаргиз қўл силтамаслик даркор. Қани, умид ва ишонч-ла кўриб, кузатайлик-чи, Руслан галдаги жазодан кейин, эл-улус олдида қай суврат, қай қиёфада намоён бўларкин? Ҳа-да, бу ҳаётда узок йиллик дард-у, қисмат, қаро ва оғриқли кунлар, давомли аросатли онлардан сўнг ҳақиқий тузалиш йўлига кираётган, чинакам ҳаёт бағрига қайтаётганлар оз дейсизми? Руслан Карюковни ҳам ўзи ва ўзлигини топган ана шундай бахтиёр замондошларимиз сафида кўришни истаймиз.

Ш. РАЗЗОҚОВ,
жиноят ишлари бўйича
Урганч шаҳар суди раиси

УМАР ҲАЙЁМНИНГ САМАРҚАНД САРГУЗАШТЛАРИ

Шаҳар узра сокин оқшом чўкканида, кундалик юмушларидан холи бўлган самарқандликлар қалампир бозори ёнидаги боши берк кўчада жойлашган иккита майхона атрофида айланиб юришни хуш кўришарди. Уларнинг мақсадлари майхонанинг хушхўр сўғдий шаробидан отиб олиб, сархуш бўлиб кўча кезиш эмас. Аксинча, кайфи ошиб қолган бирорга майхўрни кўлга тушириб, сазойи қилиш, танобини тортиб қўйиш. Бундай шариат посбонларининг кўлига тушиб қолган майхўрнинг ҳолига маймунлар йиғлайди. Уни тупроққа белаб судрашади, ҳақорат-у надоматларга кўмиб ташлаб, бечора майхўрни йўлдан оздирувчи ичимликнинг дўзахий кайфини бир умр ёдида сақлаб қолишга мажбур қилишади.

Айнан шундай ҳодисалардан бири 1072 йилнинг ёз оқшомларидан бирида, ёзилажак машҳур рубоийларнинг муаллифи, 22 ёшли Умар Ҳайём эндигина Самарқандга келган пайтлари юз берди. Ким билсин, ўша фусункор оқшом у ҳам май илинжида бу тарафларга қадам ранжида қилдими ёки сайр-у томоша баҳона тавқи лаънат майхона тарафларга тасодифан келиб қолдимикан?

Ҳайём атрофга суқланиб боқиб кезар экан, чилим сотувчилар растаси ёнидан чиқиб қолди. Бир ҳомиладор аёл унга тикилганича яқинлашиб келди. Қизчаларникидек латиф лабларини қисганича, бир сўз ҳам қотмасдан, яланғоч билакчаларини чўзиб, ҳозиргина харид қилган қовурилган бодомидан бир ҳовуч узатди. Чодраси кўтариб қўйилган ушбу масъума аёлнинг ёши ўн бешларда бўлса керак. Ҳайём бу хайр-у садақадан эсанкираб қолмади. У бундай удум самарқандликларда қадимдан мавжуд эканлигини биларди. Бўлажак онанинг рўпара-

сидан келишган, хушқомат йўловчи чиқиб қолса, у туғилажак гўдаги ана шу кишига ўхшашини тилаб, қўлидаги егуликларни йўловчи билан баҳам кўриши керак.

У хаёлларини йиғиб олиб, яна йўлида давом этди. Тез орада олағовур оломон орасига тушиб қолди. Узун бўйли, қоксуяк бир қария ерда узала тушиб ётар, офтобдан қорайиб кетган яланг бошида оппоқ сочлари тўзғиган, бўғзидан алам ва нафрат аралаш титроқ фарёд отилиб чиқарди. Унинг ёшли кўзлари Ҳайёмга илтижоли тикилгандек туюлди. Соқол-мўйлови эндигина сабза урган, қўлларига калтакларини сермаб завқланаётган йигирматача ёш-яланг бечора қарияни ўртага олиб турар, орқароқда эса, воқеа нима билан тугашига қизиқиш билан қараб турган бир тўда бефарқ кишиларни кўриш мумкин эди.

– Бу энг ярамас, майпараст одам, исми Узун Жаббор!

Ҳайём бу исмни эшитиб сесканиб кетди, бўғзига бир нарса тикилгандек бўлди. «Жаббор! Абу Алининг шогирди!» хаёлига келди унинг.

Абу Али Шарқда энг кўп тарқалган исмлардан бири. Бироқ, Бухоро, Корду, Балх ёки Бағдодда яшайдиган ҳар бир саводхон киши бу исмни ҳурмат, эътибор ва ифтихор билан тилга олади. Чунки, бу исмни эшитган киши унинг мағрибда Авиценна, машриқда Абу Али номи билан машҳур бўлган Абу Али ибн Сино эканлигини дарров фаҳмлаб олади. Умар, албатта, уни шахсан танимасди, чунки у буюк олим вафотидан икки йил кейин таваллуд топган. Шундай бўлса-да, Умар уни ўз авлодининг буюк устозларидан ҳамда инсоният томонидан яратилган билимларнинг хаворийларидан бири деб тан оларди.

Ҳайём ўзича такрорлади: «Жаббор, Абу Алининг энг яқин шогирдларидан бири!». У қарияни биринчи бор кўраётганлиги учун унинг аянчли тақдирдан беҳабар эди. Абу Али ўз шогирдида тиббиёт ва фалсафий билимларининг давомчисини кўрар, унинг илмий далиллари ўта дадиллигидан завқланар, айна пайтда, унинг шуҳратпарастликка ва даҳрийликка мойиллигидан афсусланар эди. Табиатидаги бундай нуқсонлар оқибатида у бир неча бор зиндонга ташланди, халойиқ кўзи олдида жазоланиб, сазойи қилинди. Навбатдаги шаккоклиги унинг бошига етди: Самарқанднинг энг катта майдонида, халқ ва оила аъзолари қаршисида 150 дарра билан жазоланди. Бу жазо унинг бутун ҳаётини бошқа ўзанга буриб юборди ва у ҳеч қачон қайта ўзига кела олмайдиган ҳолга тушди.

Умар воқеани зимдан кузатар экан, ҳаёлида ҳушёрона фикрлар ғужғон ўйнарди. «Ўзимни тиймасам мен ҳам бир кун шу кўйга тушишим мумкин». Оломон ўртасидаги қариянинг аянчли ҳолати унинг бу ҳадиғини янада оширди. Ҳаммасига қўл силтаб, бу ердан жуфтакни ростлаб қолишни ўйлади. Бироқ, ибн Синонинг шогирдини дарғазаб оломон ҳукмига ташлаб кетса, бир умр виждони қийналиб юришини ҳис қилди. Шунда қатъият билан уч қадам олға босди, овозига виқор ва ҳукмрона тус бериб:

– Бу бечорани кўйиб юборингиз! – деди.

Сардор худди даҳшатли ҳукмни эълон қилаётгандек ўшқирди:

– Бу майпараст, даҳрий ва файласуф одам!

У охирги сўзини худди жиркангандек хириллаб талаффуз қилди.

– Қарияни кўйиб юборинглар! Ахир бу кимсасиз ва бемор девонанинг жони халқумига келиб қолибди-ку!

– Сен уни яхши танийсан шекилли! Кимсан ўзи? Ҳа билдим! Сен бу шаҳарлик эмасан, келгиндисан! Сени ҳеч ким бу шаҳарда танимайди!

Умар иззат-обрўсини сақлаган ҳолда, бу чандиқли кишининг ниқталган бармоғини

жанжалга ҳожат қолдирмай, такаллуф билан четга сурди. Чандиқли киши бир қадам орқага чекинди-ю, аммо қатъият билан яна сўради:

– Исминг нима, эй келгинди?

– Мен нишопурлик Иброҳимнинг ўғли Умарман. Хўш, ўзинг кимсан?

Бетакаллуф берилган охирги саволга чандиқли йигит жавоб беришни эп кўрмади. Бирдан унинг кўзларидан ўт чакнаб, олдин ўз ҳамтовоқларига, кейин тўпланган оломонга ғолибона нигоҳ ташлаб, ҳайқирди:

– Вой Худойим-е! Мен нишопурлик Иброҳимнинг ўғли – Умар Ҳайёмни танимай қолибман-ку! Ахир бу киши Хуросон юлдузи, бутун Форс ва ҳар иккала Ирокнинг энг доно кишиси, файласуфлар шаҳзодаси Умар Ҳайём-ку!

У масҳараомуз таъзим қилди. Сўнгра икки кўлини салласининг икки чеккасига теккизиб, бармоқларини эшаққулоқ қилиб қимирлатди. Унинг бу қилиғига шериклари хоҳолаб кула бошладилар.

– Ҳар бир сатри диёнат ва тақводорлик билан йўғрилган мана бу рубойини ёзган шоир ўзлари бўладиларми? – у баланд овозда қироат қила бошлади:

*Кўзамни синдириб, иргитдинг, Тангри,
Хуррамлик эшигин беркитдинг, Тангри.
Тупроққа тўкдинг-ку, гулгун майимни,
Билмадим, мастмисан, на этдинг, Тангри?*

Умар шеърни ғазаб билан тинглади. Бундай ташвиқот ўлимга маҳкум қилиши аёнлигидан безовталанган Умар оломон қаҳри жунбушга келмасданоқ, баланд ва жангдор овозда жавоб берди:

– Эй, нотаниш киши! Бу рубойини сенинг оғзингдан биринчи бор эшитяпман. Лекин, мана бу рубойини ўзим ёзганлигим рост:

*Ўзни доно билган уч-тўртта нодон,
Эшак табиатин қилур намоён.*

*Булар суҳбатида сен ҳам эшак бўл,
Бўлмаса «кофир» деб қилурлар эълон.*

Ҳайём тингловчиларнинг иззат-нафсига тегиб, уларни ошқора ғанимларга айлан-тириб юборган бу рубойини ўқиб, бирдан

нотўғри иш қилганлигини англаб қолди. Ғабланган оломон унинг кийим-бошларини тортқилаб, йирта бошлади.

– У кимёгар, афсунгар, фирибгар!

– Бу келгинди афсунгар! Ҳа, бу афсунгар!
– кичкирарди улар.

Посбонлар бошлиғи бироз ўйланиб тургач, масалани шу ернинг ўзида ҳал қилишни лозим топмади шекилли, қатъий эълон қилди:

– Агар бу одам ростдан ҳам афсунгар бўлса, уни қозикалон Абу Тохирнинг олдига олиб бориш лозим!

Шу пайт ҳамманинг ёдидан кўтарилган Узун Жаббор бу ур-тўполондан омон қолганини сезиб, энг яқин майхона эшиги томон эмакляб борар, Умар эса, ҳеч кимнинг ёрдасиз аллақачон ўрнидан турганди.

Қозикалон девонида ёқиб қўйилган шамлар Ҳайёмнинг юзини қордек оппоқ қилиб кўрсатар, ёши ўтиб қолган икки посбон худди хавфли жинойтчини тутиб келтиришгандек, уни пойгакда маҳкам ушлаб туришарди. Девонхонанинг тўрида савлат тўкиб ўтирган қозикалон унга эътибор ҳам бермасдан даъвогар-у жабрланувчини сўроқ қилар, бирининг гапини маъқулласа, иккинчисига танбеҳ бериб турарди.

Қозикалон уларни чиқариб юборгач, навбатдаги гуноҳқорни, яъни Умарни ушлаб турган соқчиларга уни яқинроқ келтиришни буюрди. Гувоҳлардан воқеани суриштириб бир неча саволлар берди, ур-тўполон сабабларини тушунтириб беришни талаб қилди. Қозикалон ҳамма гувоҳларни тинглаб бўлгач, бир лаҳза ўйланиб жим қолди, кейин ҳукмини эълон қилди:

– Айтингиз, ҳамма тарқалсин! Ҳар бирингиз энг қисқа йўллар билан уйлариңга борингиз!

У жазоталаб ёшларга қараб буюрди:

– Ҳаммангиз тарқалинғиз! Масалани эртага ҳал қиламиз. Банди эса, бу оқшом шу ерда қолажак. Менинг соқчиларим уни кўриқлайдилар. Ва бу ерда ҳеч ким

қолмасин!

Абу Тохир ўз девонхонасида энг ишончли гумашталари билан қолгач, Умарнинг рўпарасига келди.

– Сени бундай жойда кутиб олаётганимдан афсусдаман, о машхур Умар Ҳайём Нишопурий! – Атайлаб уюштирилган бир неча лаҳзалик сукунатдан сўнг Абу Тохир давом этди, – Умар, сени Самарқандда яхши билишади. Ёш бўлсанг ҳам шеърларинг ҳамманинг тилида. Сенинг ибратли ибораларингни муллаваччаларимиз ҳам такрорлаб юришади. Айт-чи, Исфаҳонда ибн Синонинг йирик бир асарини олти марта ўқиб чиқиб, Нишопурда уни сўзма-сўз ёддан айтиб берганинг ростми?

Ростдан ҳам бўлиб ўтган бу воқеадан Мовароуннаҳрда ҳам барча огоҳлигидан Ҳайёмнинг кўнгли яйраб кетди. Бироқ, ундаги ҳавотир ҳали-ҳамон тарқалган эмасди. Шаррият қозиси томонидан ибн Синонинг тилга олиниши ҳозирча хотиржам бўлишга ишончли ва етарли асос бўла олмасди. Ҳар ҳолда, унга ўтиришга ҳам изн берилмаган эди.

Абу Тохир давом этди:

– Нафақат сенинг ақл-у заковатинг, балки анчагина мароқли тўртликларинг ҳам эл орасида машхурдир.

Умар гап қўшишга қулай пайт келганини сезди:

– Чандиқли йигит ўқиган рубоий меники эмас.

Қозикалон бетоқат қўл силтади. Бу сафар унинг овози жиддий чикди:

– Менга сенинг қандай шеър ёзганингни аҳамияти йўқ! Ҳозир иккимиз, икки ақлли киши ёлғиз ўтирибмиз ва мен сендан фақат ҳақиқатни эшитишни хоҳлайман.

Қозининг бир имосидан кейин Умар ўзини соқчилар қўлидан халос бўлганини сезиб, таклифни ҳам кутиб ўтирмасдан турган жойига чўкди. Қози самимийлик билан мийғида кулиб қўйди, лекин шу лаҳзанинг ўзидаёқ сўроғини давом эттирди:

– Қани айтчи, сен одамлар таърифлаганидек даҳриймисан?

Шу биргина савол Умар қалбида умидсиз титроқ уйғотди, лекин тўғриси айтди:

– Мен муккасидан кетган тақводор эмасман, лекин Яратганнинг ягоналигига ҳеч қачон шак келтирмаганман.

– Фикр-у хаёлингда даҳрийлик борми?

– Аллоҳ гувоҳ, мен бундан йироқман.

– Менга шу сўзингни ўзи кифоя. Фикримча, иқроринг Яратганга ҳам хуш келади. Бироқ одамларнинг фикри... Билгин, сенинг ҳар бир жумланг, ҳар бир ҳаракатинг одамларнинг назар-эътиборида. Одамлар нафақат сени, мени ҳам, ҳатто шахзодаларни ҳам синчковлик билан кузатиб юришади. Айтишларича, сен бир шеърингда «Мен Худонинг уйига ҳар замонда бир борсам, у ер салқин бўлгани учун ухлашга бораман», деганмишсан?

– Яратганни қалбида сақлаган кишигина Унинг уйида тинчгина ухлай олади.

Абу Тохир чуқур тин олди ва соқчиларга бу ердан чиқиб кетишларини билдириб имо қилди. Улар ортидан эшик ёпилиши биланок ўрнидан туриб, девонхонанинг бурчагига юрди. Осиглиқ сўзанани кўтариб, нақшинкор сандиқ қопқоғини очди ва у ердан қандайдир бир китобни олиб, Умарга узатди. Унинг мулойим қиёфасида хомийларча табассум ўйнади.

Китоб қалин ва қаттиқ, ялтироқ чарм муқовали бўлиб, устига товус думининг тасвири босиб ишланган, саҳифа четлари ҳали тўғрилаб кесилмаган ҳам эди. Таассуротларга бой бўлган мана шу ёз оқшомида Умар китобни варақлаб, унинг икки юз эллик олти саҳифаси ҳам ҳали оппоқ эканлигини, уларга на бирон шеър ва на бирон нақш ёзилмаганини кўрди.

Абу Тохир ҳаяжонини босиш мақсадида савдогарларга хос қиёфага кириб, гапини давом эттирди:

– Бу китоб Самарқанд устахоналарида қадимий усулда, энг сифатли хитой қоғозидан тайёрланган. Уни мотуридлик бир яҳудий уста менинг буюртмамага биноан махсус оқ тут ёғочидан тайёрлади. Саҳифаларини кўргин, улар

худди шоҳидек силлиқ ва мустаҳкам.

У томоғини қириб олиб, гапида давом этди:

– Менинг ўзимдан ўн ёш катта бир акам бор эди. У оламдан кўз юмганида сенинг ёшингда эди. У Балхда, султонга ёқмай қолган бир шеър учун қатл қилинган. Билмайман, бу ростми ёки ёлғонми, уни даҳрийликда айбладилар. Акамнинг шу кичик, рубоийдан ҳам қисқа шеър учун қатл қилинганлигига мен айбдорман.

Унинг овози бўғилиб, энтикиб давом этди:

– Бу китобни эҳтиёт қил. Ҳар сафар қалбингда бирор шеър туғилиб, у оламга чиқиш учун бўғзинга югурса, унга тишларинг ва лабларинг мустаҳкам дарвоза бўлсин. Уни овоз чиқариб оламга ёйма, мана шу китобга битиб, бир умрга сир сақла. Уларни ёзаётиб, Абу Тохирни ҳам эслаб қўй.

Қози ўзининг шу илтимоси билан адабиёт тарихида узок вақт сир сақланиб келинган машҳур рубоийларнинг ёзилишига сабаб бўлганлигини, Умар Ҳайём даҳоси билан танишиш учун инсоният яна саккиз аср кутиши лозимлигини, бу рубоийлар авлодлар томонидан дунёдаги энг нафис санъат тури сифатида эъзозланишини, Самарқандда ёзилган ушбу кўлёзма китобни кейинги асрларда қандай саргузаштлар кутаётганини билмасди.

* * *

Ўша тун Умар Ҳайём кенг боғ ўртасида жойлашган Абу Тохирнинг ёзлик шийпонидан уйқуси қочиб, тўлғаниб чиқди. Ёнидаги пастак хонтахта устида довол ва қалам, ўчирилган чироқ ва биринчи саҳифаси очилган, лекин ҳали ҳеч нарса ёзилмаган ўша китоб турарди.

Тонг ғира-ширасида бир шарпа, гўзал бир чўри аёл кириб, унга майдалаб кесилган бир патнис қовун, янги кийим-бош, зандана шойисидан тўқилган салла келтирди.

– Бомдод намозидан кейин хўжайин сизни кутяпти, – деди у шивирлаб.

У кириб келганида девонхона аллақачон

адолатталаб одамлар, боёнлар, садақаталаб гадойлар ва хизматкорлар, турли юмушлар билан келган кишилар билан тўлганди. Улар орасида, албатта, сўнгги янгиликлардан хабардор бўлишга келган чандиқли муллавачча ҳам бор эди.

Умар эшикдан кириб келиши биланоқ қозикалон у томонга ўтирилди ва баланд овозда хитоб қилди:

– Пайғамбаримиз каломларининг тенги йўқ билағони, унга садоқатининг чеки йўқ инсон, имом Умар Ҳайёмнинг қадамларига ҳасанот!

Девонхонада ҳозир бўлганларнинг ҳаммаси бирин-кетин ўринларидан турдилар, қўлларини кўксиларига қўйишиб, тавозе билан енгил таъзим қилдилар ва жойларига ўтирдилар. Умар кўз қири билан чандиқли муллаваччага қаради ва уни кулгили аҳволда ранг-қути ўчиб бурчакда ўтирганини пайқади.

Абу Тоҳир сертакаллуфлик билан Умарни ўзининг ўнг томонида ўтиришга таклиф қилди. Боёнлар чаққонлик билан ўринларидан қўзғалишиб, унга жой бўшатдилар. Ўз ҳукмининг ижросини виқор билан кузатиб турган қозикалон сўзида давом этди:

– Кеча оқшом қимматли меҳмонимиз билан нохуш воқеа содир бўлибди. Хуросон, Форс, Мозандаронда чексиз иззат-эътиборга лойиқ бўлган, ҳар бир шахзода, хон ёки султон ўз саройида бажонидил уни кутиб олишни орзу қиладиган бу ҳурматли зотни кеча бизнинг Самарқанд кўчаларидан бирида беҳурмат қилишибди!

Девонхонада ғазабли хитоблар янгради. Қозикалон бир зум шовқин-суронга кулоқ тутиб турди-да, бир имо билан уни тўхта-тиб, давом этди:

– Энг афсусланарли жойи шундаки, бозор майдонида тартибсизлик рўй берган. Бизнинг эъзозли хонимиз, салтанатимиз куёши, Аллоҳ уни ярлақасин, ҳурматли Носирхон бугун Бухородан шахримизга етиб келиши арафасида рўй берган бундай тартибсизликни қандай изоҳлаш мумкин? Агар бу тартибсизликнинг олди олиниб, одамлар тарқатиб

юборилмаганида, бугун қандай мусибатлар бошимизга тушиши мумкин эканлигини тасаввур қилишдан ожизман. Мен сизга айтсам, кўпчилик кишиларнинг бошлари танасидан жудо бўлиши тайин эди!

У ўз сўзларининг таъсирини кўриш учун, тўпланганлар вужудида уйғонажак ваҳимани сезиш учун бир зум тин олди ва давом этди:

– Бахтимизга орамизда ўтирган менинг собиқ шогирдларимдан бири меҳмонимизни таниб қолиб, бу хабарни тезда менга етказди.

У бармоғи билан чандиқли муллаваччани кўрсатди ва унга ўрнидан туришни буюрди:

– Айтчи, мавлоно Умарни сен қандай таниб қолдинг?

Жавоб ўрнига аллақандай минғирлаш эшитилди.

– Баландроқ гапир! Бу ерда ўтирган бизнинг кекса амакимиз гапларингни эшитмаяпти! – кичқирди қози чап томонида ўтирган оппоқ соқолли қарияни кўрсатиб.

– Мен ҳурматли меҳмонимизни сўзга чечанлигидан таниб қолдим, - деди чандиқли муллавачча ғудраниб. – Кейин унинг кимлигини суриштириб, сизнинг олдингизга олиб келдим.

– Сен яхши иш қилдинг. Агар тартибсизлик давом этганида, қон тўкилиши тайин эди. Кел, меҳмонимиз ёнига ўтир, сен бунга лойиқсан.

Чандиқли муллавачча ясама итоаткорлик билан ўрнидан туриб, улар ёнига келаётганида Абу Тоҳир Умарнинг кулоғига шивирлади:

– У энди сенга дўст бўла олмаса ҳам, одамлар кўзи олдида сенга душманлик қилишга журъат қила олмайди.

Қозикалон баланд овозда давом этди:

– Бўлиб ўтган воқеалар мавлоно Умарнинг қалбида Самарқанд ҳақида нохуш хотиралар қолдирмас, деган умиддаман...

– Кеча оқшом бўлиб ўтган воқеани мен аллақачон кўнглимдан чиқариб ташладим.

АМИН МААЛУФ

*«Самарқанд ёхуд зулматда
йўқолган зиёни излаб...» асаридан*